

Buitengewoon alledaags

*De rol van levensbeschouwelijke organisaties
bij het bestrijden van sociale uitsluiting in
Tilburg*

Maarten Davelaar
Roos van Veen
Jessica van den Toorn

Juni 2010

Inhoud

Samenvatting en aanbevelingen	5
1 Inleiding	15
1.1 Aanleiding en achtergronden	17
1.2 Definities, afbakening en doelstellingen Europees onderzoek	22
1.3 Doel, vraagstelling en opzet onderzoek in Tilburg	26
1.4 Leeswijzer	28
2 De Tilburgse context	31
2.1 De sociaal-religieuze kaart van Tilburg	31
2.2 Armoede en sociale uitsluiting	33
2.3 Zorg en welzijn, wijkaanpak	35
2.4 Integratie	37
2.5 Ruimtelijke aspecten van religieus geïnspireerde maatschappelijke activiteiten	39
3 Activiteiten van levensbeschouwelijke organisaties gericht op bestrijding sociale uitsluiting	43
3.1 Domeinen maatschappelijke activiteiten	44
3.2 De functies van levensbeschouwelijke organisaties binnen het sociale domein	53
3.3 Afsluiting: de buitengewoon alledaagse bijdrage van levensbeschouwelijke organisaties	63
4 De rol van religie	67
4.1 Motivaties	68
4.2 De rol van religie in organisatie en activiteiten	70
4.3 De Faith-factor gewogen? Over typen levensbeschouwelijke organisaties	74
4.4 Uitdagingen voor de geloofscomponent in religieus geïnspireerde organisaties	77
5 Netwerken en samenwerking tussen organisaties	81
5.1 Redenen en belemmeringen voor samenwerking	82
5.2 Voorbeelden van netwerken	85
5.3 Afsluiting en discussie: over de bevordering van samenwerking	88
6 Relaties met de overheid	91
6.1 Scheiding kerk en staat en neutraliteit	91

6.2	Samenwerking vanuit het perspectief van de Tilburgse overheid	93
6.3	Samenwerking vanuit het perspectief van de levensbeschouwelijke organisaties	96
6.4	Afsluiting en discussie: Functies & Insiders en Outsiders	99
7	Kansen en bedreigingen voor de toekomst	101
7.1	Kansen voor de toekomst	101
7.2	Bedreigingen	103
7.3	Afsluiting: biedt de economische crisis kansen?	104
8	Conclusies	107
Bijlagen		
1	Literatuur	115
2	Lijst geïnterviewden Tilburg	121
3	Deelnemers stakeholder bijeenkomst	123
4	Kort overzicht levensbeschouwelijke organisaties	125

Samenvatting en aanbevelingen

Samenvatting

Dit onderzoek is uitgevoerd binnen het Europese onderzoeksproject: *Faith-based organisations and exclusion in European Cities* (acroniem FACIT). Het doel van dit Europese project is het in beeld brengen van de rol van religieus geïnspireerde initiatieven in het bestrijden van vormen van sociale uitsluiting. Hierbij wordt gekeken naar de filosofie en de werkwijze van deze organisaties, maar ook naar de positie die zij innemen in uiteenlopende stedelijke netwerken. In dit onderzoek wordt onder sociale uitsluiting een situatie verstaan waarin mensen onvoldoende toegang hebben tot basisrechten zoals inkomen, huisvesting, werk, gezondheidszorg en onderwijs. Bovendien kunnen mensen uitgesloten zijn van participatie in de samenleving door bijvoorbeeld discriminatie, gebrekkige integratie of onzekerheid over een verblijfsvergunning. Het perspectief van de religieus geïnspireerde organisaties staat centraal in dit onderzoek. Tevens komt aan de orde hoe deze organisaties functioneren te midden van de activiteiten en voorzieningen op sociaal terrein in de stad die andere organisaties aanbieden: zoals de overheid en andere niet-levensbeschouwelijke maatschappelijke organisaties.

Dit onderzoek richt zich *niet* op de religieuze functies van kerken, moskeeën of aan religieuze stromingen verbonden stichtingen, maar op hun maatschappelijke functie. Wél komt de vraag aan bod of en hoe de religieuze identiteit van organisaties een rol speelt in de (vormgeving van) maatschappelijke activiteiten. Ook overlappingsen tussen religieuze en maatschappelijke activiteiten worden besproken. Omdat het onderzoek zich richt op *maatschappelijk actieve* levensbeschouwelijke organisaties kan de indruk ontstaan dat alle religieus geïnspireerde verbanden zich buitengewoon inspinnen voor verbetering van de sociale positie van de eigen leden, of voor de hulpbehoevende 'ander'. Dat is echter, ook in Tilburg, niet altijd het geval.

Het Nederlandse onderzoek binnen FACIT is het afgelopen anderhalf jaar uitgevoerd door het Verwey-Jonker Instituut (in Tilburg, Rotterdam en deels in Amsterdam) en de Rijksuniversiteit Groningen (in Amsterdam). In deze steden is informatie verzameld over activiteiten en uitgangspunten rond sociale uitsluiting en de verhouding overheid - *civil society*. In Tilburg zijn vertegenwoordigers van negen organisaties - die betrokken zijn bij een veelvoud aan projecten en activiteiten in de stad - uitgebreid geïnterviewd. Ook is met representanten van verschillende gemeentelijke programma's en diensten gesproken.

De Tilburgse context

De religieuze kaart van Tilburg wordt gekleurd door de katholieke achtergrond van de stad. Ondanks het feit dat veel inwoners zich inmiddels niet meer katholiek noemen, parochies zijn samengevoegd en nog maar weinig leden van de verschillende katholieke ordes in de stad leven en werken, is deze erfenis nog eenvoudig terug te vinden. De protestantse gemeenschap in Tilburg is altijd klein geweest en gebleven. Iets minder dan twee procent van de bevolking is aangesloten bij de Protestantse Gemeente te Tilburg en omstreken. Verder heeft de komst van 'nieuwe Nederlanders' naar Tilburg in de afgelopen 40 jaar invloed gehad op de religieuze compositie van de stad. Vooral de islam en meer evangelische stromingen binnen het christendom zijn nu nadrukkelijk vertegenwoordigd.

De context waarbinnen levensbeschouwelijke organisaties werken, wordt verder gepresenteerd via enkele feiten rond sociale uitsluiting in Tilburg. Ook wordt stilgestaan bij de Tilburgse aanpak van onder andere armoede, zorg en welzijn en integratie, waarbij wordt nagegaan of en waar in die benadering particuliere, levensbeschouwelijke initiatieven een plek krijgen.

Activiteiten gericht op bestrijding sociale uitsluiting

De Tilburgse levensbeschouwelijke organisaties ondernemen sterk uiteenlopende activiteiten gericht op diverse doelgroepen. Zwaartepunten liggen op de terreinen van integratie, participatie (activering tot vrijwilligerswerk, educatie) en armoedebestrijding (financiële en overige hulp, doorverwijzing, belangenbehartiging). Op het terrein van de opvang van (groepen) mensen, bijvoorbeeld dak- en thuislozen of slachtoffers van geweld in afhankelijkheidsrelaties, is de rol van godsdienstige organisaties in Tilburg minder prominent. Ook de inzet in georganiseerd verband op de terreinen van de wijkaanpak en de Wmo (Wet maatschappelijke ondersteuning) wat betreft voorzieningen rond zorg en welzijn, is kleiner. De informele (onderlinge)

hulp op het laatste terrein is echter aanzienlijk. De 'gevestigde' katholieke en protestantse organisaties en gemeenschappen richten zich ook op mensen buiten de eigen kring. Onder de 'nieuwe' christelijke gemeenschappen wisselt dat en de islamitische organisaties bieden alleen de eigen leden/bezoekers ondersteuning, uitgezonderd het dienstbetoon over de grenzen, bijvoorbeeld tijdens de ramadan.

Er is sprake van een langzame afname van maatschappelijke inzet vanuit de wijkverbanden van de katholieke en protestantse kerk, door afnemende ledentallen en slinkende eigen financiële middelen. Deze teruggang wordt echter door een aantal factoren deels goedge maakt. Ten eerste zijn er vernieuwingen in het werk vanuit parochies en wijkgemeenten zelf, bijvoorbeeld door nieuwe verbanden die van daar uit gecreëerd worden met algemene organisaties, met gespecialiseerde levensbeschouwelijke organisaties, de overheid en fondsen. De tweede factor is de toegenomen maatschappelijke rol van de 'nieuwe' religieuze gemeenschappen in de stad. Een laatste factor is de groei van de interreligieuze dialoog en activiteiten die daaruit voortkomen.

Functies van levensbeschouwelijke organisaties in het brede stedelijke sociale beleid

Veruit de meeste Tilburgse organisaties zijn allereerst religieuze gemeenschappen die in een aantal gevallen tevens maatschappelijke activiteiten ontplooiën. Slechts enkele organisaties - weinig in vergelijking met Rotterdam en Amsterdam - opereren in de eerste plaats als 'gewone' maatschappelijke dienstverleners. Deze verschillen zijn van invloed op de functies die zij uitoefenen binnen het geheel aan lokale sociale voorzieningen (het *lokale sociale systeem*).

In dit onderzoek worden zeven functies onderscheiden: (1) *Professionele dienstverlening aan specifieke doelgroepen binnen de kaders van de (lokale) verzorgingsstaat en onder regie van de overheid*. Deze functie wordt nauwelijks vanuit de levensbeschouwelijke hoek verzorgd in Tilburg. Tilburg kent, afgezien van het Missionair Servicecentrum Tilburg, geen grote levensbeschouwelijke dienstverleners. Alle andere functies worden wél vervuld door meerdere levensbeschouwelijke organisaties, waarbij traditie, bewuste keuzes en beschikbare middelen en menskracht bepalen op welke functies men in welke mate actief is en of dat puur middels vrijwillige inzet

is of ook met professionele ondersteuning plaats vindt. (2) *Ondersteuning van kwetsbare personen en groepen die buiten het bereik en/of blikveld van de officiële instanties vallen.* Deze functie wordt van tijd tot tijd door vrijwel alle levensbeschouwelijke organisaties in Tilburg geboden. Het gaat dan bijvoorbeeld om hulp aan mensen die wel recht hebben op schuldhulpverlening maar er geen gebruik van maken, bezoek aan mensen die in een isolement leven en ondersteuning van (cliënten van) de Voedselbank. (3) *Het bieden (in stilte) van informele hulp en onderlinge steun,* gebeurt vooral door de religieuze gemeenschappen. Een klein aantal organisaties houdt zich specifiek bezig met (4) *het werven, activeren en begeleiden van vrijwilligers uit specifieke geloofsgemeenschappen* ten behoeve van activiteiten gericht op kwetsbare individuen en groepen. Vrijwel alle organisaties dragen, hoe bescheiden soms ook, bij aan (5) *gemeenschapsopbouw en empowerment* van de eigen of andere – achtergestelde – groepen. Bij (6) *politiek-maatschappelijke belangenbehartiging*, het signaleren en agenderen van sociale problemen en het stem geven aan bepaalde groepen zijn eveneens de meeste organisaties betrokken. Alle organisaties zien deze functie als uitvloeisel van hun overige maatschappelijke activiteiten. Er zijn wél grote verschillen in schaal waarop en mate van professionaliteit waarmee aan beïnvloeding van de politiek wordt gedaan. En ten slotte vervullen vrijwel alle geïnterviewde organisaties (7) een *brugfunctie tussen moeilijk bereikbare groepen/personen en reguliere instanties.*

De rol van religie

In dit onderzoek is de rol van religie in de maatschappelijke inzet van religieus geïnspireerde gemeenschappen en organisaties onderzocht aan de hand van de volgende aspecten: motivatie van beroepskrachten en vrijwilligers, identiteit en publiek profiel van de organisatie, de rol van religie in de selectie en werving van (vrijwillige) medewerkers, doorwerking van geloof in de inhoud van de activiteiten die aangeboden worden en de mogelijke selectie van cliënten en bezoekers op grond van hun geloofsachtergrond.

In het algemeen geven de geïnterviewden aan dat het geloof mensen (professionals en vrijwilligers) inspireert (en soms verplicht) om zich te bekommeren om de kwetsbare medemens. Andere motivaties die terugkeren zijn de wens om praktisch bezig te zijn, onrechtvaardige structuren te veranderen en op te komen voor de eigen gemeenschap. Maar ook meer wereldse motivaties, zoals andere mensen ontmoeten en gezamenlijk plezierige activiteiten ondernemen, worden genoemd.

Moskeeën, kerkelijke gemeenten of parochies hebben uiteraard een duidelijk religieus profiel en selecteren vanzelfsprekend de leden van hun officiële (bestuurs)organen en vrijwilligers uit de eigen kring. Organisaties die zijn ontstaan uit een dergelijke gemeenschap en er vaak nog sterk aan verbonden zijn, hebben ook een helder godsdienstig profiel en werven eveneens vooral binnen de eigen gemeenschap. De weinige levensbeschouwelijke organisaties in Tilburg die in de eerste plaats zijn opgericht als dienstverlenende organisaties, profileren zich veeleer als levensbeschouwelijk *geïnspireerd*. Ook hun bestuurders en personeelsleden kennen meestal een (sterke) affiniteit met de achterliggende godsdienstige stroming, maar voor de vrijwilligers kan dat anders liggen. Vrijwilligers en soms ook personeelsleden met een andere geloofsachtergrond worden in een aantal gevallen actief geworven en ook niet-religieus geïnspireerde burgers verbinden zich soms aan projecten.

Bekering als doel van *maatschappelijke* activiteiten ontbreekt onder de onderzochte organisaties in Tilburg. Wel geeft een van de onderzochte organisaties aan moeilijk onderscheid te kunnen maken tussen religieuze en maatschappelijke activiteiten, aangezien in haar visie ondersteuning op het sociale vlak samen moet gaan met religieuze groei en aanvaarding van - in dit geval - Jezus als redder. Meerdere organisaties bieden zingevingsactiviteiten aan waarvoor cliënten/bezoekers kunnen kiezen - of niet. Organisaties die zich ook op ondersteuning van mensen buiten de eigen geloofsgemeenschap richten - in de praktijk vooral christelijke organisaties - sluiten geen cliënten uit op basis van hun geloof. De andere organisaties beperken zich (vooralsnog) tot hulp of begeleiding aan mensen uit de eigen kring.

Netwerken en samenwerking tussen organisaties

De Tilburgse levensbeschouwelijke organisaties hebben een stevige positie in diverse lokale netwerken, onder andere rond de bestrijding van armoede en bevordering van participatie, rond interreligieuze contacten en rond de integratie van nieuwkomers (taallessen en andere cursussen). Samenwerking vindt zowel in de praktijk als op beleidsniveau plaats - de verknoping van die niveaus wordt in Tilburg serieus aangepakt. Rond praktische hulp, concrete belangenbehartiging en het aandragen van knelpunten in de reguliere voorzieningen, heeft de levensbeschouwelijke 'sector' - via haar rol in de opbouw van voorzieningen als Voedselbank, Leergeld, laagdrempelige (taal) cursussen en hulp aan asielzoekers - een duidelijke reputatie opgebouwd. In veel gevallen werken algemene, neutrale instellingen met het particuliere religieus geïnspireerde initiatief samen. De samenwerking met andere

levensbeschouwelijke organisaties en maatschappelijke organisaties als welzijns - en zorginstellingen is vaak informeel en praktisch. Als voorbeeld mag gelden de betrokkenheid van moskeeën en kerken bij bevordering van het gebruik van de bijzondere bijstand en bij laagdrempelige voorlichting over zorg. Op het punt van interculturele en interreligieuze dialoog en kleinschalige ontmoeting gebeurt er veel op eigen initiatief van groepen en gemeenschappen. Maar het is de verdienste van de gemeente Tilburg, dat zij deze ontmoetingen serieus neemt en ze mogelijk maakt door (praktische) ondersteuning.

Relatie tussen levensbeschouwelijke organisaties en de gemeentelijke overheid

Alle levensbeschouwelijke organisaties vinden de gemeente Tilburg een actieve en betrouwbare overheid. Volgens hen hebben de wethouders bovendien de inzet van kerken en moskeeën en andere levensbeschouwelijke organisaties goed op het netvlies. Tegelijkertijd valt te beluisteren - ook aan gemeentelijke zijde zelf - dat het binnen de gemeentelijke diensten nog niet altijd helder is wat de mogelijke bijdrage van religieus geïnspireerde organisaties aan de gemeentelijke doelen kan zijn en hoe zij betrokken zouden kunnen worden.

In Tilburg worden niet veel subsidies verstrekt aan levensbeschouwelijke organisaties. Waar er wel wordt gesubsidieerd, gebeurt dat met het oog op de creatie van nieuwe verbindingen én het betrekken van particuliere initiatieven (het aanboren van de 'kracht van de stad'). Door de overheid ondersteunde initiatieven die er uitspringen zijn het Huis van de Wereld en het Ronde Tafelhuis. Alle organisaties benadrukken hun eigen verantwoordelijkheid in het werken aan kansen voor mensen en aan sociale cohesie. Meedenken met de overheid en, indien nodig, haar voorzieningen aanvullen, is een consequentie daarvan. Maar op diverse terreinen is in de afgelopen jaren ook kritiek geuit op de handelwijze van de overheid en geprobeerd het beleid te beïnvloeden.

Kansen en bedreigingen

De meeste organisaties zouden hun maatschappelijke activiteiten in de toekomst op bescheiden schaal willen uitbreiden, vooral op de terreinen van integratie en participatie en bij voorkeur in samenwerking met andere (levensbeschouwelijke of 'neutrale') organisaties die zich richten op dezelfde problemen of doelgroepen. Enkele organisaties zoeken naar mogelijkheden om meer in aanmerking te komen voor subsidies, nu andere geldbronnen (bijdragen van leden en van katholieke ordes) langzaam opdrogen.

Andere bedreigingen zijn een tekort aan vrijwilligers door vergrijzing, secularisering en individualisering, gevoeld in alle denominaties. Met veel jonge leden zijn gemeenschappen niet altijd beter af, omdat zij vaak vrijwilligerswerk moeten combineren met een betaalde baan en een druk gezinsleven. Tenslotte wordt voor minder betrokkenheid van de gemeente als gevolg van de economische crisis gevreesd.

Aanbevelingen

Voortvloeiend uit de resultaten van het onderzoek kunnen wij een aantal aanbevelingen formuleren voor zowel de levensbeschouwelijke organisaties zelf, als voor de Tilburgse overheid.

Levensbeschouwelijke organisaties

Rond activiteiten en functies:

- Investeer (of blijf investeren) in communicatie met de samenleving: maak niet alleen helder wat je praktisch gezien doet, maar ook welke functie je vervult of wilt vervullen in de samenleving. Probeer daarbij precies de meerwaarde van je aanpak te benoemen.

Bij versterking onderlinge samenwerking:

- Investeer in elkaar leren kennen. Het Religieus Beraad is een goed platform hiervoor. Bewaak gezamenlijk dat met de te bespreken thema's en onderwerpen voor alle deelnemers voldoende te brengen en te halen valt.
- Werk in de samenwerking aan concrete 'klussen', dan kunnen theologische en ideologische verschillen worden overstegen. Voeg aan de interreligieuze dialoog ook praktische samenwerking toe. Maak deze zo concreet mogelijk.

Bij versterking samenwerking met de overheid:

- Koester de onafhankelijke positie ten opzichte van andere maatschappelijke organisaties en de overheid.
- Werk vanuit een duidelijke visie op samenwerking met de overheid als dat nog niet het geval is. Dat is noodzakelijk: levensbeschouwelijke organisaties zullen in toenemende mate kritisch bevraagd worden op hun publieke rol.

- Als de overtuiging bestaat dat je als (kleine) organisatie meerwaarde kunt leveren, denk dan na over nieuw aanbod in wijken en rond de Wmo. Laat het in dat geval niet over aan anderen en ding mee naar subsidies, naast andere gevestigde krachten in Tilburg of nieuwe (algemene of levensbeschouwelijke) aanbieders van buiten de stad.
- Bedenk wel dat zoiets een duidelijke keuze voor het doen van investeringen in de organisatie vraagt. Om voor subsidie in aanmerking te komen, moet je bereid zijn verder te professionaliseren. Dit houdt in: een concreet aanbod formuleren en activiteiten verantwoorden in rapporten, bereid zijn bereik en succes te (laten) meten, oftewel een zekere mate van bureaucratie accepteren.

De overheid

Over contact:

- Onderhoud altijd contact, weet wat er leeft in de verschillende geloofsgemeenschappen. Contact hoeft niet automatisch te leiden tot waardering voor bepaalde praktijken.
- Erken waar mogelijk de maatschappelijke inzet van de levensbeschouwelijke organisaties. Herken hun bijdrage aan (lokaal nagestreefde) maatschappelijke doelen, zoals sociale inclusie, armoedebestrijding, participatie, sociale cohesie en gemeenschapsopbouw. Erkenning kan verschillende vormen aannemen. Het is belangrijk om interesse te tonen en vertrouwen en ruimte te schenken aan het werk van de levensbeschouwelijke organisaties.

Over samenwerking:

- Benut de bestaande link tussen de gevestigde organisaties, uitvoerders van (delen van) overheidsbeleid en de werkers in informele sferen en creëer zo nodig nieuwe.
- Continueer de huidige rol in het op de achtergrond ondersteunen van het Religieus Beraad Tilburg, gekoppeld aan goede bestuurlijke aanwezigheid en aandacht. De formule die godsdienstige groeperingen en de gemeente in Tilburg hebben gevonden is een werkzame.
- Behandel levensbeschouwelijke organisaties, waar het gaat om samenwerking op basis van het bereiken van overheidsdoelen, in principe als alle andere organisaties in de civil society.
- Erken tegelijkertijd de mogelijke gevoeligheden in de relatie overheid - religie. Formuleer een kader voor relaties met levensbeschouwelijke organisaties. Stimuleer een open discussie met alle betrokkenen (College, Raad, organisaties zelf).

Over subsidiering:

- Overweeg levensbeschouwelijke organisaties actiever uit te dagen om een dienstenaanbod te ontwikkelen op de terreinen waarop zij zeggen meerwaarde te kunnen leveren, maar dat nog weinig doen (bijvoorbeeld samenlevingsopbouw in buurten, laagdrempelige zorgverlening).
- Bespreek open en kritisch met organisaties waar spanningen kunnen ontstaan tussen doelen en werkwijze van de organisaties en die van de overheid.

1 *Inleiding*¹

In Nederland vervullen veel levensbeschouwelijke organisaties en initiatieven een maatschappelijke rol. Sommige doen dat in aanvulling op hun religieuze, spirituele rol in het leven van mensen, andere zijn speciaal voor het verrichten van maatschappelijke taken opgericht. De verschillen tussen de organisaties zijn groot. Ook hun maatschappelijke activiteiten lopen sterk uiteen. Dit zien wij terug in de gemeente Tilburg.

Zo kent Tilburg de 80-jarige ‘broodpater’ Gerrit Poels, een instituut op zich. Hij staat al 19 jaar vrijwel iedere nacht om half een op om op de fiets bij tientallen adressen brood af te leveren. Tot 1990 runde hij een opvangcentrum, Huize Poels. Gaandeweg werd daarin de overheidsbemoeienis te groot voor Poels. Sindsdien werkt hij met een klein groepje en betaalt alles zelf van zijn AOW, aangevuld met bijdragen van sympathisanten: ‘Bij mij draait alles om doen. Ik werk alleen met vrijwilligers die, net als ik, niet uit zijn op een baan en dus niet ophouden met werken als het kwart voor vijf ‘s middags is. Klein blijven is ons motto, en dan van iets kleins iets moois maken.’ (Punter, 2010: 14-15).

Op een heel andere schaal werken de beroepskrachten en vrijwilligers binnen het Missionair servicecentrum Tilburg (MST). ‘Mensen in beeld houden’ is simpelweg de missie van dit centrum, dat zichzelf ziet als een ‘maatschappelijke aanlegsteiger’: enkele honderden Tilburgers leggen er wekelijks vanuit verschillende motieven aan. De één komt er advies, gezelschap of hulp halen, de ander brengt er kennis of vaardigheden. Naast individuele hulp aan en doorverwijzing van nieuwkomers en andere Tilburgers, organiseert het centrum bijvoorbeeld taallessen, een ‘digitaal trapveld’, creatieve cursussen, een huiskamercafé en laagdrempelige mogelijkhe-

1 De onderzoekers danken de geïnterviewden van de levensbeschouwelijke organisaties, de medewerkers van de gemeente Tilburg en de deelnemers aan de bijeenkomst van *stakeholders* voor hun hartelijke medewerking, openheid en kritiek. Ook dank aan Dick Penninkhof, Moniek IJzermans, Jacques Lemmen en Hugo Swinnen voor hun commentaar op de conceptrapportage.

den tot het verrichten van vrijwilligerswerk. Met enkele andere stichtingen huist het centrum sinds eind 2007 in het beeldbepalende Huis van de Wereld, een voormalig bankgebouw. Dit gebouw heeft hiermee op initiatief van de gemeente Tilburg een tweede leven gekregen. Het Grote Geld heeft plaatsgemaakt voor allerlei initiatieven op sociaal terrein.

FACIT

Eén van de doelen van het Europese FACIT-project is het in beeld brengen van de verschillen en overeenkomsten tussen religieus geïnspireerde initiatieven gericht op het bestrijden van sociale uitsluiting. Hierbij wordt gekeken naar de filosofie en de werkwijze, maar ook naar de positie in stedelijke netwerken van deze organisaties.

Het vergelijkende onderzoek wordt verricht in opdracht van de Europese Commissie en vindt plaats in 7 landen en 21 steden. De titel van het onderzoek is *Faith-based organisations and exclusion in European Cities* (met als acroniem FACIT) en richt zich op rol van religieus geïnspireerde organisaties in het bestrijden van sociale uitsluiting in steden. Binnen dit onderzoek deden het Verwey-Jonker Instituut en de Rijksuniversiteit Groningen het afgelopen jaar onderzoek in Tilburg, Rotterdam en Amsterdam. Daaraan voorafgaand vond een uitvoerige landelijke verkenning plaats.

Het FACIT-onderzoek gaat in op vragen als: Hoe geven organisaties hun maatschappelijke rol gestalte? Hoe trachten levensbeschouwelijke organisaties de positie van kwetsbare burgers te verbeteren en te werken aan (nieuwe) verbindingen in steden? Koesteren organisaties hun zelfstandigheid, of zoeken ze juist naar samenwerking met andere organisaties in de stad en met de gemeente? Op welke gebieden zijn deze organisaties actief? Hoe geven ze hun activiteiten vorm? Met wie werken ze samen? Wat zijn de drijfveren voor levensbeschouwelijke organisaties om bepaalde groepen bij te staan, zaken onder de aandacht van de politiek te brengen, bruggen te slaan naar andere bevolkingsgroepen? (Hoe) speelt hun religieuze inspiratie mee in de producten en activiteiten?

Voorbeelden van activiteiten waarbij levenbeschouwelijke organisaties betrokken zijn, zijn buurtactiviteiten, voorlichting over welzijns- en zorgvoorzieningen, de opvang van dak- en thuislozen, de steun aan voedselbanken, inloophuizen, juridische bijstand en gezondheidszorg voor mensen zonder verblijfsvergunning, taallessen en huiswerkbegeleiding en leer- en sportfondsen voor 'kansarme' kinderen.

Deze rapportage biedt een eerste weergave van de resultaten van ons onderzoek in Tilburg. Het gaat om *work in progress*. Binnen het FACIT-project en daarbuiten zal over de Tilburgse casus nog meerdere malen geschreven worden.²

1.1 *Aanleiding en achtergronden*

De aanleiding voor dit Europese onderzoek is gelegen in de volgende ontwikkelingen.

- De bestendiging van situaties van armoede en sociale uitsluiting in de samenleving en het belang dat maatschappelijke organisaties en overheden aan de bestrijding ervan hechten.
- De relatieve onbekendheid van veel maatschappelijke activiteiten van levensbeschouwelijke organisaties.
- De rol van religie in het publieke domein: religie zal een rol blijven spelen in de maatschappij en daarmee ook de discussies over de relatie tussen overheid en religie. Ook voor specifieke thema's als de rol van religie bij integratie, burgerschap of samenlevingsopbouw zal veel aandacht blijven.
- Een toenemend beroep op de *civil society*: in beleid en onderzoek wordt steeds meer belang gehecht aan vrijwillige inzet en particuliere initiatieven in de bestrijding van sociale uitsluiting, bevordering van sociale cohesie en versterking van sociaal kapitaal van individuen en groepen (en tussen groepen). Dit vergroot de kansen voor de organisaties met een levensbeschouwelijke achtergrond, maar maakt ook dat zij zich moeten bezinnen op hun rol.
- De behoefte aan duiding van de veranderende rol van de overheid in de verzorgingsstaat: de hypothese van de terugtrekkende overheid, die gaten in het vangnet van de sociale zekerheid laat vallen. Gaten waarin zowel particuliere als levensbeschouwelijke organisaties zouden kunnen 'stappen'. Maar is dat wel zo?

Wij lichten deze ontwikkelingen hieronder verder toe.

2 Gepland zijn onder andere een landelijk rapport (Engelstalig) met daarin overzicht van levensbeschouwelijke organisaties, ontwikkelingen in de Nederlandse verzorgingsstaat & Governance en levensbeschouwelijke organisaties (2010); een Europees Handboek voor levensbeschouwelijke organisaties en overheden (2010) en diverse wetenschappelijke artikelen en boeken (2011 en verder).

Armoede en sociale uitsluiting

Aandacht voor armoede en sociale uitsluiting (en de gevolgen daarvan voor mensen persoonlijk) en voor de sociale samenhang en de sociaaleconomische vitaliteit van de maatschappij blijft nodig in de ogen van veel beleidsmakers. In de toelichting van de Europese Commissie op het 'Europees Jaar van de bestrijding van armoede en sociale uitsluiting' (2010) vinden we een onderbouwing daarvan. Centraal staat de *'erkenning van het fundamenteel recht van mensen die zich in een situatie van armoede en sociale uitsluiting bevinden op een waardig leven en een volwaardige rol in de samenleving.'* De *'toegang tot sociale, economische en culturele rechten alsook tot toereikende middelen en diensten van goede kwaliteit'* moet gewaarborgd worden³. Europa zet ook in op *'de betrokkenheid van de publieke en particuliere actoren'* als partners in beleid. Bestrijding van sociale uitsluiting leidt ook tot bevordering van *'een op grotere cohesie gerichte samenleving'*. De inwoners van Europa moeten bewustgemaakt worden van *'de voordelen voor iedereen, wanneer armoede wordt uitgebannen, eerlijke verdeling wordt ondersteund en niemand in de marge leeft.'* De voortdurende maatschappelijke relevantie van het vraagstuk van sociale uitsluiting maakt dat het van belang is vast te stellen hoe levensbeschouwelijke organisaties denken bij te dragen aan de bestrijding ervan.

Onbekendheid maatschappelijke activiteiten van levensbeschouwelijke organisaties

Ondertussen zijn relatief veel activiteiten van levensbeschouwelijke organisaties gericht op sociale uitsluiting nog onbekend. Dat komt onder andere doordat veel organisaties in stilte werken of relatief recent zijn gestart met hun activiteiten, zoals de vele nieuwe christelijke migrantenkerken in de grote Nederlandse steden. Vaak is nog onduidelijk hoe levensbeschouwelijke organisaties kwetsbare groepen in de samenleving ondersteunen en sociale uitsluiting bestrijden. Soms ook overheersen beelden die aan de aard van het wél bekende werk geen recht doen. Van goedbedoelde, soms wat naïeve, liefdadigheid bijvoorbeeld, als er in werkelijkheid sprake is van organisaties die professioneel werken volgens richtlijnen van de overheid.

3 <http://2010againstpoverity.ec.europa.eu>.

Dit onderzoek hoopt de verscheidenheid, de bijzonderheid en ook alledaagsheid van de maatschappelijke inzet door religieus geïnspireerde organisaties te kunnen verhelderen. We bouwen daarbij voort op eerder onderzoek. Naar religieuze stromingen is in het verleden veel onderzoek verricht. In het bijzonder in Nederland, waar de verzuiling de 19e en 20ste eeuw een belangrijke rol heeft gespeeld. Naar moskeeën en migrantenkerken is recent ook het nodige onderzoek verricht. Veel onderzoek richt zich op organisatievormen en op religieuze aspecten/uitingen; traditioneel het werk van godsdienstsociologen en theologen. Minder aandacht was er voor de maatschappelijke activiteiten zelf en voor hun positie in maatschappelijke netwerken. Met name de maatschappelijke rol van moskeeën en migrantenkerken is weinig onderzocht, maar ook de rol van gewone kerkelijke gemeenten en parochies is niet sterk belicht. Uitzonderingen waar wij op voortbouwen zijn onderzoeken van onder andere: Canatan et al., 2003, 2005; Castillo Guerra et al., 2008; Dautzenberg en Westerlaak, 2007; Dekker en De Hart, 2006; Driessen et al., 2004; Euser et al., 2006; Van Heelsum, 2004; Maussen, 2006; Van der Sar en Visser, 2006 en Grevel, 2009. Geen van deze onderzoeken gaat overigens specifiek op Tilburg in.

Discussie over religie in het publieke domein

In andere gevallen liggen de activiteiten van levensbeschouwelijke organisaties juist onder het vergrootglas vanwege de discussie over de rol van religie in het publieke domein. Zoals recente discussies over door christelijke organisaties uitgevoerd jongerenwerk of welzijnsloketten in moskeeën laten zien. Daarbij worden veel vragen gesteld bij de verhouding tussen het religieuze en het maatschappelijke, de inmenging van 'kerk' en staat in elkaars domein en de maatschappelijke invloed van meer orthodoxe religieuze stromingen.

In één van de meest seculiere landen ter wereld vervult de publieke rol van religie zo weer een hoofdrol in het publieke debat. Sommigen relateren dat aan de wereldwijde *revival* van het 'religieuze' en spreken over de postseculiere samenleving. De dominante trend in Nederland (en veel andere westerse landen) was lang secularisatie. Onder grote delen van de bevolking zet deze trend nog steeds door. Maar in ieder geval is religie onbetwistbaar terug in het publieke debat. Of dat wel gelijke pas houdt met een daadwerkelijke 'terreinwinst voor religie' is voor wetenschappers en opinieleiders overigens een minder uitgemaakte zaak. In ieder geval is religie nooit geheel

weg geweest uit het publieke domein (Taylor, 2007; De Hart en Dekker, 2006; Kennedy en Valenta, 2006; Kennedy, 2005; Dierckx et al. (eds.), 2009). De samenwerking tussen overheid en godsdienstige organisaties bijvoorbeeld is in Nederland altijd blijven bestaan, ook tijdens het diepgaande proces van secularisatie dat Nederland sinds de jaren zestig heeft doorgemaakt. Om de hernieuwde belangstelling voor religie te verklaren, moet gewezen worden op een aantal dieperliggende ontwikkelingen. Een eerste is de opkomst van nieuwe vormen van spiritualiteit of religieuze gevoeligheid die zich los van de traditionele religieuze instituties ontwikkelen. Individualisering speelt hierbij een grote rol (Van de Donk et al., 2006). Ten tweede hebben als gevolg van migratie opeenvolgende generaties ‘nieuwe Nederlanders’ de Nederlandse religieuze kaart nog meer divers gemaakt dan ze al was. Veel nieuwe Nederlanders gaan ook actiever en meer publiekelijk met hun geloof om en kennen over het algemeen een hogere verbondenheid met religieuze instituties (Bernts et al., 2006). Dat heeft geleid tot een opleving van het religieuze en ook tot een nog grotere religieuze pluriformiteit dan Nederland toch al kende. Ten derde biedt de overheid – om allerlei hieronder aange-stipte redenen – in steeds sterkere mate ruimte aan publieke activiteiten van religieuze organisaties. Al deze ontwikkelingen leiden tot herijking van de wettelijke en andere (normatieve) uitgangspunten inzake de relatie tussen religie en overheid en tot een voortdurende discussie over welke invulling de overheid aan het begrip neutraliteit ten opzichte van religieuze groeperingen en hun activiteiten moet geven (Davelaar en Smits van Waesberghe, 2010; Van der Burg, 2009; Van Bijsterveld, 2008 en Nickolson, 2008). Deze ontwikkelen maken onderzoek naar levensbeschouwelijke organisaties, en vooral ook naar de geloofsfactor in hun maatschappelijke activiteiten, extra relevant.

Civil society, vrijwillige inzet en bezielende verbanden

Levensbeschouwelijke organisaties vormen in vrijwel alle landen het hart van de *civil society*. Vaak werken zij samen met andere, niet-levensbeschouwelijke organisaties maar ze verrichten ook zelfstandige activiteiten, gericht op de eigen gemeenschap of op kwetsbare groepen buiten de eigen kring. In vrijwel alle levensbeschouwelijke organisaties vormt vrijwillige inzet een wezenlijk onderdeel van de werkwijze. Ook in Nederland zijn veel kerkelijk betrokken burgers vrijwillig actief, blijkt uit meerdere onderzoeken van het Sociaal Cultureel Planbureau en het Centraal Bureau voor de Statistiek (zie onder andere Dekker en De Hart, 2006, De Hart, 2008 en CBS, 2009b). De aandacht voor de *civil society* groeit. Een uiting daarvan is het ‘Europees

Jaar van het vrijwilligerswerk ter bevordering van actief burgerschap' (2011) dat, toevallig of niet, aansluitend op het 'armoedejaar' is uitgeroepen. Vrijwilligerswerk wordt *'één van de belangrijkste uitingen van burgerparticipatie en democratie'* genoemd *'waarbij Europese waarden zoals solidariteit en non-discriminatie in de praktijk worden gebracht en wordt bijgedragen aan de harmonieuze ontwikkeling van onze samenlevingen.'* Juist in moeilijke economische tijden is het van nog groter belang dat de Europese Unie de waarde van vrijwilligerswerk erkent, zo stelt de Commissie. Vrijwilligerswerk heeft kort gezegd twee voordelen: *'het draagt bij tot de sociale samenhang in de samenleving met de resultaten die het behaalt en de solidariteitsbanden die het smeedt én het komt de vrijwilligers zelf ten goede doordat het hun vaardigheden en hun persoonlijke ontwikkeling stimuleert.'*⁴

Behalve de aandacht voor vrijwillige inzet, groeit ook specifiek de belangstelling voor de maatschappelijke inzet door levensbeschouwelijke organisaties. Een belangstelling die samengaat – maar niet noodzakelijkerwijs samenvalt – met zoektochten naar normatieve professionals, 'bezielende verbanden', herwaardering van het belang van sterke organisatorische identiteiten, zingeving en responsiviteit, vasthoudende aanwezigheid, 'nabijheid' en kleinschaligheid'.

De behoefte aan duiding van de veranderde rol van de overheid in verzorgingsstaat

Daarnaast wordt gewezen – met de economische crisis en de toenemende complexiteit van onze samenleving in het achterhoofd – op de tekortkomingen van de welvaartsstaat en de 'vangnetfunctie' van veel levensbeschouwelijke initiatieven. Hoe meer de voorzieningen van onze verzorgingsstaat onder druk komen te staan, hoe groter het beroep op het particuliere initiatief. De overheid en reguliere instanties slagen er bovendien niet altijd in de juiste groepen te bereiken. Levensbeschouwelijke groeperingen hebben vaak directe toegang tot de 'arme kant' van steden, omdat zij met sociaal uitgesloten groepen werken of omdat hun achterban hiertoe behoort. Kerken, moskeeën en anderen kunnen deze mensen verwijzen naar de juiste vormen van hulp of ondersteuning. Die toeleiding willen gemeenten graag bevorderen nu zij onder de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) verantwoordelijk zijn voor de vergroting van de zelfredzaamheid en participatie van hun burgers.

4 Zie: http://www.europa-nu.nl/id/viampkl72oqs/europees_jaar_van_het_vrijwilligerswerk#p1.

Een centrale vraag achter het Europese onderzoek is of er in de onderzochte landen sprake is van een afnemende rol van de overheid op sociaal terrein en of een eventuele vermindering van de overheidsbemoeienis met ‘zwakkeren’ in de samenleving leidt tot een grotere rol van levensbeschouwelijke organisaties in inkomens-, zorg- en welzijnsvoorzieningen, vooral en het eerst in steden. Het punt van de (vermeende) terugtrekking van de overheid is een belangrijke kwestie in het internationale politieke en wetenschappelijke debat. De nationale overheid zou na een lange periode van ontwikkeling van de verzorgingsstaat zich meer en meer terugtrekken en de verantwoordelijkheid voor inkomen, (bepaalde vormen van) zorg en andere voorzieningen bij de burgers, ‘marktpartijen’ en het particuliere initiatief leggen.⁵

1.2 *Definities, afbakening en doelstellingen Europees onderzoek*

Uit de titel van het Europese onderzoeksproject komt de focus al duidelijk naar voren: het gaat om de maatschappelijke inzet van levensbeschouwelijke organisaties, die gericht zijn op de bestrijding van vormen van sociale uitsluiting. Het onderzoek richt zich op het functioneren van de organisaties in een stedelijke context.

Definities

Faith-based organisations

In het Europese FACIT onderzoek wordt gewerkt met de term *faith-based organisations* (FBO's). FACIT definieert deze organisaties als:

Organisaties die direct of indirect verwijzen naar religie of religieuze waarden in hun missie, activiteiten, werkwijze, personeel, doelgroep, en/of financiële banden én die functioneren als leveranciers van vormen van dienstverlening en/of als politiek-maatschappelijke belangenbehartigers voor (maatschappelijk uitgesloten) groepen.

De term Faith-based organisations is in de Verenigde Staten in zwang geraakt om de mogelijkheid van gelijkstelling van reguliere (levensbeschouwelijk neutrale) dienstverlenende organisaties en die met een levensbeschouwe-

5 In de Europese FACIT rapportage wordt hier nader op ingegaan.

lijke achtergrond te benadrukken als het gaat om het mede kunnen uitvoeren van overheidsbeleid, of het kunnen bijdragen aan door de overheid gesteunde projecten en programma's. In de Amerikaanse context vallen onder het begrip FBO dus vooral *organisaties* die speciaal voor *maatschappelijke dienstverlening* zijn opgericht. In de bovenstaande definitie uit het FACIT-project zijn echter ook religieuze *gemeenschappen* of genootschappen die substantiële maatschappelijke activiteiten ontplooiën – al dan niet via voor dat doel opgerichte stichtingen – in de definitie opgenomen. In het onderzoek in Nederland sluiten we ons daarbij aan. Wij rekenen zowel stichtingen en verenigingen die speciaal zijn opgericht met het oog op dienstverlening of belangenbehartiging, als geloofsgemeenschappen (kerken en moskeeën, religieuze leefgemeenschappen et cetera) die taken op deze terreinen op een georganiseerde manier voor hun rekening nemen, tot de FBO's.

De letterlijke vertaling van Faith-based organisations, 'op geloof gebaseerde organisaties', is geen erg bruikbare vertaling in het Nederlands. Om toch in de buurt te komen van de reikwijdte van de Engelse term, gebruiken wij in het onderzoek in Nederland de termen 'levensbeschouwelijke organisaties' en 'religieus geïnspireerde organisaties'.

Sociale uitsluiting

Wij definiëren sociale uitsluiting als volgt:

Mensen zijn sociaal uitgesloten als ze onvoldoende toegang hebben tot basisrechten zoals inkomen, huisvesting, werk, gezondheidszorg en onderwijs, of als ze uitgesloten zijn van participatie in de samenleving door bijvoorbeeld discriminatie, gebrekkige integratie of onzekerheid over een verblijfsvergunning.

Sociale uitsluiting kent meerdere dimensies en kan verschillende vormen aannemen. Als verschillende vormen van uitsluiting samenvallen kan het proces van sociale uitsluiting versterkt worden (Vranken et al., 2009).

Armoede is een specifieke vorm van sociale uitsluiting. In het onderzoek krijgen de activiteiten van levensbeschouwelijke organisaties voor mensen die in een armoede situatie verkeren bijzondere aandacht.

Een belangrijk punt van aandacht is hierbij dat onder de respondenten binnen het onderzoek en onder de (actieve) leden die zij vertegenwoordigen, uiteenlopende visies op armoede/uitsluiting in de Nederlandse samenleving bestaan.

Afbakening

De titel van het onderzoek geeft de focus weer: het gaat om activiteiten van levensbeschouwelijke organisaties, die zijn gericht op sociale uitsluiting. Het draait dus ten eerste niet om religieuze functies van kerken, moskeeën of aan religieuze stromingen verbonden stichtingen, maar om hun *maatschappelijke* functie. Maar de grens tussen religieuze en niet-religieuze elementen in de activiteiten is niet altijd even eenvoudig te trekken, zo zal blijken uit dit onderzoek. Het onderzoek richt zich wel op hoe de religieuze identiteit van organisaties vorm krijgt, meespeelt of (geheel) ontbreekt in de maatschappelijke activiteiten.

Omdat de aandacht in dit onderzoek gericht is op maatschappelijk actieve levensbeschouwelijke organisaties kan de indruk ontstaan dat alle levensbeschouwelijke organisaties zich enorm inspannen voor de samenleving, voor de hulpbehoevende 'ander'. Dat zou een misverstand zijn. Een aanzienlijk deel van de kerken en een groot deel van de moskeeën is helemaal niet zo maatschappelijk actief (zie bijvoorbeeld Grevel, 2009 en Canatan et al., 2003).

Ten tweede ligt de interesse specifiek bij de activiteiten voor de meest kwetsbare groepen in de samenleving. Hoewel de afbakening daarvan moeilijk te geven is, wordt daaruit wel duidelijk dat het niet gaat om maatschappelijke activiteiten die gericht zijn op de gehele bevolking of op een gemiddelde van de eigen leden van de organisaties, noch om activiteiten met een voornamelijk maatschappelijk-cultureel karakter. Soms is er een duidelijke overlap, maar wij richten ons bijvoorbeeld niet op algemeen bezoekwerk door kerken, ziekenbezoek of de opvang van lichamelijk gehandicapte mensen, deelname aan culturele activiteiten in den brede, et cetera. Al deze functies en activiteiten kunnen van groot belang zijn voor de levensbeschouwelijke organisaties zelf en voor de maatschappij als geheel, maar ze vormen niet het onderwerp van ons onderzoek.

Een derde belangrijke afbakening is dat het perspectief van de religieus geïnspireerde organisaties centraal staat. Dat neemt niet weg dat we kijken hoe ze de overheid en andere organisaties tegenkomen in hun werk of anders gezegd, hoe ze functioneren binnen het geheel van de stedelijke sociale voorzieningen van zowel de overheid en haar instituties als van het

maatschappelijke middenveld als van andere (informele) verbanden in de samenleving (in de literatuur wel aangeduid met *local welfare system*). Zo hebben ook interviews plaatsgevonden met gemeenteambtenaren en zijn beleidsdocumenten bestudeerd.

Ongetwijfeld omstreden, maar eenvoudiger aan te brengen grenzen waren er ook. Omwille van de beperking en afbakening richten wij ons uitsluitend op de monotheïstisch religieuze stromingen. Ook komen humanistische initiatieven niet aan de orde. Hoewel wij in onze rapportages over Nederland wel de term levensbeschouwelijke organisaties gebruiken, gaat het binnen het Europese onderzoek uitsluitend om religieus geïnspireerde organisaties. Ondanks de actieve maatschappelijke rol van humanistische organisaties in Nederland, vallen zij dus buiten het kader van dit onderzoek.

Doelen Europees onderzoek

Samengevat richt het Europese onderzoek zich op het onderzoeken van het volgende.

- De rol van religieus geïnspireerde organisaties in het sociaal beleid in Europese steden in het algemeen, en in het bestrijden van sociale uitsluiting in het bijzonder.
- De rol van religie/geloof in de maatschappelijke activiteiten van levensbeschouwelijke organisaties.
- De relaties die religieus geïnspireerde organisaties onderhouden, formeel en informeel, met andere organisaties en (lokale) overheden.
- De sociale, institutionele en politieke factoren die religieus geïnspireerde organisaties kansen bieden of hen juist belemmeren om zich te profileren binnen (of buiten) het sociaal beleid.

Een belangrijke meerwaarde van dit kwalitatieve, verkennende onderzoek ligt in de vergelijking tussen steden en tussen landen. Daarnaast is de nadruk op zowel praktijken als motivaties, visies en meningen van/binnen organisaties van belang. Ook het niet beperken tot één stroming of groep (moskeeën, ‘migrantenkerken’, traditionele kerken, aparte maatschappelijke dienstverleners) maar het door alle stromingen ‘heenkijken’ zal nieuwe gezichtspunten kunnen opleveren.

1.3 Doel, vraagstelling en opzet onderzoek in Tilburg

Doel onderzoek Tilburg

In Tilburg is onderzoek gedaan met als doel gegevens te verzamelen ten behoeve van het Europese onderzoek. Het FACIT-onderzoek wordt verricht in relatief grote Europese steden. Naast Amsterdam en Rotterdam is voor Tilburg gekozen vanwege de grootte, vanwege de katholieke achtergrond en de ligging buiten de Randstad.

Binnen het onderzoeksproject wordt samenwerking met *stakeholders* (levensbeschouwelijke organisaties, lokale overheden) van belang geacht. Onderzoekers en de Europese Commissie als hoofdfinancier hechten aan een goede verspreiding van en discussie over de resultaten. Tot de eindproducten van het project behoren bovendien niet alleen wetenschappelijke publicaties, maar ook een handboek en handreikingen voor zowel organisaties als overheden. De gemeente Tilburg is geen opdrachtgever van dit onderzoek, maar heeft het onderzoek ondersteund en participeert actief als *stakeholder*, vanuit de erkenning van het belang van dit Europese onderzoek voor Tilburg. Op basis van deze samenwerking heeft het Verwey-Jonker Instituut een aantal extra producten ontwikkeld voor de gemeente, waaronder een bijeenkomst voor *stakeholders* en deze aparte rapportage.

Onderzoeksvragen lokaal onderzoek

Hoofdvraag:

Wat is de rol van religieus geïnspireerde organisaties in Tilburg bij het bestrijden van sociale uitsluiting?

Subvragen:

- Welke activiteiten voeren religieus geïnspireerde organisaties in Tilburg uit gericht op het bestrijden van sociale uitsluiting?
- Welke functies vervullen deze organisaties in het brede stedelijke sociaal beleid?
- Wat is de rol van religie in hun maatschappelijke activiteiten?
- Wat is de positie van maatschappelijk actieve levensbeschouwelijke organisaties in stedelijke netwerken?
- Hoe worden de actieve levensbeschouwelijke organisaties benaderd door de overheid (*governance*)?
- Hoe schatten zij toekomstige ontwikkelingen in (kansen en bedreigingen)?

Aanpak onderzoek

Het onderzoekstraject in Tilburg is in de volgende stappen uitgevoerd.

Verkenning nationaal niveau

Via een verkenning van thema's en ontwikkeling van vragen binnen de Europese onderzoeksgroep is in 2008 - met uitloop in 2009 - een verkenning op landelijk niveau uitgevoerd. Dit betrof allereerst een inventarisatie van eerder uitgevoerd Nederlands onderzoek naar levensbeschouwelijke organisaties, de relatie tussen religie en overheid en vrijwillige inzet vanuit levensbeschouwelijke organisaties. Ten tweede is daarbinnen in kaart gebracht welke levensbeschouwelijke organisaties een vorm van landelijke organisatie of representatie kennen, bijvoorbeeld in de vorm van een hoofdkantoor, koepel of netwerk. Van veel organisaties zijn documenten en websites bestudeerd. Van 20 organisaties zijn uiteindelijk coördinatoren, directie- of bestuursleden geïnterviewd.

Verkenning Tilburg

Op basis van deze nationale studie (typologie en overzicht van sociaal actieve landelijke levensbeschouwelijke organisaties/koepels) is gekeken naar bestaande lokale overzichten van sociaal actieve levensbeschouwelijke organisaties. Ook naar nieuwe en kleine organisaties en vormen van dienstverlening is gezocht. Deze verkenning hield ook een analyse van relevante overheidsdocumenten in (zie bijlage 1). Uit deze documenten is informatie verzameld voor de rapportage, maar soms dienden ze ook als achtergrondinformatie voor de interviews. Met eenzelfde doel zijn naast deze documenten ook websites van Tilburgse levensbeschouwelijke organisaties bezocht en hebben wij materiaal bestudeerd dat door levensbeschouwelijke organisaties is aangedragen. Dit heeft ook informatie opgeleverd over organisaties die verder niet in het onderzoek betrokken zijn. Langs verschillende wegen is zo een grote en diverse hoeveelheid informatie verkregen.

Selectie organisaties

Selectie van in eerste instantie te benaderen maatschappelijk actieve levensbeschouwelijke organisaties is gemaakt op basis van het schriftelijke materiaal en eerste gesprekken met sleutelpersonen/informanten uit de levensbeschouwelijke organisaties en van de gemeente Tilburg. Die selectie is een aantal keren aangepast (sneeuwbalmethode). Belangrijk hierbij was de lijst van deelnemers aan het Religieus Beraad. In deze lijst hebben wij een eerste selectie gemaakt van organisaties die wij wilden betrekken bij het

onderzoek. In de interviews hebben wij voorts de informanten gevraagd naar andere organisaties. Ook hebben we ons laten informeren door enkele personen van buiten Tilburg. Uiteindelijk zijn zo ook met organisaties die niet deelnemen aan het Religieus Beraad interviews gehouden.

Interviews

Er zijn in Tilburg negen diepte-interviews gehouden met vertegenwoordigers van levensbeschouwelijke organisaties met een duur van één a twee uur (zie bijlage 2). In enkele gevallen zijn interviews niet tot stand gekomen, omdat mensen aangaven geen tijd te hebben of omdat het maken van een afspraak om andere redenen niet lukte. De interviewverslagen zijn voorgelegd aan de respondenten. De selectie geeft als geheel een goed beeld van de activiteiten en visies van *maatschappelijk actieve* levensbeschouwelijke organisaties in Tilburg.⁶

In een latere fase van het lokale onderzoek zijn voorts gesprekken gehouden met een viertal vertegenwoordigers van de gemeentelijke overheid (zie bijlage 2). Ook vond een zogeheten cross-evaluatiegesprek⁷ met buitenlandse onderzoekers plaats.

Stakeholder bijeenkomst

Op het stadhuis vond op 2 december 2009 een bijeenkomst voor *stakeholders* - in dit geval de in het onderzoek betrokken organisaties - plaats met als doel: terugkoppeling en toetsing van de eerste resultaten van het onderzoek en bijdragen aan onderlinge uitwisseling.

1.4 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 geven we de Tilburgse context weer, waarbinnen de levensbeschouwelijke organisaties opereren. In hoofdstuk 3 volgt een beknopt overzicht van de activiteiten (gericht op bestrijding van sociale uitsluiting) waarin de religieus geïnspireerde organisaties een rol spelen. Ook presenteren wij een indeling in functies. In hoofdstuk 4 nemen wij u mee in onze poging om de impact van de 'faith-factor' op de organisaties en activiteiten

6 Organisaties die ontbreken in dit onderzoek, zijn echter niet per definitie maatschappelijk minder actief.

7 In alle deelnemende landen hebben onderzoekers uit de overige landen gesprekken gevoerd met vertegenwoordigers van organisaties en lokale overheden, met als doel het onderzoek uit te breiden met een 'blik van buiten'.

te ontleden en te categoriseren. In de hoofdstukken 5 en 6 bespreken wij respectievelijk de onderlinge samenwerking van maatschappelijke organisaties en de relaties met de overheid. In hoofdstuk 6 gaan we in op de visie op samenwerking, zowel van de organisaties zelf als van de Tilburgse overheid. Hoofdstuk 7 gaat in op de toekomstperspectieven die de organisaties schetsen, waarbij zowel de kansen als de bedreigingen die zij voorzien aan bod komen. We besluiten de rapportage met onze conclusies. De aanbevelingen aan het adres van de levensbeschouwelijke organisaties en de gemeente Tilburg zijn opgenomen aan het begin van deze rapportage.

2 *De Tilburgse context*

In vogelvlucht presenteren we enkele gegevens over de Tilburgse samenleving en gaan we in op de kaders van het lokale overheidsbeleid rond sociale uitsluiting, zorg en welzijn en integratie. Dit maakt het straks mogelijk om vast te stellen hoe de inzet van levensbeschouwelijke organisaties, de overheid en andere instellingen zich tot elkaar verhouden. Het beleid is beschreven op basis van gemeentelijke documenten en interviews met ambtenaren verantwoordelijk voor het armoede, integratie en zorg en welzijnsbeleid. Waar mogelijk wordt al aangegeven op welke punten en plaatsen de overheid een rol voor de levensbeschouwelijke organisaties voorziet of verwacht. We eindigen dit hoofdstuk met een impressie van de ruimtelijke dimensie van de aanwezigheid van de religieus geïnspireerde organisaties in de stad.

2.1 *De sociaal-religieuze kaart van Tilburg*

De gemeente Tilburg telt 203.487 inwoners, wat Tilburg maakt tot de zesde grootste gemeente van Nederland. 78% van de bevolking bestaat uit autochtone Nederlanders, 9.1% komt uit andere Westerse landen en 13.8% heeft een niet-westerse achtergrond.⁸ Deze laatste groep bestaat voor het grootste deel uit mensen van Turkse afkomst (7.366, 3.6% van alle inwoners van Tilburg), maar ook uit mensen met Marokkaanse, Antilliaanse en Surinaamse wortels.

Tilburg heeft een sterke katholieke achtergrond. Ondanks het feit dat veel inwoners zich inmiddels niet meer katholiek noemen, parochies zijn samengevoegd en maar weinig paters, broeders en zusters van de verschillende katholieke ordes nog in de stad leven en werken, is de erfenis van deze achtergrond nog gemakkelijk terug te vinden. Zo is de sterk praktische

8 Ter vergelijking: Amsterdam (50% autochtoon, 15% westerse allochtonen, 35% niet-westerse allochtonen) en Rotterdam (53% autochtoon, 10,5% westerse allochtonen, 36,5% niet-westerse allochtonen).

houding ten opzichte van sociale problemen van een aantal van oudsher in Tilburg actieve ordes nog goed terug te zien in de manier waarop een organisatie als het MST opereert.⁹

De protestantse gemeenschap in Tilburg is altijd klein geweest en gebleven. Iets minder dan twee procent van de bevolking is aangesloten bij de Protestantse Gemeente te Tilburg en omstreken (een lidkerk van de Protestantse Kerk Nederland). De vrijwilligers van deze kerk zijn actief in diverse sociale initiatieven in wijken en de stad.

Verder heeft de komst van ‘nieuwe Nederlanders’ naar Tilburg in de afgelopen 40 jaar invloed gehad op de religieuze compositie van de stad. Vooral het Evangelische Christendom en de Islam zijn nu nadrukkelijk vertegenwoordigd. In een aantal van de (grotere en heel kleine) evangelische christelijke gemeenschappen in Tilburg voeren Antilliaanse of Afrikaanse Nederlanders de boventoon. De grote en multifunctionele Turkse moskee staat symbool voor de manifestatie van moslims in Tilburg en is het resultaat van grote eigen inspanningen van de Turkse gemeenschap. Het relatief jonge bestuur¹⁰ onderhoudt relaties met tal van organisaties in de stad en met de gemeente. Ze werkt daarbij zoals de traditioneel Nederlandse levensbeschouwelijke organisaties sterk vanuit een eigen visie. De kleinere Marokkaanse gemeenschap bezoekt verschillende moskeeën en kent meerdere verenigingen en stichtingen. Moslims afkomstig uit andere landen bezoeken de Marokkaanse moskeeën ook, zoals Marokkanen ook de moskee van de orthodoxe, Syrische Imam Salaam in Noord bezoeken.¹¹

9 Die praktische solidariteit verklaart hoe de paters MSC, Missionarissen van het Heilig Hart, in de volksmond ook wel de ‘Paters van ‘t Rooie Hart’ worden genoemd.

10 Een van de weinige moskeeorganisaties in Nederland met vrouwelijke bestuursleden.

11 Salaam trok landelijke aandacht door zijn weigering de hand te schudden van de toenmalige minister van Immigratie and Integratie, Verdonk, omdat zij een vrouw was. Zie ook Moors en Jacobs (2009).

2.2 *Armoede en sociale uitsluiting*

De cijfers

Van 50 steden in een sociaaleconomische index maakte Tilburg de grootste verbetering door tussen 1997 en 2007¹². Het lage werkloosheidscijfer, het aantal banen en banen in groeisectoren waren verantwoordelijk voor dit resultaat. Het aantal werklozen daalde van 9,4% naar 5,4%. Inmiddels is het aantal mensen in de bijstand weer aan het stijgen, van 4.782 (2008)¹³ naar 5.300 (derde kwartaal 2009)¹⁴. De helft van alle huishoudens op het minimumniveau blijft langer dan drie jaar in deze situatie. Met 5,2% van alle huishoudens is dit in Tilburg een duidelijk hoger percentage dan het landelijk gemiddelde (3,5%).

Het gemeentebestuur geeft op basis van verschillende bronnen de volgende inschatting van de belangrijkste groepen die risico lopen om in een armoedesituatie terecht te komen¹⁵: kinderen/jongeren die in armoede opgroeien, allochtonen, werkende armen en ouderen. Van alle huishoudens heeft 22% een laag inkomen (tot 105% van het sociale minimum) en 42% daarvan is van allochtone afkomst. Van alle kinderen in Tilburg leeft 13% in een huishouden met een laag inkomen, terwijl dit geldt voor 35% van alle kinderen met een niet-westerse achtergrond. Wat betreft werkende armen ontbreken cijfers in Tilburg, maar landelijke cijfers laten zien dat het aandeel werkende armen steeds groter wordt. Deels komt dat door lage verdiensten (van kleine zelfstandigen of in slecht betaalde banen) maar ook door het feit dat steeds meer mensen schulden maken. Armoede onder werkenden is hoofdzakelijk een probleem van eenoudergezinnen, waardoor ook binnen deze groep veel kinderen een groot risico lopen om in armoede op te groeien.

12 Index gebaseerd op: het aantal personen in de bijstand, het werkloosheidspercentage, het aantal arbeidsongeschikten, het percentage huishoudens met een inkomen lager dan 105% van het sociaal minimum, het aantal personen met een lage opleiding, de netto participatiegraad van vrouwen, de werkgelegenheid (het aantal banen in de gemeente als percentage van de beroepsbevolking), het percentage banen in groeisectoren (financiële en zakelijke dienstverlening). Bron: Atlas van de steden, in: Burgerjaarverslag Tilburg 2008.

13 Jaarstukken 2008, gemeente Tilburg.

14 Gemeente op Maat Tilburg, CBS.

15 Doorstart de Cirkel doorbreken. Raadsbesluit 20 april 2009.

Op basis van de cijfers kunnen enkele belangrijke kenmerken van de groep, die kwetsbaar is voor armoede, worden samengevat¹⁶: er vallen relatief veel allochtonen onder en relatief veel kinderen en jongeren groeien in Tilburg op in een situatie van armoede. Ook kent de gemeente relatief veel langdurige minima en zijn de minima relatief laag opgeleid. Door de economische crisis is er een groep bijgekomen: mensen met schulden (zowel laag- als hoogopgeleiden).

Beleid gericht op armoede en sociale uitsluiting

Het gebruik van diverse regelingen en voorzieningen is relatief hoog in Tilburg. Zo maakte meer dan de helft van alle minimum inkomenshuishoudens gebruik van de bijzondere bijstand in 2007. De gemeente Tilburg probeert het bereik van inkomensondersteunde regelingen verder te vergroten. Daarnaast zet zij in op het verbeteren van het 'meedoen' in de samenleving van burgers met een laag inkomen. Daartoe wil de gemeente voorzien in duidelijke en specifieke informatie en communicatie, intensieve samenwerking tussen alle betrokken organisaties, administratieve hulp en een persoonlijke benadering en aandacht voor specifieke risicogroepen. Hoewel Tilburg, net als andere gemeenten, geen 'inkomensbeleid' mag voeren, probeert de gemeente de negatieve effecten van onvoldoende inkomen zo veel mogelijk te verkleinen.

De *Taskforce Armoede* publiceerde het rapport 'De cirkel doorbreken' (2006), met daarin aanbevelingen als het creëren van laagdrempelige loketten, het ruimhartiger verstrekken van bijzondere bijstand en ondersteuning en het op tijd helpen van cliënten. Belangrijk voor de mogelijke rol van levenbeschouwelijke organisaties is het concept van de 'Kracht van de stad', zoals verwoord in het actieprogramma armoedebestrijding (2006) naar aanleiding van het bovengenoemde rapport. Effectief armoedebestrijdend is alleen mogelijk *'indien er goed wordt samengewerkt tussen alle betrokkenen organisaties. In Tilburg zijn een aantal instellingen en fondsen actief die, vanuit particulier initiatief, een grote bijdrage leveren; dit op een laagdrempelige manier, met geen of beperkte uitvoeringskosten en middelen. Zij zijn hierdoor vaak goed in staat om ook stille armoede te signaleren. Dat is een van de krachten van onze stad. Wij willen onze steun aan deze instellingen met kracht voortzetten. Vaak helpen de fondsen en instellingen mensen op een slagvaardige wijze.'*

16 Zie ook: Huygen et al., 2010: Onderzoek in het kader van het Nederlandse Stedenestafette 2010 binnen het Europese Jaar ter bestrijding van armoede en sociale uitsluiting.

Deze samenwerking komt niet vanzelf tot stand, zo stelt ook het Raadsbesluit over 'Doorstart De cirkel doorbreken' (2009). Een cruciale aanbeveling is dan ook dat gemeente en organisaties in de stad moeten blijven investeren in een goed werkend netwerk. De gemeente en de meer dan 28 organisaties in de stad waarmee ze samenwerkt, hebben daarom afgesproken dat medewerkers en directeurs minimaal vier keer per jaar samen aan de slag gaan om armoede tegen te gaan. Bij het meldpunt armoede bij Sociale Zaken, afdeling inkomensondersteuning van de gemeente kunnen alle intermediairs terecht met financiële hulpvragen. De gemeente wil daarnaast het aantal kanalen naar de samenleving toe vergroten. De programmamanager armoede: *'Hoe laagdrempelig wij als gemeente ook willen zijn, er zijn vindplaatsen die de gemeente niet kan invullen. En dat willen wij ook niet. (...) Het is goed dat er verschillende vormen zijn, die diversiteit moet je ook koesteren.'* De gemeente is verder van mening dat het werken met ervaringsdeskundigen meerwaarde kan opleveren, zowel in stedelijke als wijkgerichte projecten.

Ook vanuit het programma integratie en het programma arbeidsmarktbeleid zal meer samengewerkt worden om armoede bij allochtonen te voorkomen en te bestrijden, met bijzondere aandacht voor kinderen en jongeren. Dit moet volgens de gemeente gebeuren samen met onder andere belangenorganisaties van allochtonen (de traditionele zelforganisaties, moskeeën en de platforms van Marokkanen en Antillianen in de gemeente).

Samengevat kunnen we vaststellen dat op meerdere manieren het particuliere initiatief een rol speelt in het Tilburgse beleid gericht op bestrijding van armoede en sociale uitsluiting.

2.3 *Zorg en welzijn, wijkaanpak*

De gemeente Tilburg heeft de ambitie om zowel een actieve, als een ondersteunende en kansrijke stad te zijn. Dat blijkt uit het Meerjarenbeleidskader Wmo 2008-2011: *'Tilburg wil een stad in evenwicht zijn, met een goede balans tussen eigen verantwoordelijkheid van burgers en een sterke lokale samenleving. Actieve burgers, maatschappelijke organisaties en de gemeente ondersteunen samen medeburgers. De gemeente is daarbij daadkrachtig, gaat vernieuwende samenwerkingsverbanden aan en biedt ruimte om te experimenteren.'*

Tilburgers die ondersteuning nodig hebben, kunnen een beroep doen op een goed afgestemd pakket van producten en diensten. Dit pakket heeft tot doel mensen zo lang mogelijk zelfstandig te laten functioneren en deel te laten nemen aan de samenleving. Voor complexe problemen is er een aanbod van zorg en opvang. De focus ligt op het stimuleren, waarderen en ondersteunen van inwoners bij het zelf doen en meedoen, met aandacht voor kwetsbare groepen. Hierbij vertrekt het beleid vanuit de kracht en drijfveren van mensen. In sommige wijken, waar leefbaarheid onder druk komt te staan, wordt extra ingezet.

De gemeente en aanbieders zorgen samen voor goede toegang en goede dienstverlening: *‘De verschillende onderdelen van dit pakket worden door verschillende organisaties geleverd. Het moet niet uitmaken of iemand zich bij ons of bij onze partners meldt. Gemeente en aanbieders zorgen samen voor toegang tot een compleet en samenhangend pakket van dienstverlening’* (Meerjarenbeleidskader Wmo 2008-2011). De gemeente stelt dat maatschappelijke ondersteuning in Tilburg alleen succesvol kan zijn als ‘we verbindingen tot stand brengen’ tussen inwoners, vrijwilligers, belangenbehartigers, verenigingen, instellingen, woningcorporaties, bedrijven en gemeente. Naast spontaan overleg is er ook structureel overleg met betrokkenen bij het maken en uitvoeren van Wmo-beleid.

In het beleid rond Zorg en Welzijn van Tilburg wordt veel gesproken over afstemmen en samenwerken, maar het is onduidelijk of levensbeschouwelijke organisaties daarin een rol hebben en hoe deze eruit ziet. Zo zijn levensbeschouwelijke organisaties niet vertegenwoordigd in de regiegroep van de Wmo of de Wmo adviesraad. Ook de gemeentelijke programmaleider geeft aan dat levensbeschouwelijke organisaties in Tilburg geen grote rol hebben in de formulering en uitvoering van het zorg- en welzijnsbeleid.¹⁷

Wijkaanpak

Situaties van sociale uitsluiting concentreren zich ruimtelijk gezien vaak in bepaalde delen van steden. Tilburg heeft echter geen wijken die vallen onder het nationale krachtwijkenbeleid. Iets om trots op te zijn volgens de voormalige burgermeester Freeman, maar tegelijkertijd geen onverdeeld

¹⁷ Indirect spreekt de gemeente hen wel aan binnen het kader van de Wmo, omdat ze veel waardering hecht aan vrijwillige inzet en ook de nodige vrijwilligers-initiatieven subsidieert.

genoegen, omdat de stad zo ook minder aanspraak kan maken op rijksmiddelen. De gemeente heeft wel vijf gebieden aangewezen als 'impulswijken'. In het Meerjarenbeleidskader Wmo 2008-2011 wordt het kader voor die impulsen omschreven: de samenwerking bij het behalen van de doelen voor een wijk staat voorop. In bijvoorbeeld een gezamenlijk contract met organisaties en wijkbewoners worden de concrete doelen en ieders bijdrage voor een langere periode vastgelegd. *'We kijken hierbij over onze eigen grenzen en stellen het belang van de inwoners voorop. (...) Alle partners, inclusief de gemeente, verbinden zich aan deze impuls die leidend is voor alle acties in deze gebieden. We streven naar een bundeling in aanpak en een bundeling van budgetten. Deze aanpak vraagt maatwerk, in elk gebied kan een andere aanpak nodig zijn. Deze werkwijze leent zich niet voor aanbestedingen. Anders dan in het verleden kiezen wij hier dan ook niet voor aanbesteden, maar voor een gezamenlijke overeenkomst. Wij zorgen daarbij voor een duidelijke trekker die regie voert en coördineert.'*

Traditionele scheidslijnen tussen sectoren en instellingen (wonen, welzijn, zorg en onderwijs) moeten zo verdwijnen en nieuwe allianties ontstaan. Ook *'dient binnen wijken een waaier aan ontmoetingsplekken en activiteiten geboden te worden, die recht doet aan de diversiteit aan groepen in wijken. Niet zozeer door meer (gesubsidieerde) plekken te creëren als wel door meer dan nu de verbinding te leggen met 'natuurlijke' plekken waar mensen toch al komen, zoals scholen, winkelcentra, sportverenigingen, consultatiebureaus, kerken, moskeeën en een ontmoetingsruimte in een ouderenflat.'*

2.4 Integratie

De gemeentelijke nota 'Allemaal Tilburgers' (2005) ligt ten grondslag aan het programma integratie en de daarin verwoorde ambities en plannen en is onlangs geëvalueerd. De verwachtingen aan het adres van de levensbeschouwelijk organisaties met betrekking tot integratie liggen op een aantal terreinen. Ten eerste op het punt van de participatie van de allochtone gemeenschappen bij het ontwikkelen van beleid en maatregelen. Dit gebeurt nog onvoldoende volgens de gemeente. Het werken met intermediairs moet volgens haar beter georganiseerd worden. Ook het werken met platforms van alle mensen die een positieve bijdrage leveren, levert nieuwe inzichten en verrijking op, aldus de nota. Er is sprake van een ontwikkeling van vooral

overleg met de klassieke zelforganisaties die geacht worden de spreekbuis te zijn voor hun achterban, naar veel meer diversiteit in relaties en meer direct contact met groepen in de achterbannen. Het uitbreiden van contacten met religieuze organisaties past in die ontwikkeling. Bij de behandeling van de voortgangsrapportage (2007) heeft het college besloten om *‘een proces te starten om te komen tot het actualiseren van de rol van de zelforganisaties, met daarbij het uitgangspunt dat de inspanningen gericht zijn op daadwerkelijke integratie en niet het effect hebben dat groepen burgers zich isoleren van anderen’*. De subsidiering van zelforganisaties is tussen 2005 en 2007 uitgebreid, zo blijkt uit de evaluatie van het programma Allemaal Tilburgers (Van Dongen en Van Vugt, 2010).

Levensbeschouwelijke organisaties kunnen ook een rol spelen in de beeldvorming. In ‘Allemaal Tilburgers’ wordt vastgesteld dat er *‘bij verschillende groepen Tilburgers beelden over elkaar [bestaan] die er voor zorgen dat mensen niet het gevoel hebben samen een gemeenschap te vormen’*. Bovendien: *‘Pluriformiteit zie je als je door de stad loopt, maar te weinig als je verschillende bekende evenementen, feesten, officiële bijeenkomsten e.d. in Tilburg bezoekt.’* Religieuze gemeenschappen kunnen bijdragen aan een betere beeldvorming over en weer. Ze worden bijvoorbeeld betrokken bij de organisatie van Iftars¹⁸. De stedelijke Iftar in 2008 in het Willem II stadion trok 450 bezoekers en had volgens de gemeente een *spin-off* in de wijken, met een groot aantal op buurtbewoners gerichte activiteiten. In 2007 trokken de twee Iftarmaaltijden op het stadhuis 600 bezoekers. *‘Op de centrale Iftar is door de organisatoren een oproep gedaan om ook Christelijke feesten met elkaar te delen.’* Dat leidde tot een gezamenlijke brunch met Pasen in 2009. De evaluatie van het programma Allemaal Tilburgers (Van Dongen en Van Vugt, 2010) laat zien dat er een accentverschuiving heeft plaatsgevonden binnen de uitvoering van het programma als het gaat om ontmoeting en dialoog. *‘De nadruk is meer komen te liggen op de aanjaagrol van de gemeente bij het ontmoeten en de dialoog. Daarnaast is werk gemaakt om initiatieven van onderop meer dan voorheen te steunen en naar boven te halen.’* In de eerste voortgangsrapportage (oktober 2007) heeft het college hierbij aangegeven dat er grofweg twee lijnen te onder-

18 Iftar is de maaltijd die tijdens de ramadan (vastenmaand) door moslims gebruikt wordt na zonsondergang. In Nederland wordt de Iftar door moslimorganisaties ook gebruikt om moslims samen te brengen, maar ook om niet-moslims uit te nodigen voor de gezamenlijke maaltijd.

scheiden zijn. *‘De eerste lijn van integratie en participatie welke meetbaar is en ingekaderd. De tweede lijn is een beweging van binnenuit: het doel is om niet langer met de ruggen naar elkaar te staan, maar samen te werken aan een prettige leefbare stad. Een stad waar ruimte is voor ontmoeting en dialoog. Waar respect is voor elkaars verschillen en oog voor de overeenkomsten’. ‘De gemeente wil graag ruimte bieden aan projecten die vanuit de stad zelf zijn gekomen, zoals het Platform Perspectiva, waarin Antillianen elkaar ontmoeten en deskundigheid uitwisselen. Ook is er aandacht voor relatief kleine ontmoetingen zoals het Ronde Tafel Huis, gesprekken in moskeeën, sporten door allochtone vrouwen e.d’. ‘Deze tweede lijn valt uiteen in twee typen projecten: die van ‘het grote gebaar’ en die van de “kleine ontmoetingen’.*

In de contacten met de religieuze organisaties speelt volgens de gemeente het Religieus Beraad een belangrijke rol. Naast de onderlinge kennismaking heeft dit ook geleid tot ‘elkaar kunnen vinden’ op maatschappelijk gebied als het gaat om thema’s als armoede en integratie. Dat is een ontwikkeling van de laatste vijf jaar, die ontstaan is vanuit de religieuze organisaties, aldus de gemeentelijke vertegenwoordigers. Voor medewerkers van de gemeente was dat in zekere zin een *eye opener*: de gesprekken in en contacten met leden van het Beraad maakten duidelijk welke rol de organisaties spelen en zouden kunnen spelen. Ze leidden ook tot discussies binnen de gemeente over de mogelijkheden en grenzen van samenwerking (zie ook de hoofdstukken 3 en 6).

2.5 *Ruimtelijke aspecten van religieus geïnspireerde maatschappelijke activiteiten*

Het algemene beeld – bevestigd in onze interviews met landelijk opererende levensbeschouwelijke organisaties en door ander onderzoek – is dat in heel veel (grote) stadswijken de traditionele kerken verdwenen zijn of met moeite overleven en niet erg actief zijn in hun wijk (Grevel, 2009). Er zijn uitzonderingen: ook in Tilburg zien we de Protestantse Gemeente te Tilburg en omstreken en katholieke parochies die wél regelmatig activiteiten voor of in de buurt ondernemen, zelfstandig of in oecumenische en interreligieuze verbanden.

Ook in Tilburg zijn parochies en kerkelijke wijkgemeenten samengevoegd en is net als in andere grotere steden de secularisering sterk geweest. Dat zet alle activiteiten, ook die gericht op kwetsbare groepen burgers, onder druk. Toch benadrukken onze respondenten eensgezind dat de mate van maatschappelijke inzet niet alleen met capaciteit in termen van beroepskrachten en vrijwilligers, de leeftijdsopbouw, et cetera te maken heeft. Een veel grotere rol speelt de oriëntatie van dragende personen in een wijkgemeente of parochie. Hebben zij een cultuur geschapen waarin inzet voor buurt en stad tot de kern van de zaak wordt gerekend en handen en voeten krijgt? Ook waar de beschikbare menskracht is verminderd kunnen mensen en organisaties door samenwerking toch participeren in nieuwe verbanden.

Net zoals elders treffen we ook in de Tilburgse stadswijken relatief vaak nieuwe religieuze gemeenschappen van migranten aan (moskeeën, migrantenkerken et cetera). Er worden ruimten gehuurd, tegen lagere bedragen dan in het centrum van de stad. Toch streven veel gemeenschappen naar eigen gebedshuizen. Zo groeit het aantal moskeeën dat specifiek voor dat doel wordt gebouwd gestaag in Nederland (zoals de prominente Süleymaniye Moskee in Tilburg). Vereniging Masjid El-Feth is ook bezig met de planontwikkeling voor een nieuwe moskee. Christelijke migrantenkerken delen of huren nog vaak een tijdelijke plek.

Net als in Rotterdam en Amsterdam trekken niet-westerse christelijke kerken mensen vanuit de hele stad en zelfs van aangrenzende steden, omdat ze zijn georganiseerd op basis van etniciteit, taal en/of land van herkomst. De simpele, maar belangrijke reden voor hen om zich te vestigen in 'minder populaire' buurten is de mogelijkheid om goedkoop te huren. In een paar gevallen richten de organisaties zich ook expliciet op de buurt waarin ze gevestigd zijn. Maar over de hele linie vermindert het wijkgebonden karakter van religieuze presentie. De gehechtheid aan of gerichtheid op de wijk wordt minder. De gemeenschap is in toenemende mate (ook) elders te vinden. Globalisering speelt hierbij een rol.

In Amsterdam en Rotterdam richten sommige kerkelijke organisaties vanuit 'betere wijken' of het centrum hun diaconale werk bewust op de armere wijken. Ook al is het op kleine schaal, deze initiatieven creëren een herverdeling van hulpbronnen over de stad. Ook initiatieven waarin kerkelijke verbanden mensen en andere hulpbronnen van buiten de stad proberen te mobiliseren voor het werk in de stad, zijn in Tilburg minder duidelijk

aanwezig. Het eigen religieuze leven is vooralsnog sterker in Tilburg en redt het op eigen kracht. Ook de in Amsterdam en Rotterdam vast te stellen beweging om je te vestigen waar de doelgroep zich bevindt, is in Tilburg nauwelijks aan de orde. Dat heeft te maken met de geringere mate van ruimtelijke segregatie en de kleinere schaal van de stad.

Een aantal organisaties in Tilburg beschikt over bijzondere huisvesting. Het MST koesterde de wens meer centraal te zitten en meer zichtbaar te zijn. In het Huis van de Wereld – een voormalig bankgebouw in het centrum van de stad – is dat mogelijk. Masjid El-Feth heeft via de gemeente een tijdelijke moskee- en verenigingsruimte in een voormalig gebouw van de Universiteit van Tilburg kunnen vinden. Het interreligieuze Ronde Tafelhuis is mogelijk gemaakt door de gemeente. Aanwezigheid van een parochie in een herstructureringszone (winkelcentrum in Tilburg Noord, Wagnerplein) vormde de aanleiding voor participatie van een levensbeschouwelijke initiatiefgroep in plannen voor vernieuwende combinaties van wonen, zorg en welzijn in dat gebied. Het Rijk betaalt mee aan die plannen. In de omschrijving van het project voor een ‘Multifunctioneel servicecomplex én multireligieus centrum’ binnen het innovatieprogramma stedelijke vernieuwing van het ministerie van VROM lezen we: *‘Het plein moet ook het sociale hart van de wijk worden. Hiervoor wordt een multifunctioneel en multireligieus wijkcentrum gerealiseerd met een wijkrestaurant en een zalencentrum.’* Te zijner tijd moet het huidige Ronde Tafelhuis daarin opgaan.

Het Huis van de Wereld en het Ronde Tafelhuis illustreren hoe de Tilburgse overheid de afgelopen jaren plannen van het particulier initiatief actief heeft benut voor de invulling van haar stedelijk ontwikkelingsbeleid. De overheid stuurt en financiert en krijgt daar activiteiten en inzet voor terug die ze zelf niet wil en kan realiseren. Het totaal wordt daarmee uiteindelijk aantrekkelijker in de ogen van andere partners en financiers. Deze aanpak is deels gebaseerd op het benutten van al aanwezige krachten in de wijk, één van de doelstellingen van het wijkbeleid zoals we hierboven zagen.

3 *Activiteiten van levensbeschouwelijke organisaties gericht op bestrijding sociale uitsluiting*

De rol van het particuliere initiatief in het sociale domein is sterk veranderd in de loop der jaren. Hoewel veelal toch onder een minimale vorm van afstemming met de overheid, lag de zorg voor de armen, dak- en thuislozen en ‘onaangepasten’ – ook na de introductie van de eerste sociale wetten – grotendeels in handen van particuliere organisaties, meestal aan kerken verbonden organisaties, maar ook sociaaldemocratische organisaties. Deze organisaties waren tot in de jaren vijftig, en op een aantal vlakken zelfs de jaren zestig, grotendeels verantwoordelijk voor de zorg voor en sociale controle van hun ‘eigen’ minderbedeelden. Zij verzorgden het maatschappelijk werk, speelden een voorname rol in de ‘onmaatschappelijkheidsbestrijding’, bezaten ziekenhuizen en weeshuizen. De voor Nederland kenmerkende verzuiling was ook zichtbaar in de aandacht voor kwetsbare groepen, ongeacht of het ging om het ‘opbergen’ van gehandicapten in het groen of het jeugdwerk in stedelijke buurten. Gedurende de gestage ontwikkeling van de verzorgingsstaat nam de overheid vanaf eind jaren vijftig geleidelijk aan de grootste (financiële) verantwoordelijkheid voor sociale zekerheid en welzijn over (Davelaar et al., 2009). Die ontwikkeling was dus al in gang gezet voordat de secularisatie van de Nederlandse samenleving in alle hevigheid doorzette en nog niet bevroed kon worden dat ze uiteindelijk zo grondig de maatschappij zou veranderen.

De uitvoering van de nodige voorzieningen bleef ondertussen wel in handen van particuliere non-profit organisaties, waaronder de levensbeschouwelijke. Maar met de transformatie van deze organisaties in semipublieke instituten, vervaagde de levensbeschouwelijke identiteit (De Boer en Duyvendak, 2004). Slechts in een aantal gevallen behielden landelijke levensbeschouwelijke organisaties, zoals het Leger des Heils, hun onafhankelijkheid en een uitgesproken identiteit. Lokaal verzetten de religieus geïnspireerde organisaties die niet opgingen in algemene, de bakens. Zij legden zich – meestal op een kleinere schaal dan voorheen – toe op activiteiten aanvullend aan die

van de overheid en de overheidsgesubsidieerde algemene voorzieningen of op andere vormen van kerkelijke presentie in de samenleving (buurtpastoraat). Daarnaast zagen op lokaal en landelijk niveau toch ook nieuwe religieus geïnspireerde organisaties het licht. Deze richtten zich op nieuwe noden (dakloosheid, nazorg aan gedetineerden, asielproblematiek) of hanteerden bijzondere werkvormen, bijvoorbeeld voor de werving van vrijwilligers. Ook werden oudere verbanden gerevitaliseerd, zoals in het geval van Youth for Christ (Davelaar et al., 2009).

In hun maatschappelijke activiteiten verhouden levensbeschouwelijke organisaties zich op verschillende manieren tot de overheid en algemene instanties. Dit impliceert dat niet kan worden gesproken over dé rol van deze organisaties in de Nederlandse verzorgingsstaat of – door een lokale bril bekeken – het brede sociaal beleid van steden. Zij vervullen verschillende functies en verhouden zich wisselend tot andere maatschappelijke krachten.

3.1 Domeinen maatschappelijke activiteiten

In deze paragraaf komt aan de orde welke activiteiten levensbeschouwelijke organisaties in Tilburg ontplooien. Dat doen wij aan de hand van domeinen waarop sociale uitsluiting optreedt en bestreden kan worden.¹⁹

Inkomen en schulden

Veel mensen in Nederland moeten rondkomen van kleine inkomens. Het percentage kinderen dat opgroeit in armoede is groot. De kloof tussen kinderen uit ‘goede’ en achterstandswijken blijft groeien, zo blijkt uit recente gegevens uit Kinderen in Tel (Steketee et al., 2010)²⁰. Ook het aantal werkende armen neemt toe. Kerken en moskeeën verstrekken vaak kleine financiële bijdragen aan individuen in nood, zowel binnen de gemeenschap als daarbuiten. Daarnaast zijn levensbeschouwelijke organisaties actief in het signaleren van (verborgen) armoede en op het gebied van belangenbehartiging.

¹⁹ Wij volgen daarbij de indeling die in het Europese project gehanteerd wordt.

²⁰ Onderzoek uitgevoerd in opdracht van o.a. Unicef, Stichting Kinderpostzegels en Defence for Children.

Hoewel er sprake is van *ups and downs* hebben Tilburgse levensbeschouwelijke organisaties een stevige rol in het agenderen van knelpunten en het volgen van de effecten van landelijke en lokale maatregelen. Stichting De Vonk en individuele religieuzen volgen van oudsher het beleid kritisch en hebben bijgedragen aan het functioneren van netwerken – zowel die gericht op het beleid, als die gericht op ondersteuning van mensen in de praktijk. Binnen het brede platform Sociale Zekerheid (40 organisaties) is er nog steeds een prominente inbreng vanuit levensbeschouwelijke stromingen (Stichting De Vonk roept dit platform samen). Armoede is ook een belangrijk punt op de agenda van het Religieus Beraad Tilburg, hetgeen geresulteerd heeft in contactpersonen voor armoede bij de religieuze organisaties en vanuit die organisaties in nieuwe lijnen naar ambtenaren; indien nodig kan men elkaar snel vinden en aanspreken.

Diaconale groepen van parochies en de diaconie van de Protestantse Gemeenschap springen in als mensen met kleine financiële problemen aankloppen. Ook wordt doorverwezen naar bijvoorbeeld de Vincentiusvereniging²¹ en andere fondsen. In tegenstelling tot vroeger zijn de hulpvragers veelal niet de eigen leden, maar mensen van buiten.

Bij de islamitische verenigingen wordt vooral gehandeld vanuit de *zakat*. Deze religieuze verplichting om een deel van het vermogen aan de armen te schenken, is één van de pijlers van de Islam en speelt een belangrijke rol. De ingezamelde gelden worden nog vooral aan armen buiten Nederland gegeven, hoewel de aandacht voor armoede in eigen land wel groeiende is. In de moskee van de Marokkaanse vereniging Masjid El-Feth vinden collectes plaats als zich noodsituaties voordoen onder de eigen leden, of onder incidentele bezoekers van de moskee. Veel zaken worden echter binnen de familie opgelost, zonder dat de moskee daar weet van heeft. Ook onder de leden van de ‘nieuwe’ christelijke kerken, de evangelische Trinity Chapel (meer dan 20 nationaliteiten) en de eveneens evangelische, Antilliaanse, New Song gemeente spelen financiële problemen. Ook daar geldt dat de leden zelf met problemen naar voren moeten komen.

21 Oorspronkelijk katholiek verband georganiseerd via lokale organisaties waarvan de leden zich vrijwillige inzetten voor sociale doelen en indien nodig financiële middelen proberen te zoeken. Armoede, dak- en thuisloosheid en sociaal isolement zijn belangrijke thema's.

De eigen leden zitten vaak in moeilijke situaties, door gebrek aan kennis van de Nederlandse samenleving (Masjid El-Feth) of door 'beschadigingen', een moeilijk leven (Trinity Chapel). Het is volgens de voorzitter van het bestuur van Masjid El-Feth moeilijk in te schatten welke problemen er zijn bij de leden: *'Binnen de Marokkaanse cultuur is het zo dat mensen dingen voor zichzelf houden tot het te laat is en mensen bijvoorbeeld in de schuldsanering terecht komen.'* Ook veel leden van 'migrantenkerken' zouden financieel nauwelijks het hoofd boven water kunnen houden.

Verschillende levensbeschouwelijke organisaties proberen mensen in armoedesituaties beter te bereiken en hiermee kloven te overbruggen. Zo traint de Protestantse Gemeente te Tilburg en omstreken de eigen vrijwillige ambtsdragers in het herkennen van armoede. Het MST kent een ombudsteam, dat onder andere 'voorwerk' voor de bijzondere bijstand doet en helpt met het invullen van belastingformulieren. Ook De Vonk heeft verscheidene projecten gericht op het bestrijden van armoede, waarbij ze de problematiek van de moeilijk bereikbare groepen onder de aandacht brengt van de politiek. Andere instellingen kloppen soms aan voor advies op dit terrein. 'Nieuwe' levensbeschouwelijke organisaties proberen mensen bij de goede loketten te krijgen door te wijzen op de mogelijkheid van bijzondere bijstand of schuldhulpverlening en hen persoonlijk te begeleiden (New Song). Ook wordt preventief gewerkt, bijvoorbeeld door voorlichting (in eigen taal) te geven over het openmaken en ordenen van afschriften.

Overige materiële steun en hulpverlening

Meerdere kerken en moskeeën hebben contacten met de Voedselbanken in de stad, de grote Tilburgse Voedselbank is ontstaan uit het particuliere initiatief van enkele leden van de Trinity Chapel. Hij biedt wekelijks aan meer dan 4000 gezinnen in Noordwest-Brabant en Zeeland voedselhulp. In Tilburg is één verdeelpunt waar 25 tot 40 vrijwilligers actief zijn. Sinds 2009 kent de Voedselbank een nieuwe structuur en werkt de gemeente officieel met de bank samen. Instanties en kerken kunnen mensen doorverwijzen. Aan de Voedselbank is een kleine maatschappelijk werkfunctie verbonden (betaald door de overheid); het maatschappelijk werkt kijkt welke problemen er spelen en of nog andere hulp nodig is. Het op orde brengen van de persoonlijke papieren en het willen werken aan de eigen problemen worden als voorwaarde gesteld.

Naast voedselverstrekking wordt zo nu en dan ook de helpende hand geboden aan leden binnen en buiten de eigen religieuze gemeenschappen op het punt van huisraad en kleding. Ook op dit terrein zijn de Tilburgse levensbeschouwelijke organisaties actief. Naast de Voedselbanken kunnen ‘broodpater’ Poels en het Missionair Servicecentrum Tilburg (kleding en spullenuitwisseling) genoemd worden. Ook de mensen van de Vincentiusvereniging bewegen zich volgens één van de respondenten ‘in de onderste laag’ en zijn ‘24 uur per dag bereikbaar’.

In de Trinity Chapel gemeenschap komt het voor dat mensen bijvoorbeeld boodschappen nodig hebben en dat deze voor hen worden gedaan. Er wordt geen geld meer gegeven want dat is in het verleden wel eens mis gegaan. Noodhulp wordt op deze manier dus geboden, ondanks dat ook de gemeente een noodfonds heeft. Dit is volgens de respondent nodig omdat aanvragen daar veel te lang duren: *‘Kort gezegd: we hebben de mensen al begraven en ze hebben nog geen antwoord.’*

In de Süleymaniye Moskee zijn elke maandagmiddag een medewerkster van (thuis)zorgorganisatie Thebe en een tolk aanwezig. Mensen komen om zich te laten controleren op hun bloeddruk en andere zaken en voor doorverwijzingen.

Opvang en onderdak

Verskillende levensbeschouwelijke organisaties in Nederland bieden opvang of begeleid wonen aan voor onder andere daklozen, zwerfjongeren, drugs-verslaafden, mensen zonder papieren, slachtoffers van huiselijk geweld of mensenhandel. Hier zien we een verschil met de andere twee steden in het onderzoek optreden. Rotterdamse en Amsterdamse levensbeschouwelijke organisaties hebben een relatief groot aandeel in de opvang en steun van daklozen en andere ‘mensen van de straat’ in hun steden – zowel binnen als buiten afspraken met de overheid. In Tilburgse levensbeschouwelijke organisaties is dit veel minder aan de orde. De situatie is hier duidelijk anders dan in Amsterdam en Rotterdam, waar historisch gezien het particuliere initiatief altijd een grote rol speelde en nog altijd speelt in de opvang. Er zijn uitzonderingen: het werk van pater Poels onder de Tilburgse rafelrand van de samenleving is vermaard. Maar de daklozenopvang van Huize Poels, voortgekomen uit zijn inzet, is inmiddels seculier geworden. De tweede grote uitzondering vormt de opvang van vluchtelingen en uitgeprocedeerde

asielzoekers: Tilburg heeft een traditie in de opvang en begeleiding van deze groepen, mogelijk gemaakt door steun van de Religieuze Orden (voormalige 'De Vuurdoop', nu De Vuurhaard²² en VLOT (Vluchtelingen Ondersteuning Tilburg) – onderdeel van het MST).²³ Anders dan in Rotterdam en Amsterdam hoorden wij nauwelijks terug dat kerken en moskeeën te maken krijgen met mensen zonder geldige verblijfsdocumenten, die ook na het 'generaal pardon' in die steden nog in groten getale aankloppen bij de particuliere organisaties. Het kan zijn dat deze mensen rechtstreeks de weg vinden naar VLOT/MST en De Vuurhaard, maar de druk van mensen zonder papieren lijkt in Tilburg toch ook beduidend minder dan in Rotterdam en Amsterdam.

Participatie en Werk

Levensbeschouwelijke organisaties dragen bij aan verhoging van de participatiegraad in de samenleving. Dat doen zij op twee manieren. Enerzijds zijn zij 'producenten' van 'vrijwillige inzet' ten behoeve van kwetsbare groepen in de samenleving: hun leden, vrijwilligers en bestuurders leveren een '*gratis en waardevolle*' bijdrage (Van der Sar en Visser, 2006) aan de samenleving. Die bijdrage komt verderop in dit hoofdstuk nog aan de orde. We richten ons hier op de tweede manier: de organisaties bestrijden sociale uitsluiting door onder hun doelgroepen of onder hun (nog niet of minder) maatschappelijk actieve leden, de deelname aan vrijwilligerswerk te stimuleren en de kans op betaald werk te vergroten. Het begint vaak met mensen uit hun isolement halen en netwerkjes om hen heen creëren. Binnen geloofsgemeenschappen kunnen mensen steun vinden bij elkaar, maar ook langzamerhand zelf taken op zich nemen en zo hun eigen vaardigheden en mogelijkheden vergroten.

De organisaties MST en De Vonk kunnen bovendien via intermediairs mensen op weg helpen naar vrijwilligerswerk of naar werkervaringsprojecten. Het MST biedt zelf een scala aan mogelijkheden voor vrijwilligerswerk en biedt in opdracht van de gemeente ook de gelegenheid daartoe aan mensen op 'grote afstand van de arbeidsmarkt' (sociale activering). Binnen de wereld van de officiële activerings- en re-integratietrajecten, spelen religieus geïnspireerde organisaties een relatief kleine rol in Tilburg, met als uitzondering het MST.

22 De Vuurhaard, een opvanghuis voor vluchtelingen en tevens leefgemeenschap van enkele religieuzen in de buurt van Tilburg, zie www.vuurhaard.nl

23 Ook de Protestantse Gemeente ondersteunt de opvang via VLOT.

Een verschil met niet-religieuze organisaties lijkt te zijn dat vaker mensen uit kwetsbare groepen zelf (ook) vrijwillig zijn of in de loop der tijd worden. Voorbeeld is De Vonk, die via haar anti-armoedeprojecten in aanraking komt met vrouwen die meer in hun mars hebben en zich gaan inzetten als vrijwilliger. Zo is aan een 'kindergroep' nu al enige jaren een 'moedergroep' verbonden. In het MST worden cliënten of bezoekers soms vrijwilligers. Ook het Ronde Tafelhuis draait op vrijwillige inzet vanuit de deelnemende (zelf) organisaties en moedigt participatie aan via haar programma. Bijvoorbeeld door de verschillende groepen in Tilburg Noord bij elkaar te brengen en samen activiteiten te laten ondernemen. Mensen helpen elkaar de juiste plekken te vinden en kunnen zelf doorverwijzen naar de juiste instanties. Het gaat dan vooral over het weer in beweging brengen van mensen die stuk gelopen zijn op bepaalde diensten die aangeboden worden door reguliere instellingen. New Song probeert te werken met 'role models' voor jongeren.

Cultuur en vrije tijd

Meerdere levensbeschouwelijke organisaties organiseren culturele en vrijetijdsactiviteiten, in het bijzonder gericht op kinderen en vrouwen. Met kinderen worden spel- en sport activiteiten ondernomen (New Song) en verder zijn er bijvoorbeeld schildercursussen (Süleymaniye moskee en MST). Ook kent New Song, een grote *brassband* speciaal voor kinderen die veel op straat te vinden zijn. De Süleymaniye Moskee organiseert voor haar leden culturele activiteiten en bijvoorbeeld voor vrouwen een zwemcursus. In het Ronde Tafelhuis organiseren de groepen zelf, soms voor elkaar, activiteiten waarin de eigen culturele gebruiken centraal staan (taallessen, geschiedenis, film). Het verzorgen van de 'roots' wordt belangrijk geacht om ruimte te kunnen hebben voor integratie. De huiskamer in het Huis van de Wereld is een ontmoetingsplek voor mensen met een ggz-achtergrond en ook voor thuisloze mensen (niet zozeer de daklozen onder hen). Veertig vrijwilligers zijn verantwoordelijk voor de gang van zaken in de huiskamer, waarvan dagelijks ongeveer 200 mensen gebruik maken. Binnen het MST kunnen diverse creatieve cursussen gevolgd worden.

Educatie, onderwijs en opvoeding

Islamitische en 'nieuwe' christelijke organisaties bieden taallessen en huiswerkbegeleiding aan ten behoeve van de eigen leden. Masjid El-Feth wil in haar nieuwe moskee te zijner tijd educatieve activiteiten gaan ontplooiën, voor mannen, vrouwen en kinderen afzonderlijk. New Song organiseert themabijeenkomsten over maatschappelijke kwesties (zoals opvoeding) voor

de eigen leden en belangstellenden. Ook kent de gemeente speciale bijeenkomsten voor ouders, waarvoor zij regelmatig iemand uitnodigen die actief is op maatschappelijk, sociaal of cultureel gebied. Steeds wordt daarbij gekeken hoe binnen de eigen gemeenschap met dat specifieke thema wordt omgegaan. Voor de senioren is er een aparte kerkdienst, waaraan bijeenkomsten worden gekoppeld om 'wegwijs te worden', bijvoorbeeld op het gebied van belastingen, verzekeringen of mantelzorg.

De Liberaal Joodse Gemeente geeft, net als de Turkse moskee, rondleidingen (onder andere aan scholieren) om anderen kennis te laten nemen van de Joodse cultuur en meer begrip te creëren.

Ook het Ronde Tafelhuis heeft cursussen, en familiekringen. Daar helpen mensen uit verschillende (religieuze) zelforganisaties elkaar de weg te vinden in de Nederlandse samenleving en bespreken zij moeilijkheden. Het MST is op dit terrein een grote dienstverlener. Met in zowel voor- als najaar van 2008 ongeveer 360 deelnemers is het centrum een grote aanbieder in Tilburg op het terrein van taalcursussen voor migranten en vluchtelingen. Ook organiseert het MST populaire computercursussen.

Daarnaast speelt Stichting Leergeld (een initiatief van Stichting de Vonk en de achter de schermen zeer actieve Vincentiusvereniging) in Tilburg een grote rol in het vergroten van de mogelijkheden voor kinderen uit arme gezinnen op het gebied van onderwijs en ook het 'mee kunnen doen' aan bijvoorbeeld excursies of sport. Leergeld werkt met vertrouwenspersonen, waaronder veel vrijwilligers uit minderheidsgroepen.

Integratie en dialoog

Bijna alle moskeeën en christelijke migrantenkerken, maar ook de traditioneel Nederlandse kerken zijn op een bepaalde manier betrokken bij het stimuleren van integratie. Dit kan zijn door middel van lessen in de Nederlandse cultuur en taal, maar ook door middel van het organiseren van gezamenlijke activiteiten met verschillende religieuze groepen. Daarnaast zijn meerdere levensbeschouwelijke organisaties al zelf interreligieus en multi-etnisch van samenstelling/aard (Trinity Chapel, Ronde Tafelhuis), wat ervoor zorgt dat verschillende groepen automatisch 'iets' met elkaar doen.

Het Ronde Tafelhuis draagt bij aan integratie door verschillende organisaties met elkaar samen te laten werken. Dat is niet vrijblijvend: het Ronde Tafelhuis biedt ruimte en helpt groepen en organisaties op weg. Maar daarbij

‘moet duidelijk zijn dat het een interreligieuze ontmoetingsplaats is. Wanneer de groepen daar niet open voor staan, zullen ze naar het wijkcentrum moeten.’ De doelstelling spreekt echter vaak aan en ook vanwege de sfeer kiezen groepen voor het Ronde Tafelhuis. Het Ronde Tafelhuis investeert veel in het opbouwen en onderhouden van contacten met de verschillende maatschappelijke organisaties in Tilburg Noord. Ze willen zo de lijnen naar de hulpverlening en andere organisaties kort maken. Onder de leden van bij het Ronde Tafelhuis aangesloten groepen komen verscheidene problemen voor, zoals opvoedingsproblematiek, het stuk lopen op de hulpverlening en het niet hebben van een verblijfsvergunning. Deze problemen kunnen in de eigen groep, maar ook met andere groepen besproken worden. Ze helpen elkaar en kunnen doorverwijzen. Als dit niet lukt kan de coördinator helpen met het aangeven van de juiste richting of het leggen van contact met andere religieuze organisaties, maatschappelijke instanties of gemeentelijke voorzieningen. Het Ronde Tafelhuis wil laten zien hoe belangrijk interreligieuze ontmoeting kan zijn in een multireligieuze en multiculturele wijk. De veronderstelling is daarbij steeds dat elkaar leren kennen een grote bijdrage levert aan integratie. Ook de moskeeën Masjid El-Feth en Süleymaniye willen door ontmoeting en openheid naar de samenleving bijdragen aan de integratie. In hoofdstuk 5 worden andere voorbeelden besproken worden waarbij via interreligieuze dialogen gepoogd wordt de integratie te bevorderen.

Tabel 1 activiteiten van de geïnterviewde organisaties op verschillende domeinen

	Inkomen en schulden	Materiële hulp	Opvang en onderdak	Participatie en werk	Cultuur en vrije tijd	Educatie en onderwijs	Integratie en dialoog*
MST	XX	X	X	XXX	XXX	XXX	XX
De Vonk	XXX	XXX	-	XX	XX	XX	-
Ronde Tafelhuis	X	X	-	X	X	X	XXX
Protestantse Gemeente	XX	X	X	-	XX	-	XXX
Trinity Chapel	XX	XXX	-	XX	X	-	X
New Song	XX	X	X	XX	XX	XX	XXX
Süleymaniye	XX	XX	-	X	XX	XX	XX
Masjid el Feth	-	X	-	X	X	X	XX
Lib. Joodse Gemeente	-	-	-	-	XXX	X	XXX

* Zie ook H.5.

- Niet of nauwelijks actief
- X Beperkt actief
- XX Actief
- XXX Zeer actief

3.2 *De functies van levensbeschouwelijke organisaties binnen het sociale domein*

In het voorgaande zagen we dat maatschappelijk actieve levensbeschouwelijke organisaties een reeks activiteiten ontplooien op het brede sociale terrein van bestrijding van sociale uitsluiting en – uiteraard – het bevorderen van de tegenhanger daarvan: het kunnen meedoen in de samenleving.

We zien in de beschrijvingen van de activiteiten dat er grote verschillen in aanpak en oriëntatie zijn tussen organisaties, maar ook binnen het ‘activiteitenpakket’ van één organisatie. Die verschillen zijn te verklaren uit de verschillende functies die de organisaties (willen) vervullen binnen het sociale domein. Inzicht in deze functies maakt het eenvoudiger gemeenschappelijke noemers onder de inzet van de levensbeschouwelijke organisaties te ontdekken én organisaties te vergelijken.

De verhouding van levensbeschouwelijke organisaties tot de ‘welfare state’, in het Nederlands het beste te vertalen met ‘verzorgingsstaat’, vormt een centraal onderzoeksthema binnen het vergelijkende Europese FACIT-onderzoek. De hypothese is dat de terugtrekkende verzorgingsstaat gaten achterlaat die levensbeschouwelijke organisaties willen of moeten opvullen. Zoals we in de inleiding aangaven, moet het begrip ‘verzorgingsstaat’ hier ruim worden opgevat, als het geheel van voorzieningen en bronnen rond sociale zekerheid, zorg en welzijn. De overheid draagt zorg voor zaken, maar ook maatschappelijke organisaties doen dat deels; op eigen initiatief of in opdracht van de overheid. En ten slotte kunnen mensen ook leunen op familie of vrienden. De discussie over de verzorgingsstaat gaat dus ook uitdrukkelijk over de grenzen van wat de overheid voor haar rekening kan en wil nemen en de vraag wanneer anderen in beeld (moeten) komen. Het gaat daarbij in toenemende mate om hoe op het lokale niveau de zaken georganiseerd of spontaan gegroeid zijn: welke functies vervullen levensbeschouwelijke organisaties binnen het geheel aan lokale voorzieningen, steun en belangenbehartiging voor personen en groepen, oftewel binnen het stedelijke ‘sociale weefsel’?

Functies

Veel levensbeschouwelijke organisaties vervullen meerdere functies binnen of rond de landelijke en lokale overheidsvoorzieningen. Wij ontwikkelden binnen het FACIT-project een indeling in zeven functies, die we hieronder op de Tilburgse situatie toepassen. We benadrukken dat organisaties tegelijkertijd meerdere functies kunnen vervullen.

- 1. Het verlenen van professionele diensten aan specifieke, meestal nauw omschreven, doelgroepen binnen de kaders van de verzorgingsstaat. Deze diensten worden meestal onder overheidsregie verricht en worden vaak grotendeels door de overheid gefinancierd.***

Algemeen

Levensbeschouwelijke organisaties die deze functie vervullen focussen vaak op één of enkele kwesties of doelgroepen, zoals hulp aan ex-gedetineerden (Exodus) of jongeren (Youth for Christ), maar er zijn ook organisaties die breder actief zijn (Leger des Heils). Meestal is de hulp op individuen binnen een afgebakende doelgroep gericht. De activiteiten vallen binnen het overheidsbeleid en worden vaak vrijwel volledige gefinancierd met overheidsgelden. Inschakeling van vrijwilligers vindt plaats, maar altijd onder verantwoordelijkheid van beroepskrachten. Innovatie van werkwijzen, certificering en verantwoording worden benadrukt. Enerzijds maken hun geloofsgeïnspireerde identiteit en specifieke werkwijze deze organisaties concurrerend in bepaalde 'niches' van de door de staat gecontroleerde 'welzijnsmarkt', anderzijds zet de nauwe samenwerking met de overheid soms juist die identiteit of werkwijze onder druk.

Tilburg

De Tilburgse levensbeschouwelijke organisaties vervullen deze functie nauwelijks. Enkele kleinere, recente initiatieven rond opvang en zorg daargelaten vervult alleen het MST met zijn aanbod aan sociale activering en taallessen/inburgering deze rol in Tilburg.

2. *Het bieden van deels vrijwillige, deels professionele ondersteuning aan groepen die buiten bereik en/of blikveld van de dragende instanties van de verzorgingsstaat vallen. Hooguit ontvangen zij gedeeltelijke financiering van de overheid. Het gaat om hulp die de overheid niet kan, wil of mag bieden.*

Algemeen

Veel initiatieven in deze categorie hebben een link met het traditionele diaconale werk van de protestantse en katholieke kerken, zowel lokaal als landelijk. Er zijn echter ook voorbeelden van activiteiten en projecten die zijn geïnitieerd door individuen en groepen buiten deze verbanden. In projecten is in toenemende mate sprake van oecumenische samenwerking. De meest voorkomende werkwijze is het werken met vrijwilligers, die worden ondersteund door slechts een paar professionals. Het werk is vooral gericht op 'helpen waar geen helper is'. De overheersende opinie is dat, hoewel het welzijn van de burgers een verantwoordelijkheid van de staat is, het hun plicht is om gaten op te vullen en de staat aan te spreken op eventuele negatieve consequenties en fouten. In dat verband wordt vaak gesproken over 'helpen onder protest'. Wat levensbeschouwelijke organisaties beschouwen als tekortkomingen van de verzorgingsstaat verandert overigens door de tijd.

Tilburg

In Tilburg zijn vrijwel alle organisaties op dit gebied actief. Het is een klassiek terrein van het levensbeschouwelijke middenveld. Dit blijkt ook duidelijk uit de opinie van Stichting De Vonk, die via de initiatieven die ze ondersteunt groepen wil bereiken die voor reguliere instanties moeilijk te bereiken zijn: 'Kerken hebben nog steeds als uitgangspunt het 'helpen onder protest'. Iets wat de overheid moet doen, dat moet ze ook doen. Wij willen wel kortdurend brandjes blussen, maar niet te lang.' In Tilburg krijgen momenteel de armoedeproblematiek, in het bijzonder ook de situatie van kinderen in armoede, de begeleiding van ontsporende jongeren en integratie veel aandacht van de levensbeschouwelijke organisaties. Naast individuele hulp richten levensbeschouwelijke organisaties zich ook op het ondersteunen van eigen initiatieven onder groepen 'in de knel'.

3. Bieden van informele hulp en onderlinge steun door leden van geloofsgemeenschappen, meestal zonder structureel karakter en vaak in stilte verleend.

Algemeen

Plaatselijke kerken en moskeeën bieden vaak hulp aan individuele personen of families in hun eigen gemeenschap. Ze verzorgen de sociale activiteiten onafhankelijk van anderen en vaak in stilte. De hulp aan 'eigen mensen' wordt vaak gecoördineerd, bijvoorbeeld door de diakenen in de protestantse kerken, de Imam en wijzen uit de moskeeën of door voorgangers binnen migrantenkerken. Dit kan zijn in de vorm van materiële hulp, bezoeken aan ziekenhuizen of gevangenissen of de zorg voor eenzame ouderen. Naast deze activiteiten wordt binnen bepaalde geloofsgemeenschappen ook geestelijke bijstand gegeven aan de mensen in nood die aankloppen bij de kerk, bijvoorbeeld via gezamenlijk gebed.

Vooraf vertegenwoordigers van moslim en christelijke migrantengemeenschappen geven aan dat sociale hulp niet in de eerste plaats als georganiseerd (vrijwilligers)werk moet worden gezien, maar meer als spontane acties die voortkomen uit de ziel van een gelovige.

Tilburg

Alle levensbeschouwelijke organisaties die in de eerste plaats zichzelf zien als religieuze gemeenschap kennen deze vorm van hulp of 'zelfhulp'. Binnen de katholieke en protestantse kerken gebeurt dat respectievelijk via parochiële (charitas) groepen en diakenen, binnen de andere geloofsgemeenschappen minder of niet binnen vastomlijnde kaders, maar door overleg binnen besturen, tussen voorgangers en bestuur of spontaan gecoördineerd door moskee- of kerkgangers.

4. Het werven, activeren en begeleiden van vrijwilligers uit specifieke geloofsgemeenschappen ten behoeve van activiteiten gericht op kwetsbare individuen en groepen.

Algemeen

Kerkleden verrichten meer vrijwilligerswerk dan niet-kerkleden, zo blijkt telkens weer uit (internationaal) onderzoek (De Hart, 2008). Er zijn levensbeschouwelijke organisaties die dat verder versterken door gericht mensen uit levensbeschouwelijke groepen aan te spreken en hen met inspirerende projecten te verleiden actief te worden. Ook adviseren zij andere vrijwilligersorganisaties. Hoewel vrijwilligerswerk verschillende vormen kan aannemen, is het vaak vooral gericht op de hulp aan sociaal uitgesloten en achtergestelde mensen, zoals ouderen, jongeren in problemen, gehandicapten, migranten en armen. Bijzonder zijn sommige nieuwe initiatieven van evangelische groepen, die hun op geloof gebaseerde sociale acties proberen aan te passen aan de geïndividualiseerde samenleving. Dit doen zij door het aanbod van religieuze vrijwilligers te koppelen aan de vraag van mensen in nood. Deze organisaties nemen het activeren van vrijwilligers als uitgangspunt en niet het bestrijden van sociale uitsluiting, hoewel zij daaraan wel vaak bijdragen.

Tilburg

Als katholieke stichting voor maatschappelijk activeringswerk, activeert De Vonk (kerkelijke) vrijwilligers om zich in te zetten voor bestrijding van armoede en sociale uitsluiting in de samenleving. Ook het MST stimuleert de vrijwillige inzet in de stad en verwelkomt de verschillende motieven van waaruit mensen willen 'doen' en de wisselingen in perspectief die dat soms oplevert: *'De één komt wat brengen en de ander komt wat halen, maar het is ook een continu proces van perspectiefwisseling. Want de vluchteling die denkt dat hij niets te geven heeft komt ook iets brengen, en de vrijwilliger die graag goed wil doen komt ook iets halen. Dat is het spannende.'* Voor de andere Tilburgse organisaties is dit geen hoofdfunctie. Voor het Ronde Tafelhuis is het stimuleren van zelfwerkzaamheid onder de actieve groepen echter een belangrijke voorwaarde om te kunnen functioneren. Het bestuur van de Turkse Moskeevereniging werkt actief aan het betrekken van (jonge) vrijwilligers bij activiteiten. Ook de andere organisaties zoeken – als afgeleide van andere doelen – naar wegen om vrijwilligers te werven en vast te houden.

5. Bijdragen aan opbouw en empowerment²⁴ van de eigen gemeenschap of van andere – achtergestelde – groepen. Werken aan vergroting van sociaal kapitaal door het versterken van de eigen capaciteiten en het aanboren van hulpbronnen ten behoeve van groepen en buurten.

Algemeen

Initiatieven om gemeenschappen als geheel sterker te maken, gaan vaak samen met pogingen om de capaciteiten van individuele groepsleden te vergroten. Veel moskeeën en kerken organiseren educatieve activiteiten voor hun leden. In een aantal gevallen ondersteunt de overheid deze zaken financieel, vanuit landelijke of lokale doelstellingen rond integratie en inburgeringbeleid of emancipatiebeleid. Ook zijn sinds 2001 steeds meer kerken en moskeeën in (gesubsidieerde) dialoogprojecten betrokken geraakt die aan dit thema raken (vanuit het uitgangspunt dat dialoog leidt tot kennismaking en samenwerking en daarmee tot vergroting van het sociaal kapitaal van organisaties en individuen. Ook haken organisaties aan bij initiatieven van anderen om de sociale cohesie in buurten te versterken en leefbaarheid en participatie te vergroten (samenlevingsopbouw).

Tilburg

Het Ronde Tafelhuis is opgericht om een substantiële bijdrage te leveren aan het integratieproces door middel van interreligieuze ontmoeting, informatie uitwisseling en samenwerking tussen verschillende groeperingen in Tilburg Noord. Ook de parochie Heikant-Quirijnstok is nadrukkelijk aanwezig in wijkorganisaties en neemt initiatieven om het samenwonen en samenleven in de wijk te versterken. De Liberaal Joodse Gemeente richt zich op 'empowerment' van de Joodse gemeenschap: *'Er zijn nu nog veel Joden in geestelijke onderduik. Mensen die bang zijn voor de Joodse identiteit en dat niet naar buiten durven brengen. Onze eerste taak is dus niet allereerst om mensen te bewegen actief deel te nemen aan het Joodse leven, maar om in ieder geval niet bang te hoeven zijn voor wie ze zijn. Wij hebben een heel klein clubje, de kinderen zijn altijd de enige Joodse kinderen op school, we zijn het enige Joodse gezin in de straat. Of meestal het enige Joodse gezin in een dorp.'* De Joodse Gemeente nodigt scholen uit in de synagoge en

24 Empowerment is het proces van zelfversterking (individueel en collectief) met de bedoeling ongewenste achterstelling in rechten, plichten en kansen ongedaan te maken en ruimte te scheppen voor het ontwikkelen en demonstreren van competenties en voor het beleven van een zinvol bestaan (Steenssens en Van Regenmortel, 2007).

vertelt over het Jodendom en hoe de Joodse gemeenschap het geloof beleeft. *‘Dat is van heel groot belang, kinderen staan er vaak voor open en via de kinderen bereik je de ouders.’* Bij veel ‘nieuwe’ geloofsgemeenschappen in Tilburg is vaak een combinatie zichtbaar van inzetten op grotere participatie door de eigen leden en het via verbindingen met andere organisaties versterken van de mogelijkheden voor de eigen gemeenschap.

6. *Werken aan politiek-maatschappelijke belangenbehartiging ten behoeve van de eigen groep of van ‘uitgesloten anderen’: signaleren en agenderen van sociale problemen, beïnvloeden van beleid of de publieke opinie, stem geven aan kwetsbare groepen.*

Algemeen

Verschillende levensbeschouwelijke organisaties zijn betrokken bij politiek-maatschappelijke belangenbehartiging, maar ze verschillen in de manier waarop. Professionele dienstverlenende organisaties maken vaak deel uit van adviesraden of platforms met andere organisaties en de overheid. Organisaties die meer onafhankelijk van de overheid werken, zijn meer geneigd om praktische hulp te combineren met protest tegen structurele misstanden of politieke dwalingen die in hun ogen uitsluiting veroorzaken of bestendigen. Binnen de grote christelijke kerken rote kerke of bestendigen olitet was ‘helpen onder protest’ een veel gehoorde slogan, vooral in de jaren tachtig en negentig. Diaconale initiatieven werden opgericht voor specifieke doelgroepen, met als doel om de verantwoordelijkheid voor deze groepen later over te kunnen dragen aan de overheid.

In plaats van openlijk te protesteren, benadrukken veel kerken tegenwoordig het belang van goede PR om bekendheid te geven aan onderwerpen als sociale uitsluiting, om ondersteuning van de overheid te vragen en het beleid ‘bij te sturen’. Zowel op nationaal als op lokaal niveau hebben vertegenwoordigers van religieuze gemeenschappen van ‘nieuwe Nederlanders’ een belangrijke rol als politieke belangenbehartigers van deze groepen.

Tilburg

Er is geen Tilburgse organisatie die zich uitsluitend en alleen opstelt als belangenbehartiger. De belangenbehartiging volgt uit de activiteiten of de functie als orgaan van een bepaalde gemeenschap. Zo stelt de parochie Heikant Quirijnstok op haar site: *‘De parochie volgt vanuit een kritische houding maatschappelijke ontwikkelingen in de wijk. Deel uitmakend van*

een samenleving met een sterk multicultureel en multireligieus karakter, willen wij vanuit een positief kritische houding onze stem verheffen tegen die maatschappelijke ontwikkelingen, die het welzijn van mensen van alle culturen, rassen en religies in de weg staan. Juist in het zoeken naar en het vinden van oplossingen hopen wij op kleine schaal een bijdrage te kunnen leveren aan kerk-zijn in Tilburg.'

Naast of beter gezegd vanuit het activeren van vrijwilligers maakt De Vonk de politiek alert op problemen. *'Stichting De Vonk zal armoede en sociale uitsluiting constant aan de orde blijven stellen, zoals het niet volstaan van de bijstandsnorm om mee te kunnen doen in de samenleving.'* De stichting voert – in samenwerking met anderen – wanneer nodig actie ten behoeve van mensen in een armoedesituatie. Een voorbeeld daarvan is een recente landelijke actie waarbij de problemen met 'gratis schoolboeken' aan de orde worden gesteld.²⁵ Moskeeën hebben in Nederland volgens de voorzitter van de Süleymaniye Moskee de functie van belangenbehartiger voor – in dit geval – de Turkse gemeenschap. Waar in Turkije moskeeën zich kunnen beperken tot uitoefenen van de religieuze functie, combineert de moskee in Nederland een reeks verschillende religieuze, culturele en maatschappelijke taken, waaronder belangenbehartiging.

7. Brugfunctie: vervullen van een brugfunctie tussen moeilijk bereikbare groepen / individuen en reguliere instanties: contacten leggen, voorlichting (laten) geven.

Algemeen

In deze functie draait het niet om het zelf hulp of begeleiding bieden, maar om het vervullen van een brugfunctie tussen verschillende werelden. Lokale kerken, moskeeën en andere levensbeschouwelijke organisaties fungeren vaak als intermediair tussen de mensen 'in nood' en de reguliere welzijnsorganisaties. Ze helpen mensen met het invullen van formulieren en verstrekken informatie over de regelingen of vormen van dienstverlening waarop men een beroep kan doen. Lokale overheden komen ook steeds vaker naar religieuze gemeenschappen toe (vooral als een groot deel uit 'nieuwe Nederlanders' bestaat) omdat zij deze beschouwen als vindplaats voor

²⁵ Arme gezinnen dreigen er door de invoering van deze maatregel - onbedoeld - financieel fors op achteruit te gaan.

groepen die zij anders moeilijk bereiken. Het bouwen van bruggen tussen de (eigen) gemeenschap en de rest van de maatschappij – waaronder instituties van de lokale verzorgingsstaat – is vaak onderdeel van de *empowerment* van de individuele leden van de gemeenschap en maakt deze gemeenschap als geheel sterker. Hiermee heeft deze functie een nauwe link met de vijfde functie.

Tilburg

De Turkse moskee heeft zo nu en dan een gezamenlijke activiteit met de gemeente. De wethouder sprak bijvoorbeeld de gemeenschap toe over armoede en hoe de gemeente die probeert te bestrijden. Dit zijn intermediaire activiteiten, met het doel de drempels te verlagen voor de eerste en (soms ook nog) de tweede generatie ‘die een aantal zaken van de sociale kaart niet kent.’ Andere voorbeelden daarvan zijn de activiteiten van welzijnsorganisatie De Twern en (thuis)zorg organisatie Thebe in de moskee via spreekuren voor ouderen. Dat kan gaan over het invullen van formulieren voor de Sociale Verzekeringsbank (SVB), over gezondheidsklachten of over woningaanpassing. Ook GGZ Midden-Brabant kon duidelijk maken wat zij te bieden heeft en zo vooroordelen (‘daar gaan alleen maar gekke mensen naar toe’) ontzenuwen. ‘Wij vinden onszelf een drempelverlagend orgaan. Een voorbeeld is het organiseren van een zwembad voor vrouwen.’ Wanneer de moskee dergelijke activiteiten organiseert, genieten zij het vertrouwen van de gemeenschap. ‘Bij de moskee wordt niet getwijfeld over of het wel goed is, de gemeenschap kan er vanuit gaan dat het veilig is en de vrouwen komen hier gewoon naar toe. Dat is de drempelverlaging.’

Ook de Trinity Chapel verwijst mensen door naar de juiste instanties, zoals maatschappelijk werk en gezinscoaches. En de Protestantse Gemeenschap schakelt bij grote problemen bij individuen en gezinnen gemeentelijke instanties in. Masjid El-Feth is van mening dat de Nederlandse overheid heel veel doet. Er zijn uitkeringen, je kunt subsidies aanvragen voor sporten van kinderen of voor een nieuwe wasmachine. Maar omdat deze regelingen soms ingewikkeld zijn en ook onbekend, verzorgt de moskee voorlichting aan de achterban.

Tabel 2: Overzicht zwaartepunten functies.²⁶

Organisaties	1 Prof. dienstverlening Onder regie overheid	2 Prof/ vrijw. hulp aan groepen buiten bereik /blikveld overheid	3 Informele hulp	4 Versterken vrijwillige inzet	5 Gemeenschaps op- bouw/ empowerment	6 Belangen behartiging	7 Uitoefenen brug functie
MST	XXX	XXX	X	XXX	XX	X	XX
De Vonk	-	X	X	XXX	X	XXX	XXX
Ronde Tafelhuis	X	X	XX	XXX	XXX	X	XXX
Protes- tantse Gemeente	-	X	XXX	XXX	XX	X	X
Trinity Chapel	-	XXX	X	X	XX	X	XXX
New Song	-	X	XX	XX	XXX	X	XXX
Süleyma- niye	-	X	X	X	XXX	XXX	XXX
Masjid el Feth	-	-	X	X	XX	XX	XX
Lib. Joodse gemeente	-	-	X	-	XX	XXX	X

- Niet of nauwelijks vervulde functie
X Matig ingevulde functie
XX Ingevulde functie
XXX Hoofdfunctie

²⁶ Op basis van analyse onderzoekers en zelfscore van deelnemers aan de stakeholderbijeenkomst binnen dit onderzoek.

3.3 *Afsluiting: de buitengewoon alledaagse bijdrage van levensbeschouwelijke organisaties*

Levensbeschouwelijke organisaties zorgen voor hun leden en anderen met wie ze in contact staan op een aantal cruciale leefgebieden voor verbanden. Ze vervullen hun rol in de interacties in het lokale sociale systeem dat bestaat uit overheidsvoorzieningen, steun door organisaties, hulp via gemeenschappen van burgers en tenslotte onderlinge hulp en steun in de privésfeer door burens, vrienden en familie. Ze vormen schakels tussen formele en informele ondersteuning en zorg, tussen de publieke sfeer en het privédoel. Belangrijk om vast te stellen is dat ze daarbij naar gelang van de situatie, veelvuldig switchen tussen hulp aan individuen en groepen en tussen tastbare hulp en belangenbehartiging. Ook blijkt het werken aan gemeenschapszin, het 'erbij horen' en het overbruggen van de kloof tussen geslaagden en minder fortuinlijken vaak een rol te spelen in de activiteiten.

Als kerken, moskeeën en andere religieus geïnspireerde centra zichzelf eenmaal hebben gedefinieerd als gemeenschappen of organisaties met een taak in de maatschappij, beperken ze zich zelden in thema of doelgroep van hun activiteiten, hoewel er vaak geen sprake is van bewuste keuzes hierin. De aard en omvang van hun activiteiten zijn wel afhankelijk van de beschikbare menskracht en middelen en natuurlijk van de *issues* die lokaal spelen. We zien ook dat de Tilburgse levensbeschouwelijke organisaties bijdragen aan het agenderen van knelpunten zoals neveneffecten van landelijke of lokale overheidsmaatregelen of het langs elkaar heen werken van gemeentelijke afdelingen. Ze doen dat steeds vanuit hun ervaringen opgedaan in concrete activiteiten.

Er wordt op directe en indirecte wijze financiële en andere materiële steun verstrekt. Dat gebeurt (semi-)professioneel via contactpersonen van stichting Leergeld bijvoorbeeld, maar ook via diaconale verbanden of op ad hoc basis. De gemeente maakt gebruik van intermediairs uit geloofsgemeenschappen om de mogelijkheden van bijzondere bijstand en gemeentelijke schuldhulpverlening en beschikbare aanvullende voorzieningen uit het particuliere circuit bij bepaalde doelgroepen onder de aandacht te brengen.

De noden binnen eigen kring zijn vaak zo hoog en de menskracht zo ontoereikend, dat veel organisaties uit de 'nieuwe' gemeenschappen niet de capaciteit hebben om mensen buiten de eigen kring te helpen, nog afgezien van het feit dat daar ook geen prioriteit ligt. De hulp die geboden wordt aan de eigen leden is kleinschalig en vaak ad hoc; wanneer zich grotere problemen voordoen wordt doorverwezen naar de geëigende instanties. Wat verder opvalt, is dat alle organisaties zich vasthoudend en zeker niet vrijblijvend richting hun 'clients' opstellen. Naïeve ideeën over de hulpverlening aan minder bedeelden ontbreken goeddeels.

Als we onze blik vervolgens verleggen naar de functies, dan wordt duidelijk dat de eerste functie – afgebakende, volledige gesubsidieerde dienstverlening, onder overheidsregie – in Tilburg nauwelijks ingevuld wordt. De enige uitzondering in dit onderzoek is het MST. Door de overheid opgeroepen specialisering op één of enkele doelgroepen of in bepaalde methoden is in Tilburg dan ook (nog) nauwelijks aan de orde. Wel hebben meerdere organisaties op andere gronden zich gespecialiseerd. Zwaartepunten verschillen al naar gelang de aard van de organisatie: ben je in de eerste plaats een religieuze gemeenschap met een overeenkomstige brede rol op theologisch, religieus en maatschappelijk terrein, of een (gespecialiseerde) maatschappelijk dienstverlener? In het volgende hoofdstuk gaan wij daar dieper op in.

Het is duidelijk dat de functies lang niet altijd te scheiden zijn en in de praktijk ook veelvuldig door elkaar lopen. Toch lijkt het aanbrengen van onderscheid van groot belang om de precieze rol van levensbeschouwelijke organisaties in beeld te brengen en duidelijk te maken wat zij doen, op welke manier en voor wie. Dat is ook van belang bij een zuivere beantwoording van een aantal cruciale vragen: Welke bijdrage leveren zij aan het verbeteren van de situatie van kwetsbare groepen? Welke bijdrage leveren zij aan het welzijn van de samenleving als geheel? Hoe verhouden die bijdragen zich tot wat anderen doen?

Dat maakt het voor anderen (reguliere instellingen en overheden) gemakkelijker te bepalen of en op welke manier de activiteiten van levensbeschouwelijke organisaties zouden kunnen worden gewaardeerd of aangemoedigd. Voor de organisaties zelf kan het leiden tot een beter inzicht in de eigen positie en antwoord op de vraag of men tevreden is met de huidige functies

of dat men andere zou willen vervullen of zich op andere domeinen zou willen begeven. Duidelijk is dat de invulling van deze functies ook afhankelijk is van eventuele samenwerking met de overheid. Die samenwerking kan ook de koers van de organisatie en dus de functie-invulling beïnvloeden, in hoofdstuk 6 komt dit nader aan de orde.

4 *De rol van religie*

In dit onderzoek draait het niet om religie, maar om maatschappelijke inzet. Toch speelt zowel bij organisaties die het religieuze en het maatschappelijke scheiden als bij organisaties die dat niet doen ‘geloof’ een rol. In dit hoofdstuk bekijken we welke rol dat is.

Wie op zoek wil gaan naar het onderscheidende van religieus geïnspireerde organisaties ten opzichte van seculiere organisaties moet zich niet blindstaren op het religieuze en scherp kijken naar de kwesties die worden opgepakt; naar de maatschappelijke functies die vervuld worden. Tegelijkertijd is aandacht voor de verschillende manieren van doorwerking van het religieuze in de activiteiten essentieel.

De precieze rol van religie in het werk van levensbeschouwelijke organisaties is moeilijk grijpbaar en verschilt van organisatie tot organisatie, soms zelfs van activiteit tot activiteit. Allereerst worden de levensbeschouwelijke organisaties uiteraard door uiteenlopende religieuze stromingen geïnspireerd, zoals het Rooms-katholicisme, het Protestantisme of de Islam, met in de laatste twee daarbinnen geloofsrichtingen die soms bijzonder weinig met elkaar gemeen hebben. Ook is bij levensbeschouwelijke organisaties waarin oude of nieuwe migranten zich verenigen, religie vaak nauw verweven met cultuur en etniciteit. In dit onderzoek hebben wij geprobeerd de diversiteit op dit vlak terug te laten keren in de selectie van de onderzochte organisaties. De focus in dit onderzoek ligt echter niet op het soort geloof of de geloofsachtergrond op zichzelf, maar op de motivatie van betrokkenen om zich maatschappelijk in te zetten en op de invloed en zichtbaarheid van het geloof in de maatschappelijke activiteiten van de organisatie. Op deze zaken gaan we in dit hoofdstuk dan ook dieper in.

4.1 *Motivaties*

Vrijwillige inzet is een belangrijk speerpunt in het landelijke en lokale beleid gericht op ‘meedoen’ in de samenleving. Omdat per saldo de vrijwillige inzet die via levensbeschouwelijke organisaties wordt gepleegd niet afneemt (Dekker en De Hart, 2006), is de levensbeschouwelijke sector ook in Tilburg een belangrijke ‘producent’ van participatie. Aan vrijwillige inzet leveren alle geloofsgemeenschappen een bijdrage, hoewel de omvang ervan verschilt.

Ook in Tilburg vormen vergrijzing, individualisering en de grote druk op werkende ouders risicofactoren voor de continuïteit van de organisaties en hun activiteiten. Als langetermijntrends lijken op deze punten tussen religies en groepen niet zo heel veel verschillen te bestaan. Toch slagen sommige organisaties er beter in dan anderen om mensen aan zich te binden. Dat leidt ook in Tilburg bijvoorbeeld tot verschillen tussen actieve parochies en minder actieve, tussen organisaties die heel goed oudere leden gemotiveerd weten te houden en daarnaast ook jongeren aantrekken en organisaties die daar grote moeite mee hebben. Zo weet het bestuur van de Turkse Moskee veel menskracht te mobiliseren en ook jonge mensen aan zich te binden (zie de bestuursamenstelling), terwijl bijvoorbeeld Masjid El-Feth daar ondanks grote inspanningen moeite mee heeft.

Over het algemeen geven de geïnterviewden aan dat het geloof mensen inspireert om zich te bekommeren om de kwetsbare medemens. Hoe die motivatie vervolgens omgezet wordt in daden verschilt:

‘De diakenen vervullen hun taak door in de dienst van gerechtigheid en barmhartigheid te delen wat hen aan gaven geschonken is, te helpen waar geen helper is en te getuigen van de gerechtigheid van God waar onrecht geschiedt.’ (dominee Protestantse Gemeente te Tilburg en omstreken)

‘De protestantse spiritualiteit en de katholieke spiritualiteit zijn verschillend. De Protestantse spiritualiteit is ongelooflijk verbaal. Ze doen ook een heleboel, maar er wordt ook altijd over gepraat. Persoonlijk heb ik meer de voorkeur voor het ‘doe maar eens eerst iets en dan later reflecteren’ (...) Ieder moet het op zijn eigen manier doen.’ (medewerker MST)

‘De mens bestaat uit drie delen, lichaam, ziel en geest. Het lichaam wordt gevoed door wat de regering doet, zoals eten, werk en huisvesting. Maar het geestelijke wordt niet door de regering verzorgd, dat wordt door de kerkelijke organisaties gedaan. En ze hebben elkaar nodig.’ (pastor New Song)

In ieder geval behoort elkaar tot steun zijn tot de pijlers van elke religieuze gemeenschap: inzet voor medegemeenteleden of anderen die het minder getroffen hebben is een belangrijke motivatie. De vertegenwoordiger van de Trinity Chapel:

‘Die hebben zware bagage mee, en dat heeft tijd nodig. De capabele mensen zitten in het leiderschap, die doen diaconie en dergelijke. Dus balans in mensen die steun kunnen bieden en blijdschap en anderen die dit nodig hebben. Dat is kerk-zijn.’

Verschillende respondenten benadrukken dat de motivatie van beroepskrachten en vrijwilligers om zich te verbinden aan een levensbeschouwelijke organisatie, niet alleen voort komt uit hun religieuze achtergrond, of dat zij in ieder geval hun sociale bewogenheid delen met Tilburgers, die vanuit andere overtuigingen actief zijn.

Een ander regelmatig terugkerend aspect in uitspraken over motivatie en inspiratie vormt ‘trouw’. De trouw van de vrijwilliger aan de mensen die hij of zij terzijde staat of aan de gemeenschap waartoe hij /zij behoort. Zo hebben enkele al jarenlang actieve parochianen, na het opheffen van de parochie de overgang gemaakt naar het Ronde Tafel Huis dat in ‘hun’ oude kerkgebouw geopend werd.

Het heet ‘vrijwilligerswerk’ of ‘vrijwillige inzet’. Maar als een vrije keuze wordt het niet altijd ervaren. Er kan ook een ‘heilig moeten’ bestaan, het vervullen van een plicht jegens God:

‘In Marokko zijn een zelfde soort systemen te zien als in Nederland, dat liefdadigheidsinstellingen puur gerund worden door vrijwilligers. Dit zijn religieus geïnspireerde mensen, die dit doen uit een soort verplichting. De definitie van vrijwilligerswerk binnen de Islam is: je doet het niet vrijwillig voor jezelf, je doet het vrijwillig voor God.’ (voorzitter Masjid El-Feth)

Verplichting of niet, de religieuze beweegredenen gaan vaak samen met meer aardse motivaties, zoals zelfontwikkeling, plezierig werk doen en het samenwerken met gemotiveerde mensen.

4.2 *De rol van religie in organisatie en activiteiten*

De rol van religie in de organisatie en de activiteiten van een organisatie kan zeer uiteenlopende vormen aannemen. Hierop wijzen ook Sider en Unruh (2004) in een studie naar het religieuze gehalte van Faith-Based Organizations in de VS. Zij stellen dat het label 'levensbeschouwelijke of religieuze organisatie' op zichzelf nog geen inzicht geeft in de precieze rol die geloof speelt in organisaties en de diensten die zij verlenen. Om meer inzicht te krijgen in de verschillende rollen die religie kan spelen, ontwikkelden zij een typologie met zes categorieën. Wij bespreken deze typologie verderop. Om tot deze typologie te komen, onderscheidden zij een aantal organisatorische en projectkenmerken. Aan de hand van deze karakteristieken zullen wij de rol van het geloof op vier dimensies bespreken. (zie ook Ebaugh et al., 2006):

- Identiteit en het publieke profiel van de organisatie.
- Werving van bestuursleden, betaalde medewerkers en vrijwilligers.
- Inhoud van projecten en activiteiten.
- Selectie/keuze van doelgroepen/cliënten.

Identiteit en publiek profiel

Verschillende levensbeschouwelijke organisaties geven aan dat het tegenwoordig gemakkelijker is om je als religieuze organisatie te profileren dan vroeger:

'Je hoeft niet meer om je 'katholiek' zijn heen te draaien, het is niet meer zo besmet als het geweest is. Maar het is niet het eerste waarop we ons profileren.'
(medewerker Stichting De Vonk)

Voor alle Tilburgse levensbeschouwelijke organisaties geldt dat hun *maatschappelijke* visie is gebaseerd op de kernwaarden van het geloof, zoals naastenliefde, barmhartigheid en gerechtigheid. Hoe sterk de identiteit en uitgangspunten van een organisatie worden bepaald door het geloof, verschilt echter per organisatie. Sommigen hebben uiteraard alleen al door

hun naam een duidelijke religieuze identiteit. Om de rol van het geloof in de identiteit en het profiel van levensbeschouwelijke organisaties te begrijpen is het belangrijk te onderstrepen dat we in Nederland in grote lijnen twee soorten organisaties kunnen onderscheiden.

- Organisaties opgericht met een religieus doel, die primair (nog steeds) een religieuze gemeenschap vormen.
- Organisaties geïnspireerd door religie die uitdrukkelijk opgericht zijn met een maatschappelijk doel voor ogen, zoals goede dienstverlening aan individuen of groepen, of het verbinden van vrijwilligers en goede doelen.

De eerste groep is allereerst 'gemeenschap'. Voorbeelden zijn (migranten) kerken, parochies en moskeeën. Een deel ervan ontwikkelt weinig tot geen structurele maatschappelijke activiteiten en is hierom buiten beschouwing gelaten in ons onderzoek. Een ander deel ontwikkelt voor de eigen groep of anderen een duidelijk aanbod. Die activiteiten worden soms via aparte stichtingen uitgevoerd.

De tweede groep organisaties biedt professionele diensten en wordt vaak deels gesubsidieerd door de overheid. Deze groep is in Tilburg klein (Missionair Servicecentrum Tilburg, Ronde Tafelhuis, Stichting De Vonk). De rol van het geloof in deze groep organisaties kan sterk variëren. Sommige van deze organisaties selecteren bij de aanname van personeel sterk op religieuze gronden en/of doordesemen hun activiteiten sterk met religieuze inhoud (beide niet aan de orde bij de drie genoemde Tilburgse organisaties). Terwijl het bij andere organisaties vooral gaat om een algemeen religieuze achtergrond, een traditie waaraan ze – zelfbewust – refereren. Het gedeelde verschil met de eerste groep organisaties is echter dat ze niet in de eerste plaats zijn opgericht voor een religieus doel.

'Religieuze gemeenschap' en 'dienstverlenende organisatie' zijn de twee basisvormen, maar daartussen is er sprake van een doorlopende schaal, met organisaties die in verschillende mate iets van beide vormen hebben.

Werving bestuur, beroepskrachten en vrijwilligers

De *religieuze gemeenschappen* onder de levensbeschouwelijke organisaties werven, ook voor hun maatschappelijke activiteiten hun (schaarse) beroepskrachten en vrijwilligers bij voorkeur binnen de eigen kring. Een logische zaak voor een gemeenschap. Onder levensbeschouwelijke organisaties die op

enige afstand van kerk of moskee opereren bestaan er grotere verschillen. De selectie van beroepskrachten en vrijwilligers kan ook per activiteit of functie binnen de organisatie verschillen.

Zo kunnen aan medewerkers in 'gezichtsbepalende' functies andere eisen worden gesteld dan aan 'gewone' medewerkers, tijdelijke projectmedewerkers of vrijwilligers. In het algemeen vragen vrijwel alle levensbeschouwelijke organisaties van hun medewerkers en vrijwilligers respect voor het geloof en affiniteit met de werkwijze en de doelgroep. Van beroepskrachten wordt eerder geëist dat ze ook daadwerkelijk hetzelfde geloof belijden. In Tilburg hanteren de 'zelfstandige' levensbeschouwelijke organisaties meer open formuleringen voor hun beroepskrachten. Dat heeft weer te maken met de zelfdefiniëring: zo is het Ronde Tafelhuis zelf interreligieus van aard en opzet en ziet ook het MST, hoewel staand in de katholieke traditie, zichzelf niet als een organisatie verbonden aan één specifieke levensbeschouwelijke stroming. Ook De Vonk werkt in haar buurtprojecten en rond stichting Leergeld bewust samen met vertegenwoordigers/vrijwilligers uit andere geloofsgemeenschappen.

De voorzitter van het bestuur van de Süleymaniye Moskee benadrukt dat het bestuur over veel meer gaat dan de moskee en op enige afstand opereert van de moskee als religieus centrum. Het benadrukken van het brede takenpakket en professionele karakter van het bestuur lijkt te helpen bij het aantrekken van een diverse groep bestuurders en andere vrijwilligers.

Inhoud projecten/activiteiten

Veel levensbeschouwelijke organisaties maken in hun activiteiten onderscheid tussen religieuze activiteiten en maatschappelijke activiteiten. Dit is ook het geval in Tilburg. Om deze scheiding nog duidelijker te maken, richten levensbeschouwelijke organisaties vaak aparte stichtingen op. Daarin brengen ze hun maatschappelijke activiteiten onder, mede om subsidiering door de overheid te vergemakkelijken. Dit gebeurt in Tilburg beduidend minder dan bij landelijke organisaties of in Amsterdam en Rotterdam, simpelweg omdat er niet veel activiteiten worden gesubsidieerd.

Een dergelijke scheiding tussen religieuze en maatschappelijke activiteiten alleen zegt nog niet alles. Zijn de taallessen van een moskee vrij van geloofsinhoud? Is de begeleiding van jonge *drop-outs* door de kerk vrij van

evangelisatie? Helderheid over die zaken is van belang, in ieder geval als de overheid er op één of andere manier bij betrokken is.

Sommige organisaties ontmoeten het nodige wantrouwen, bijvoorbeeld vanwege hun evangelische of orthodoxe karakter en worden ‘verdacht’ van ‘zieltjes winnen’, ook al hebben ze daar zelf heldere grenzen aan gesteld. *‘Buiten de werkzaamheden mogen de vrijwilligers zoveel bidden voor de mensen als ze willen, maar niet in het bijzijn van de mensen’*, stelt bijvoorbeeld de evangelisch geïnspireerde initiatiefnemer van de Tilburgse Voedselbank over de kerkelijke vrijwilligers in het project.

Anderen geven aan dat het geloof niet kan worden gescheiden van de activiteiten, omdat juist die factor de activiteiten effectief maakt en onderscheidt van de activiteiten van andere organisaties. Zo geeft New Song het evangelie een meer omvattende rol en zegt de pastor voluit: *‘Wij willen zielen winnen.’* De vrijwilligers proberen het evangelie naar voren te brengen om *‘de mensen op die manier terug te brengen naar het besef waarom je geboren bent en het belang van voor het goede te staan.’* Dat is het eerste uitgangspunt. *‘Maar alleen door te bidden komt het brood niet op tafel’*. Daarom wordt ook aan praktische problemen en opvoeding gewerkt, wordt gebruik gemaakt van rolmodellen en wordt er gewerkt aan maatschappelijk perspectief. *‘Het maatschappelijke en het religieuze worden niet gescheiden, maar vallen ook niet altijd samen.’* Aldus een vertegenwoordiger van New Song: *‘Het is meer een combinatie dan of-of. Onze identiteit is een religieuze, dat is de basis, de activiteiten komen daar ook uit voort maar in welke mate, dat verschilt.’* In veel maatschappelijke activiteiten keert het evangelie terug, maar niet altijd.

Andere levensbeschouwelijke organisaties geven het geloof een meer impliciete plaats in de activiteiten. Zo zegt de voorzitter van de Süleymaniye Moskee bijvoorbeeld. *‘[De Islam is] een levensbeschouwing (...) het is dus een vierentwintig uur durende invulling. Ik hoef niet te zeggen: nu ben ik hier met de religie bezig, en nu reciteer ik de Koran. Dat is er altijd.’* Het geloof is hier tegelijkertijd alom aanwezig én op de achtergrond.

In de activiteiten gaat het ook vaak om zingeving in bredere zin, waarbij aan de cliënten bovendien de keuze gelaten wordt om hier actief aan mee te doen of niet. Wel wordt verwacht dat ze er respect voor hebben. *‘De*

counseling is geen gebed, dat komt heel weinig daarin voor. Het is de mensen op dat moment een luisterend oor bieden, als je een uur luistert, zijn ze voor een week weer opgepompt. Gebed is er wel bij, maar niet op de eerste plaats.’ (Trinity Chapel)

Selectie doelgroep/cliënten

De activiteiten van levensbeschouwelijk geïnspireerde organisaties die *onafhankelijk* van een geloofsgemeenschap opereren – De Vonk, Ronde Tafelhuis en MST – staan open voor iedereen, ongeacht overtuiging of verdere achtergrond. Deze organisaties werken zo uit overtuiging; eventuele eisen van de overheid in het kader van subsidies spelen hier geen rol bij.

Voor de religieuze *gemeenschappen* zelf en de nauw aan hen verbonden stichtingen ligt dat anders, hoewel dit ook weer afhankelijk is van de activiteit. De Protestantse Gemeenschap, de katholieke parochies en bijvoorbeeld de Trinity Chapel richten zich zowel op eigen leden die ondersteuning behoeven als op mensen en groepen daarbuiten. De andere organisaties werken vooral binnen de eigen geloofsgemeenschap, hoewel anderen niet uitgesloten worden. Etnische of religieuze banden zijn niettemin bepalend, hoewel dat vaak niet eens zo bedoeld wordt. Maar wanneer op zijn tijd activiteiten voor de hele buurt of voor alle Tilburgers worden georganiseerd, nemen vaak vooral of uitsluitend de eigen leden hieraan deel.

4.3 *De Faith-factor gewogen? Over typen levensbeschouwelijke organisaties*

In de hierboven beschreven studie van Sider en Unruh (2004) wordt op basis van het ‘gescoorde geloofsgehalte’ op bovenstaande dimensies een typologie geconstrueerd die leidt tot zes categorieën van organisaties. Volgens ons zijn deze categorieën terug te brengen naar vier hoofdcategorieën, die wij hier kort bespreken en van kanttekeningen voorzien.

1. *Geloof-doordringen*

Bij deze organisatie speelt geloof een allesomvattende rol. De identiteit en uitgangspunten van de organisatie staan sterk in het teken van een specifieke geloofstraditie, tot het personeel – zowel betaalde als vrijwillige medewerkers – behoren (bijna) uitsluitend gelovigen en het geloof is

expliciet terug te vinden in de inhoud van de maatschappelijke activiteiten. Daarnaast overheerst de opinie dat het geloof essentieel is voor de effectiviteit van de activiteiten. Hierbij hoeft het niet zo te zijn dat de begunstigten vanaf het begin dit geloof aanhangen, maar uiteindelijk heeft de organisatie geloofsopbouw als duidelijk doel.

2. Geloof-gecentreerd

In deze organisatie speelt geloof een grote, expliciete rol, maar het verschilt per organisatie op welke aspecten van de maatschappelijke activiteiten dit zich vooral concentreert. In deze categorie vallen dan ook uiteenlopende levensbeschouwelijke organisaties. In ieder geval zijn de identiteit en de uitgangspunten altijd eenduidig gebaseerd op een geloofstraditie. Daarnaast worden de activiteiten vaak georganiseerd in een religieuze context, zoals in of bij kerken of parochies, maar dit hoeft niet zo te zijn. Wel is altijd het merendeel van het personeel gelovig en vaak is dit een strikte voorwaarde om voor de organisatie te mogen werken. De rol van religie in de inhoud van de maatschappelijke activiteiten verschilt van niet of nauwelijks aanwezig tot gematigde aanwezigheid. Een voorbeeld is bidden en voorlezen uit de Bijbel bij aangeboden maaltijden en de mogelijkheid tot verdieping in bijvoorbeeld de waarden van de Islam. Geloofsopbouw is hierbij geen expliciete doelstelling.

3. Geloof-gerelateerd

De organisatie heeft een duidelijke religieuze identiteit en uitgangspunten, vaak open geformuleerd of interreligieus vormgegeven, maar van beroepskrachten – met uitzondering van beeldbepalende personen – en vrijwilligers wordt niet geëist dat ze praktiserend gelovig zijn. Vrijwilligers kunnen openlijk andere motivaties uitdragen. De activiteiten kunnen de intentie hebben om een religieuze boodschap over te brengen, maar dan vaak op een non-verbale, niet-expliciet religieuze manier door middel van daden van liefdadigheid en medeleven.

4. Geloof als achtergrond

Deze organisaties opereren seculier en lijken dat ook vaak, ondanks dat ze een historische band met een religieuze traditie hebben. Activiteiten hebben geen expliciete religieuze inhoud.

Deze typologie is sterk gebaseerd op de specifieke situatie in de Verenigde Staten. Waar het in de VS bijvoorbeeld vaak om grote projecten en program-

ma's van levensbeschouwelijke organisaties gaat, zien we in Nederland vooral ook veel kleinere initiatieven. Daarnaast is de studie van Sider en Unruh gebaseerd op uitsluitend christelijke organisaties terwijl wij in onze studie organisaties met verschillende godsdienstige achtergronden betrekken en er grote verschillen in organisatiegraad en maatschappelijke positie zijn. Toch is deze categorisering bruikbaar om de verschillen tussen de organisaties in beeld te brengen en de diversiteit inzichtelijk te maken.

Aan deze typologie kleven echter twee grotere bezwaren. De eerste is dat veel organisaties de inhoud van hun activiteiten sterk laten bepalen door de wensen en mogelijkheden van de doelgroep. Dat is een bewuste aanpak met elementen als 'presentie' en 'exposure'. Er wordt niet met een voorafgestelde aanpak of duidelijk doel gehandeld. Dit maakt dat de rol van religie in deze activiteiten sterk kan variëren, afhankelijk van de wensen van de begunstigde. Vaak wordt samen met de begunstigde gezocht naar zingeving in iemands eigen bestaan, wat voor iedereen iets anders kan betekenen. Veel organisaties werken dus sterk context-georiënteerd. Zo kunnen bijvoorbeeld evangelische organisaties ook heel 'seculier' optreden.

Het tweede probleem is dat de typologie slecht uit de voeten kan met organisaties waarin het geloof tegelijkertijd impliciet als alomtegenwoordig is. Deze organisaties zijn vaak door en voor leden met eenzelfde etnische achtergrond opgericht, waarbij de leden hetzelfde geloof aanhangen. Het geloof is vaak niet expliciet verwoord in de visie van de organisatie. De organisatie profileert zich zelfs niet altijd als religieuze organisatie. Ook in de inhoud van de maatschappelijke activiteiten speelt het geloof alleen op de achtergrond mee. Maar de activiteiten worden in de praktijk vaak wel georganiseerd door en voor gelovigen. Onder dit type vallen vooral Marokkaanse, Turkse en Somalische (religieuze) zelforganisaties. Onder de onderzochte Tilburgse organisaties is dit type niet aanwezig.

Werken met de typologie houdt het risico in organisaties die sowieso enigszins kwetsbaar zijn voor stereotyperingen in een bepaald hokje 'vast te pinnen'. De typologie kan wel fungeren als hulpmiddel voor organisaties om de rol van religie in de uitstraling naar buiten toe en in de activiteiten onder de loep te nemen en als gezegd de verschillen zichtbaar te maken. De onderstaande tabel kan daarbij behulpzaam zijn. In de Nederlandse praktijk zien we overigens vooral een continuüm met erg veel organisaties in het midden (geloof-gecentreerd en geloof-gerelateerd).

Tabel 3 Dimensies van organisaties / activiteiten naar rol geloof

	Identiteit & profiel	Werving vrijwilligers en beroepskrachten	Inhoud activiteiten	Keuze cliënten/ doelgroepen
Geloof-doordrongen	Sterk religieus profiel	Uitsluitend actief gelovige personen	Veel religieuze inhoud in projecten, deelname is vereist.	Cliënten moeten tot een 'overtuigde' invulling van geloof komen
Geloof-gecentreerd	Sterk religieus profiel	Grotendeels aan geloofsgemeenschap gebonden staf, voor vrijwilligers uitzonderingen	Religieuze inhoud wordt actief aangeboden, deelname facultatief	Geen onderscheid naar geloofsachtergrond cliënten, zij kiezen soms bewust voor de organisatie, vanwege diens identiteit
Geloof-gerelateerd	Religieuze wortels spelen rol in identiteit	Alleen in gezichts-bepalende functies eis van lidmaatschap geloofsgemeenschap	Brede aandacht voor zingeving / religie, deelname facultatief	Geen onderscheid
Geloof als achtergrond	Religieuze achtergrond krijgt geen speciale aandacht in communicatie	Niet of nauwelijks eisen aan beroepskrachten of vrijwilligers	Vrijwel uitsluitend seculiere inhoud	Geen onderscheid

4.4 *Uitdagingen voor de geloofscomponent in religieus geïnspireerde organisaties*

Mensen zetten zich om uiteenlopende redenen in binnen levensbeschouwelijke organisaties of associëren zich met hun projecten. Op allerlei vlakken verschillen deze organisaties wat de rol van het geloof betreft. Dat maakt dat organisaties verschillende gevolgen zullen ondervinden van en ook verschillend zullen reageren op de gevolgen van maatschappelijke ontwikkelingen, zoals we die kort in de inleiding van dit rapport schetsten. Het

betreft bovendien deels tegenstrijdige ontwikkelingen. Veel organisaties noemen de voortschrijdende secularisatie als grote bedreiging voor het op peil kunnen houden van hun maatschappelijke inzet. De cijfers lijken hen gelijk te geven. Want hoewel het aantal personen dat zich rekent tot een religie de laatste jaren nog 'slechts' een langzame afname kent (CBS, 2009b), nam en neemt het aantal trouwe kerk- en moskeegangers wel gestaag af. Omdat die groep actiever deelneemt aan de civil society en vaker vrijwilligerswerk verricht dan gelovigen die slechts formeel lid zijn (De Hart, 2008), kan die ontwikkeling de organisaties uit dit onderzoek treffen. Het is de verwachting dat het lastiger zal worden om capabele vrijwilligers te vinden. Uitzonderingen zijn er overigens ook: verschillende stromingen - waaronder evangelische kerken - hebben hun ledental de afgelopen decennia juist zien toenemen, hoewel hun groei in absolute cijfers gering is in vergelijking tot de afkalving van de grote kerken (De Hart en Dekker, 2009).

Er is tegelijkertijd sprake van een privatisering van religieuze opvattingen. Dat betekent dat organisaties wellicht juist kunnen profiteren van de persoonlijke zoektochten naar zingeving en geloof die door velen (Van de Donk et al., 2006) worden ondernomen. Organisaties die proberen mensen op zingevingzaken aanspreken en uitdrukkelijk ook niet-religieus gemotiveerde vrijwilligers werven, lijken eerder te profiteren van die trend. Overigens kan ook juist een sterk religieus profiel deze groep mensen aanspreken ('zij doen het in elk geval niet uit eigenbelang').

Ook laten cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek over vrijwilligerswerk zien dat de deelname aan vrijwilligerswerk sinds de eerste meting in 1997 vrijwel stabiel blijft:

'De afnemende binding met religie heeft dus geen gevolgen voor de maatschappelijke betrokkenheid in de samenleving. Als de betrokkenheid bij de kerk geringer wordt, zou men verwachten dat ook het effect van de kerk als stuwende kracht, die zorgt voor een grotere cohesie, zou gaan dalen. Dat dit niet het geval is, betekent dat andere krachten ervoor zorgen dat de tanende impuls van de kerk gecompenseerd wordt.' (CBS, 2009b, 51).

Hoe dat komt is niet duidelijk, mogelijk speelt de verhoging van het algehele opleidingsniveau een rol. In ieder geval is duidelijk dat de 'afgehaakte' kerk - en moskeebezoekers niet verloren zijn voor vrijwilligerswerk, ook niet als dat vanuit een religieuze setting georganiseerd wordt.

Een andere uitdaging voor de religieuze component van levensbeschouwelijke organisaties is de afhankelijkheid van overheidssubsidies. Dit vergroot de noodzaak van professionalisering, wat het lastiger maakt om met vrijwilligers te werken die door het geloof geïnspireerd worden. Ook is vaak een criterium voor subsidie dat religieuze en maatschappelijke activiteiten sterk van elkaar worden gescheiden. Organisaties die aangeven dit niet te willen of kunnen, worden hiermee uitgesloten van overheidsfinanciering. Ook het wervings- en selectiebeleid van gesubsidieerde organisaties staat met enige regelmaat ter discussie. Omdat in Tilburg relatief weinig organisaties overheidsfinanciering krijgen, spelen deze problemen hier (nog) niet. De precieze opstelling van de lokale overheid speelt daar overigens ook een grote rol in.

Veel levensbeschouwelijke organisaties in Tilburg kunnen tot op heden bouwen op financiële middelen afkomstig van religieuze organisaties of fondsen met een religieuze achtergrond. Zo kunnen de gevestigde christelijke kerken bouwen op vooral katholieke fondsen. De in ledental heel klein geworden congregaties van religieuzen blijven projecten financieren die in de lijn liggen van hun doelstellingen. Met de terugkeer van gepensioneerde broeders en zusters uit de Derde Wereld neemt de belangstelling voor het mogelijk maken van goede werken onder uitgeslotenen in Nederland toe. De eerder genoemde vereniging Vincentius is bijzonder actief in Tilburg en maakte (klein gestarte maar inmiddels omvangrijke) projecten als Leergeld mogelijk. In Tilburg werken vooral parochies, MST en De Vonk met deze gelden. Verder wordt veel mogelijk gemaakt door middelen van de eigen leden waarvoor de Protestantse Gemeente te Tilburg en omstreken en katholieke parochies op behoorlijke inkomensafhankelijke bijdragen rekenen, hoewel die bij lange na niet voldoende zijn om gebouwen, personeel en projecten te betalen. De Süleymaniye Moskee wordt zoals alle Diyanet Moskeeën in Nederland door de Turkse overheid ondersteund. Haar leden hebben grotendeels zelf de bouw van de moskee gefinancierd. Daarnaast blijft er eigen geld over voor activiteiten, zoals de inzet van eigen onderwijzers. De Marokkaanse Moskeevereniging Masjid El-Feth is veel minder draagkrachtig en moet alle zeilen bij zetten om een nieuwe, eigen moskee te realiseren. De ledeninkomsten zijn er ook lager.

5 *Netwerken en samenwerking tussen organisaties*

Net als bij de rol van het geloof, zijn er grote verschillen tussen levensbeschouwelijke organisaties als het gaat om hun houding en hun mogelijkheden ten opzichte van samenwerking. Dat organisatorische netwerken vaak complex zijn, blijkt ook uit onze analyse van de relaties van religieus geïnspireerde organisaties in Tilburg met andere levensbeschouwelijke organisaties en met andere maatschappelijke organisaties. Netwerken ontwikkelen zich op verschillende niveaus en op verschillende plekken. Sommige organisaties werken slechts sporadisch samen met anderen en zijn sterk gefocust op de eigen groep of de eigen activiteiten, terwijl andere organisaties deelnemen in allerlei samenwerkingsverbanden en overleggen. Ook is er een duidelijke discrepantie te zien tussen wat de organisaties zeggen te willen op het gebied van samenwerking en wat ze daadwerkelijk doen.

In de samenwerking tussen organisaties kan onderscheid worden gemaakt tussen verticale en horizontale samenwerking. Met verticale samenwerking wordt bedoeld dat lokale organisaties in Tilburg onderdeel zijn van een landelijke of zelfs internationale organisatie. Zo maakt de Protestantse Gemeente te Tilburg en omstreken deel uit van de Protestantse Kerk in Nederland en is de Turkse Moskee bij het landelijke netwerk van Diyanet-moskeeën aangesloten. In deze rapportage zullen wij hier verder niet op ingaan.

Horizontale samenwerking vindt plaats in de stad zelf, op stedelijk en/of wijkniveau en tussen deze niveaus. Levensbeschouwelijke organisaties hebben in de wijk contact met andere levensbeschouwelijke organisaties, maar vooral ook met andere algemene instanties, zoals de politie, reclassering, jeugdzorg, bewonersorganisaties, maatschappelijk werk, scholen, ziekenhuizen, GGD, Stichting Leergeld, Stichting Nieuwkomers en Vluchtelingenwerk, de Raad voor de Kinderbescherming en welzijns- of dienstverleningsinstanties (Thebe en Twern).

5.1 Redenen en belemmeringen voor samenwerking

De redenen voor samenwerking zijn divers en samenwerkingsverbanden leiden tot uiteenlopende mogelijkheden, maar ook tot spanningen. Vaak vormen praktische kwesties de aanleiding om samen te werken, maar ook de behoefte om kennis te delen of gemeenschappelijk op te treden kan meespelen.

Redenen voor samenwerking

Samenwerking rond specifieke diensten of doelgroepen

Meer nog dan samenwerking op basis van een gedeelde religie of overtuiging wordt vaak gesproken over ‘samenwerken op basis van ‘doen’’. Er ligt een gemeenschappelijk probleem dat opgelost moet worden of er is sprake van een specifieke doelgroep. De mate van samenwerking hangt allereerst samen met de doelen en functies van levensbeschouwelijke organisaties. Zo is het algemene beeld dat meer professioneel opererende organisaties vaak deel uitmaken van netwerken die dezelfde soort diensten aanbieden. In Tilburg geldt dat bijvoorbeeld voor het MST en De Vonk. Omdat deze organisaties hun werk rond projecten/programma's opbouwen, geldt dat verandering in samenwerking voortvloeit uit (veranderingen in) de projecten. De contacten die onderhouden worden zijn overigens niet per definitie alleen zakelijk of kortdurend. Ook deze organisaties - of juist deze - kennen duurzame banden met grote en kleine partners en financiers.

Ook op specifieke terreinen met de nodige specialisatie ontstaat samenwerking. Zo heeft Het Taalhuis binnen het MST contacten met instellingen die met onderwijs van doen hebben, zoals Stichting Buitenlandse Vrouwen en de ROC's. Vanuit het activeringswerk heeft het MST contact met een reeks sociale instellingen in Tilburg. Sommige projecten vragen vanwege hun aard om samenwerking, omdat veel steun van buiten geregeld moet worden. Ook de initiatiefnemers van de Tilburgse Voedselbank hebben veel steun gehad, vooral van buiten het levensbeschouwelijke veld. Bijvoorbeeld van grote sponsors. Ook wordt er veel samengewerkt met reclassering, Kentron en re-integratiebedrijven. De organisatie heeft met alle sociale instellingen afspraken voor de doorverwijzing. De Tilburgse Voedselbank maakt gebruik van alle ‘zijtakken’ die aanwezig zijn in Tilburg om mensen weer op gang te helpen.

Levensbeschouwelijke organisaties met een specifieke etnische achtergrond zijn vaak onderdeel van een netwerk van organisaties die zich richten op dezelfde doelgroep (in Tilburg bijvoorbeeld het Marokkaans Platform en de samenwerking tussen organisaties van en voor Antilliaanse Tilburgers). Ook kunnen ‘seculiere’ en religieuze organisaties – tijdelijk – voor dezelfde doelen campagne voeren.

Economische motieven

Ook economische motieven kunnen een rol spelen: de hoop op toegang tot nieuwe financiële middelen bijvoorbeeld. Die motieven staan niet op de voorgrond in Tilburg, in hoeverre ze als stille hoop wel op de achtergrond meespelen is moeilijk vast te stellen.

Herkenning van overeenkomsten in inspiratie

Organisaties vinden elkaar op een bepaald terrein zonder dat dit bewust opgezocht of georganiseerd wordt. Een individu herkent een bepaalde inspiratie en wil ook graag wat doen, maar dan vanuit zijn of haar eigen ‘weg’. Daarmee krijg je innige werkverbanden. Medewerkers van Stichting de Vonk hebben bijvoorbeeld verbindingen met een aantal kleinschalige initiatieven van mensen met een andere levensbeschouwelijke achtergrond. Die samenwerking is niet georganiseerd, gaat altijd van het individu uit. Ook tussen met name de van oorsprong katholieke organisaties zijn er de nodige personele banden. Veel contacten komen niet tot stand door ideologische overeenkomsten. De toevalligheid van het contact en de voldoening in het ‘met elkaar aan de slag gaan’ spelen evenzeer een rol.

Samenwerking voor kortere of nieuwe lijnen met hulpverlening

Investeren in de contacten met andere instellingen heeft in veel gevallen als doel de lijnen te verkorten of kort te houden. Een voorbeeld is te vinden bij het Ronde Tafelhuis, waar veel geïnvesteerd wordt in het opbouwen en onderhouden van contacten met de verschillende maatschappelijke organisaties in Tilburg Noord. Vaak zijn de mensen in het Ronde Tafelhuis stukgelopen op eerdere contacten en tracht men deze te herstellen. Niet alleen door het opnieuw leggen van contacten, maar ook door het kunnen praten over wat is misgelopen in het contact en zo ‘uit te vinden’ hoe het beter zou kunnen. Er is ook veel contact met het vrouwencentrum De Bloesem. In dit centrum kunnen vrouwen uit Stokkasselt (deel van Tilburg Noord) elkaar ontmoeten.

Contact gericht op doorverwijzen

In principe bieden veel organisaties zelf hulp maar wanneer de problemen te groot zijn voor de organisaties zelf, verwijzen zij vaak door naar andere instellingen. Dit kan naar andere religieuze, reguliere of gemeentelijke instanties zijn. Sommige organisaties houden voorlichtingen en nodigen daarvoor deskundigen (uit eigen groep of van buiten af) uit om te komen spreken over thema's, zoals we zagen in hoofdstuk 3. New Song, Masjid El-Feth en de Turkse Moskee zijn hier voorbeelden van.

Belemmerende factoren

Hoewel het aan bereidheid tot samenwerking niet ontbreekt, blijkt in de praktijk ook een aantal factoren de (structurele) samenwerking tussen organisaties te bemoeilijken.

Samengevat zijn de redenen om niet samen te werken of om niet veel te investeren in beraden of platforms te vinden in:

- overbelasting en tijdgebrek;
- gebrek aan continuïteit en aanspreekpunten binnen organisaties;
- concurrentie;
- verschillen in inzicht over maatschappelijke rol en werkwijze.

Overbelasting en tijdgebrek

Tijdgebrek is een vaak gehoorde factor die samenwerking bemoeilijkt. Veel bestuursleden of voorgangers hebben hun handen al vol aan hun eigen betaalde, werk en het gezinsleven. Ze worden bovendien gevraagd voor tal van activiteiten en bijeenkomsten. Die vinden vaak ook nog eens onder reguliere werktijd plaats.

Gebrek aan continuïteit en aanspreekpunten binnen organisaties

Meerdere organisaties geven aan dat het opbouwen van goede en duurzame relaties met anderen wordt bemoeilijkt door veranderingen in besturen en contactpersonen en door afsplitsingen bij organisaties waarmee men contact heeft. Zo heeft de Süleymaniye Moskee als veruit grootste moskee in het verleden wel toenadering gezocht tot andere moskeeorganisaties. Maar meer dan incidenteel contact is daar nog niet uitgekomen. Volgens de voorzitter heeft dat te maken met een gebrek aan continuïteit in de besturen van die organisaties, die door conflicten en afsplitsingen vaak niet op een stevig mandaat kunnen rekenen.

Concurrentie

Enkele levensbeschouwelijke organisaties geven aan dat anderen hen soms als concurrent zien als het gaat om aandacht of subsidies van de overheid. Dit bemoeilijkt de samenwerking. In vergelijking met de andere twee steden in het onderzoek speelt deze factor echter geen grote rol in Tilburg. De subsidies zijn relatief bescheiden. Maar concurrentie om leden of aanzien sluimert wel: *'Je vist toch allemaal in dezelfde vijver'*, wordt opgemerkt over het bereiken van de Marokkaanse gelovigen. Een andere respondent is teleurgesteld in het gebrek aan samenwerking in evangelische kring in de stad: *'De ervaring is dat deze groepen alleen willen samenwerken als ze zelf de baas zijn. Er is geen communicatie en geen samenbundeling. Niet op praktisch gebied, niet op geestelijk gebied en niet op het sociale gebied.'*

Versillen in inzicht over maatschappelijke rol en werkwijze.

De werkwijze van een potentiële partner speelt een grote rol in de mogelijkheid tot samenwerking. De werkwijze blijkt vaak belangrijker dan de godsdienstige achtergrond – of het ontbreken daarvan – van de organisatie. Bijna alle organisaties geven aan dat ze ervoor open staan om met andere organisaties in gesprek te gaan en van gedachten te wisselen. Hierbij geven veel organisaties tegelijkertijd óók aan dat ze hun eigen werkwijze en identiteit willen behouden.

5.2 Voorbeelden van netwerken

Vanuit de behoefte aan of noodzaak tot samenwerking groeien een-op-een-samenwerkingsverbanden, maar ook bredere netwerken. Via het onderscheid tussen formelere samenwerkingsverbanden/platforms en informeel overleg geven we een aantal voorbeelden hiervan in Tilburg.

Formele samenwerking/platforms

Naast informele kent Tilburg meerdere formele samenwerkingsverbanden. In sommige zijn alleen levensbeschouwelijke organisaties actief, in andere domineren de reguliere organisaties. We geven hier enkele voorbeelden.

Religieus Beraad Tilburg

Een snelgroeiend fenomeen in Nederland is de oprichting van interreligieuze platformen en beraden. Zo vindt in Tilburg twee keer per jaar het Religieus Beraad Tilburg plaats, in 2005 ontstaan na een initiatief van de Raad van Kerken Tilburg en Goirle richting de toenmalige wethouder. Dit beraad is

ingesteld na eerdere, voor de Raad van Kerken wat teleurstellende, ervaringen met de overheid rond '9/11' en de moord op Theo van Gogh. Op deze bijeenkomsten komen verscheidene religieuze organisaties, de wethouder van integratie en enkele ambtenaren samen. De gemeente draagt zorg voor praktische ondersteuning van de bijeenkomsten die aanvankelijk op het stadhuis plaatsvonden, maar inmiddels telkens een ander gebedshuis als plaats van samenkomst kennen. In de Tilburgse praktijk zoeken alleen levensbeschouwelijke organisaties van de grotere gevestigde christelijke kerken elkaar 'automatisch' op. Contacten tussen islamitische organisaties (waaronder de Alevitische gemeenschap) of tussen organisaties met een meer evangelische achtergrond zijn beperkter en vinden vooral plaats via het Religieus Beraad. Interreligieuze contacten buiten het beraad om komen volgens meerdere betrokkenen nog niet zo goed van de grond en blijven van beperkte omvang.

Vooraf vanuit de Protestantse Gemeente te Tilburg en omstreken, New Song en de Liberaal Joodse Gemeente wordt het Beraad gezien als een waardevolle samenkomst. Vanuit de laatste organisatie wordt de toegevoegde waarde beklemtoond: *'Je kunt met elkaar praten en aan de leiding [van de gemeenschappen] vragen om in eigen kring te vertellen over hoe dingen zijn en vallen. De religies kunnen bij hun eigen achterban mensen dichterbij elkaar brengen. We zijn er niet alleen voor onze eigen heiligheid, we zijn er ook om te kijken hoe we met elkaar leven.'*

Het Religieus Beraad is voor een aantal organisaties een belangrijke plek waar men relaties met andere levensbeschouwelijke organisaties aangaat. Masjid El-Feth heeft in dit verband de meeste van haar contacten opgedaan met andere levensbeschouwelijke organisaties en ook New Song Tilburg en Trinity Chapel hebben met name in dit verband contacten.

Wij constateren dat de bereidheid bij te dragen aan het welslagen van het Beraad groot is. Bijna alle organisaties onderschrijven het belang van het Beraad voor de interreligieuze dialoog. Wel is er kritiek op het 'praatgehalte' en de vrijblijvendheid. Enkele grotere organisaties menen dat dit het 'doen' in de weg staat. Ook zou de inbreng van relatief kleine groepen te veel nadruk krijgen, ten koste van groeperingen met een grote achterban. Een belangrijk recent wapenfeit vormt het zichzelf uitnodigen voor een hoorzitting van de gemeenteraad over de relatie religie-overheid. De leden van het Beraad waren hiervoor aanvankelijk niet uitgenodigd.

Ronde Tafelhuis

Het Ronde Tafelhuis is een voorbeeld van interreligieuze, zeer laagdrempelige samenwerking in de wijk. Voor het zover was, hebben veel individuen en organisaties jarenlang aan vorm en inhoud gewerkt. Het Ronde Tafelhuis laat naar eigen zeggen zien hoe belangrijk interreligieuze ontmoeting kan zijn in een multireligieuze en multiculturele wijk. Een bijzondere zorg is het betrekken van de ‘oorspronkelijke’ Tilburgers in Noord.

Platform sociale zekerheid

Het Platform sociale zekerheid is een goed voorbeeld van een plek waar praktische samenwerking tot stand kan komen, gericht op betere ondersteuning van mensen. De circa 40 deelnemende organisaties en groepen, waaronder een aantal religieus geïnspireerde, vinden elkaar op specifieke sociale gebieden en activiteiten. Vanuit het platform ontstaat ook af en toe gerichte samenwerking tussen enkele organisaties.

Platforms naar etnische achtergrond

Tilburg kent onder andere een platform van Marokkaanse organisaties en een overleg tussen Antilliaanse organisaties. Ook de religieuze organisaties maken daar deel van uit, zoals Masjid El-Feth en New Song.

Informele netwerken

Meer informele netwerken kent Tilburg ook. De Noordborrel, een initiatief van de parochie Heikant-Quirijnstok, is hiervan een voorbeeld. Met allerlei sociale spelers in Noord worden contacten onderhouden om een netwerk op te bouwen en te weten waar je elkaar kunt vinden als dat nodig is. Het initiatief is een jaar of zeven geleden gestart, door de woningbouwvereniging, maatschappelijk werk en een aantal mensen uit de wijk bij elkaar te roepen. Meestal laat de parochie tijdens de bijeenkomsten één van de organisaties vertellen over een actuele ontwikkeling in de organisatie die met Tilburg Noord van doen heeft. Ze zijn van mening dat als je elkaar kent en je op de hoogte bent van elkaars activiteiten, de weg snel gevonden kan worden wanneer het nodig is.

Een ander voorbeeld is het Interreligieus beraad ‘Begrip’. Dit is een samenvoeging op eigen initiatief van een aantal organisaties uit Tilburg Noord (Syrische moskee van Imam Salam, Protestantse Gemeente en Parochie Heikant-Quirijnstok) en van de Liberaal Joodse Gemeente. Het initiatief is ontstaan naar aanleiding van de spanningen rondom de moskee van Ahmad

Salam en zijn uitlatingen en gedragingen. Doel van het beraad is de sociale cohesie in de wijk Tilburg Noord te versterken. De organisaties komen vier keer per jaar samen. De vertegenwoordigster van de Liberaal Joodse Gemeente zegt over dit beraad: *'Ik denk dat het goed is om jezelf te laten zien aan mensen en met mensen te praten. Hoewel niet heel snel of zonder moeilijkheden, zie ik de vooruitgang als druppeltjes met kringen, (...) hij is er wel.'*

Als geschenk aan de jarige stad vond op 16 mei 2009 ten slotte, op initiatief van de Raad van Kerken Tilburg en Goirle, de interreligieuze/interculturele dag Samen Tilburgers plaats. Een netwerkproject tussen de verschillende religieuze stromingen en verwante, levensbeschouwelijk geïnspireerde, maatschappelijke instellingen.

5.3 *Afsluiting en discussie: over de bevordering van samenwerking*

Wat zijn nu beïnvloedbare factoren als het gaat om samenwerking in de stad ten behoeve van een actieve opstelling jegens sociale problemen?

Samenwerking te beïnvloeden?

Veel redenen voor samenwerking zijn lastig te beïnvloeden. Je hebt met elkaar van doen rond een bepaald maatschappelijk probleem of een individuele noodsituatie, of je hebt het niet. Je ervaart een 'klik' in de samenwerking, die weer tot nieuwe gezamenlijke avonturen kan leiden, of niet.

Toch geven organisaties aan dat zichzelf en anderen wel echt open moeten staan voor samenwerking en die ook actief moeten onderhouden. Belangstelling voor elkaars achtergrond en activiteiten is cruciaal. Een duidelijke visie is ook van belang: de katholieke initiatiefnemers van wat uiteindelijk het interreligieuze centrum Het Ronde Tafelhuis is geworden hadden er ook voor kunnen kiezen om niets te doen en de bewuste parochie in Tilburg Noord een langzame dood te laten sterven. Je moet als organisatie de vraag beantwoorden waarom je meer samenwerking zou willen nastreven – onderling of met anderen in de stad. Ook het MST heeft daar duidelijke beelden bij: het MST kijkt vooral naar samenwerking met de overheid en seculiere organisaties, omdat dat meer in lijn ligt met hun activiteiten: *'Waarom zouden wij meer willen samenwerken met levensbeschouwelijke organisaties dan met andere organisaties? Alleen omdat wij zelf een levensbeschouwelijke achtergrond hebben?'* Het MST schat in dat haar impact groter kan zijn bij andere vormen van samenwerking.

Overheidsbemoeienis als factor

Door de overheid opgelegde verplichtingen tot samenwerking zijn niet aan de orde in Tilburg. In andere steden zien we dat vormen van samenwerking tussen levensbeschouwelijke organisaties onderling en tussen levensbeschouwelijke organisaties en andere maatschappelijke organisaties regelrecht zijn afgedwongen door de overheid via subsidierelaties. Het Tilburgse Interreligieus Beraad is in de jaren negentig vanuit de religieuze gemeenschappen zelf ontstaan. Vervolgens heeft de gemeente ingespeeld op het initiatief en faciliteert ze het Beraad op een lichte manier. De vaste aanwezigheid van de wethouder geeft gewicht aan de ontmoeting en verhoogt de aantrekkelijkheid om deel te nemen. Het Beraad krijgt daarmee een representatief karakter. Van orkestratie door de overheid is echter geen sprake. De organisaties bepalen zelf de invulling en de agenda. Een tweede voorbeeld van inspelen van de overheid op initiatieven uit de levensbeschouwelijke organisaties vormt het Ronde Tafelhuis.

We concluderen dat Tilburg een goede 'infrastructuur' voor interreligieuze uitwisseling heeft door middel van het Religieus Beraad Tilburg en op wijkniveau interessante experimenten als het Ronde Tafelhuis en Begrip. Beter dan in Amsterdam of Rotterdam is de lokale overheid er in geslaagd voor zichzelf een goede vorm te vinden en dat is geen sinecure. Tegelijkertijd geven meerdere Beraadsleden aan dat het 'elkaar leren kennen' nog in de kinderschoenen staat: de kennis van elkaars opvattingen en werkwijzen is kleiner dan in bijvoorbeeld Rotterdam. Daar worden jaarlijks meerdere interreligieuze projecten uitgevoerd, zowel door de gemeenschappen zelf als door stedelijke levensbeschouwelijke organisaties (uit christelijke en moslimkring), die werken met beroepskrachten. Georganiseerde ontmoeting kan leiden tot praktische samenwerking tussen twee of meer organisaties. De ontmoeting via de projectpraktijk was en is er in Tilburg minder, althans waar het de samenwerking tussen levensbeschouwelijke organisaties onderling betreft. Maar de structuur om die samenwerking uit te breiden is er dus wel. Na(ast) praten, is samen 'doen' het devies.

De overheid kan een actieve rol van levensbeschouwelijke organisaties in stedelijke en buurtnetwerken ook verder stimuleren. Door organisaties in overleg over en uitvoering van beleid te betrekken. Op de terreinen van integratie- en dialoog en van het armoedebelief weten de organisaties elkaar goed te vinden, gestimuleerd door een uitnodigende rol van de

gemeente. Voor de Wmo ligt dat anders. De levensbeschouwelijke organisaties staan daar nog aan de zijlijn. Dankzij diverse initiatieven komen ze inmiddels wel in beeld.

6 *Relaties met de overheid*

Welke positie nemen levensbeschouwelijke organisaties in ten opzichte van de overheid, en vanuit welke visie werkt de overheid (eventueel) samen met deze organisaties? Ook hier bekijken we die verhouding weer vooral in het licht van activiteiten tegen sociale uitsluiting. Deze kunnen echter niet los worden gezien van de verhouding levensbeschouwelijke organisaties en de (lokale) staat in het algemeen. Daarom starten wij dit hoofdstuk met een paragraaf over de scheiding van kerk en staat en hoe deze wordt geïnterpreteerd in Nederland. Vervolgens gaan we in op de samenwerking vanuit zowel het perspectief van de overheid als vanuit het perspectief van de levensbeschouwelijke organisaties. Subsidierelaties worden hier besproken als een van de vele mogelijke vormen van samenwerking.

6.1 *Scheiding kerk en staat en neutraliteit*

In de publieke discussie over de verhouding overheid - religie van de laatste jaren zijn inmiddels veel argumenten voor en tegen (financiële) samenwerking uitgewisseld. In de te verschijnen landenstudie over Nederland binnen FACIT (2010) en door Davelaar en Smits van Waesberghe (2010, te verschijnen) worden de belangrijkste elementen en argumentatielijnen uit deze discussie samengevat (zie ook Nickolson, 2008; Van der Burg, 2009; Van Bijsterveld, 2008; Maussen, 2006 en Cliteur, 2004).

De hierboven genoemde auteurs benadrukken allen de historisch gegroeide combinatie van institutionele scheiding van kerk en staat en een opstelling van de overheid die kan worden omschreven met de term 'inclusieve neutraliteit' (Van der Burg, 2009). Allereerst de institutionele scheiding: in de grondwetsbepaling van 1983 is de basis voor de huidige omgangsvorm tussen staat en kerk vastgelegd (Den Dekker-Van Bijsterveld, 1988). Toen werden, als sluitstuk van een lang proces, de '*financiële banden tussen de Nederlandse staat en de kerken, in de vorm van historisch verkregen aanspraken van kerkgenootschappen*' verbroken (Nickolson 2008). In de Grond-

wetbepalingen van 1983 staan de fundamenteën van het principe scheiding van kerk en staat verankerd onder het gelijkheidsprincipe (artikel 1) en de vrijheid van godsdienst (artikel 6). De scheiding van kerk en staat als zodanig staat dus officieel niet letterlijk verankerd in de Grondwet, maar moet vooral gezien worden als een voortvloeisel uit deze artikelen van de Grondwet. Van Bijsterveld (2006) spreekt van een ongeschreven rechtsbeginsel. Het komt erop neer dat: *‘er in de verhoudingen tussen kerk en staat geen institutionele zeggenschap over en weer mag zijn, evenmin als rechtstreekse inhoudelijke zeggenschap’*.

Tussen bovengenoemde artikelen heerst echter geen hiërarchie en zij kunnen elkaar ook tegenspreken. Als er conflicten ontstaan, kan zowel de rechter als de Commissie Gelijke Behandeling zich erover buigen. Naast deze geschreven en ongeschreven grondbeginselen is er ook een aantal gerechtelijke uitspraken met betrekking tot de subsidiëring van religieuze organisaties. Deze uitspraken liggen overigens wel in de lijn van die beginselen. Zo stelt de rechter dat de overheid een (specifieke) religieuze stroming niet bij voorbaat mag uitsluiten bij het verstrekken van een subsidie, aangezien dit zou indruisen tegen de vereiste levensbeschouwelijke neutraliteit van de staat. Tegelijkertijd moeten de betreffende activiteiten wel een publiek doel dienen en daar hoort religieuze vorming niet bij (Davelaar en Smits van Waesberghe, 2010).

Neutraliteit is ruimer dan de scheiding van kerk en staat, die vooral juridisch van aard is. In Nederland is de traditie van *inclusieve neutraliteit* dominant. Deze stelt dat individuen en groepen de vrijheid en het recht hebben om vanuit hun eigen religie of levensbeschouwing te spreken en te handelen, ook in de publieke sfeer. Deze opvatting van neutraliteit eist van de overheid een gelijke behandeling van alle (erkende) levensbeschouwingen. De overheid mag in principe ondersteuning bieden, maar mag niet de ene religie of levensbeschouwing voorrang geven boven de andere. Subsidiëring van activiteiten (van koepels) van kerken en moskeeën is mogelijk, zolang de activiteiten binnen de doelen van de overheid passen en andere religieuze en niet-religieuze groepen gelijk worden behandeld.

In Nederland is, evenals in veel andere landen, de scheiding tussen kerk en staat noch het uitgangspunt van de neutrale staat ooit een eenduidig principe geweest. In de loop der jaren heeft het door verschillende omstan-

digheden verschillende interpretaties gekregen. Nickolson (2008) vat de situatie als volgt samen: *‘de scheiding in Nederland [is] historisch en juridisch feitelijk gezien inderdaad niet erg strikt (...) Aan de ene kant geeft dat de ‘rekkelijken’ gelijk, maar aan de andere kant staat het de ‘preciezen’ ook vrij om voor een striktere scheiding te pleiten.’* Auteurs als Cliteur (2004) doen dat dan ook. Zij waarschuwen voor een overheid die ten prooi valt aan particuliere belangen van religieuze of etnische groepen (Cliteur, 2004). Zij bepleiten een vorm van *exclusieve neutraliteit*. Religie is in deze visie een privéaangelegenheid en wordt daarom zoveel mogelijk uit de publieke ruimte geweerd, teneinde deze vrij van (beïnvloeding door) religie te houden. Alle activiteiten van kerken en moskeeën vallen onder de eigen verantwoordelijkheid van deze groeperingen.

Alle beschikbare (wettelijke) uitgangspunten vormen samen nog geen eenduidige handleiding voor de omgang met concrete kwesties. Verschillende auteurs (Van der Burg, 2009; Maussen, 2006) benadrukken dan ook het belang van ‘contextuele variatie’: afhankelijk van de context kunnen verschillende interpretaties aan kracht en legitimiteit winnen. *‘Contextuele variatie is wezenlijk voor het recht.’* Dat is ook de strekking van standpunten van het laatste Kabinet en van de Vereniging Nederlandse Gemeenten. Het komt uiteindelijk neer op het maken van lokale afwegingen. In Tilburg werden de bovengenoemde kaders voor die afwegingen verkend tijdens een hoorzitting van de gemeenteraad in 2009.

Of levensbeschouwelijke organisaties daadwerkelijk betrokken worden bij stedelijk sociaal beleid lijkt sterk af te hangen van de bereidheid van de verantwoordelijke beleidsmakers (en de verantwoordelijke wethouders) en de traditie van de lokale verhouding staat-religie.

6.2 *Samenwerking vanuit het perspectief van de Tilburgse overheid*

In het beleid van de gemeente Tilburg ten aanzien van levensbeschouwelijke organisaties is de laatste vijf jaar weinig veranderd. Ambtenaren geven echter wel aan dat de daadwerkelijke betrokkenheid van de levensbeschouwelijke organisaties in de uitvoering van het beleid in de afgelopen jaren is gegroeid. De concrete inzet van organisaties op terreinen van integratie, armoede, voedselbank, vluchtelingenopvang en wederzijdse verkenning van raakvlakken tussen organisaties en overheidsdiensten en vertegenwoordigers heeft daarin een belangrijke rol gespeeld.

Samenwerking in ontwikkeling

De levensbeschouwelijke organisaties in Tilburg zijn behoorlijk actief op het brede sociale terrein, stellen de gemeentelijke vertegenwoordigers vast. Tegelijkertijd is hun bijdrage nog niet bij iedereen in de gemeentelijke organisatie goed duidelijk: *'De organisaties zijn er wel, maar we hebben ze niet goed in beeld'*. De actieve toenadering tot de organisaties kan beter. De gemeente Tilburg heeft geen uitgewerkt, expliciet beleid inzake de samenwerking met maatschappelijk actieve levensbeschouwelijke organisaties, zo blijkt uit de gemeentelijke stukken en de interviews. In de meeste beleidsstukken is de rol van levensbeschouwelijke organisaties vrij onzichtbaar. In veel stukken benadrukt de gemeente Tilburg de noodzaak van samenwerking met maatschappelijke partners als particuliere initiatieven, belangenbehartigers en verenigingen in het algemeen. Er wordt veel gesproken over ketenaanpak, verbindingen en aansluiting zoeken bij het welzijns-, zorg- (Wmo-) en wijkbeleid en ook over het aan het woord laten van de mensen op wie beleid gericht is. Levensbeschouwelijke groepen worden, als onderdeel van de *civil society*, dus impliciet wel aangesproken. Specifiek verwijzen naar de levensbeschouwelijke organisaties gebeurt echter weinig, alleen wanneer het problemen of vragen betreft van allochtonen. Dan wordt er verwezen naar bijvoorbeeld zelforganisaties en moskeeën, waarbij de nadruk meer ligt op de etnische dan op de geloofsachtergrond. Ook in de praktijk hebben levensbeschouwelijke organisaties in Tilburg op de domeinen zorg en welzijn, Wmo en wijkbeleid geen grote rol, stellen de gemeentelijke vertegenwoordigers. Niet in de uitvoering van activiteiten binnen een subsidierelatie met de gemeente en ook niet in overlegvormen.

Dat ligt anders op twee voor dit onderzoek belangrijke terreinen. Allereerst rond het armoedebeleid. Daar heeft de levensbeschouwelijke sector – met seculier-religieuze mengvormen als voedselbank en Leergeld – een duidelijke reputatie opgebouwd (zie hoofdstuk 2). Medewerkers van de gemeente (sociale dienst) weten voor hun cliënten de weg naar deze particuliere initiatieven te vinden. De gemeente erkent op dit terrein volmondig de bijdrage van deze organisaties.

Een tweede uitzondering vormt het integratiebeleid. Daaromheen is in de laatste jaren goed overleg gegroeid. Verschillende organisaties zijn actiever dan de overheid dacht (bijvoorbeeld met het geven van taallessen in de moskee). Levensbeschouwelijke organisaties passen in een 'diversificatiestrategie': extra aanspreekpunten – meer informeel ook – naast de

klassieke spreekbuizen van zelforganisaties. Levensbeschouwelijke organisaties fungeren vaak als een brug tussen de eigen achterban en reguliere instellingen en de overheid. De aandacht voor die brugfunctie is in de laatste vijf jaar toegenomen.

Al met al komt het erop neer dat de gemeente nog zoekende is als het gaat om de vorm van samenwerking met levensbeschouwelijke organisaties. Hierdoor is er geen sprake van een helder beleid en moet per keer een (belangen)afweging gemaakt worden over (financiële) samenwerking. Enerzijds wordt gesteld dat *‘het krampachtige er wel van af is’*, anderzijds wordt het openlijk zoeken naar nieuwe verhoudingen onder druk gezet door scherpe politieke discussies: het onderwerp ligt onder het vergrootglas.

Ook vanuit de organisaties ervaren de gemeentelijke respondenten een groeiende druk. De Vonk heeft mede namens de Protestantse Gemeente te Tilburg en omstreken en enkele parochies de gemeente om een heldere uitspraak gevraagd over de kwestie of levensbeschouwelijke organisaties in aanmerking kunnen komen voor Wmo-gelden voor hun activiteiten die bijdragen aan de doelen van de Wmo. Net zoals algemene welzijns- en zorgorganisaties daarvoor geld krijgen. De gemeente beraadt zich momenteel op de vraag of religieuze organisaties in het kader van aanbestedingen mee kunnen doen. Wellicht wordt binnenkort duidelijk of zij binnen zorg en welzijn subsidierelaties met levensbeschouwelijke organisaties op grotere schaal mogelijk wil maken.

Beperkte subsidiëring

Ondanks de nadruk die de gemeente legt op de toegankelijkheid en kwaliteit van de algemene voorzieningen, blijven ook ‘migrantenkerken’ en moskeeverenigingen op subsidiëring aandringen, bijvoorbeeld rond huiswerkbegeleiding, zo constateren ambtenaren. Er wordt ook veel vrijwillig gedaan en er worden veel mensen bereikt, weet de gemeente. Subsidieverzoeken worden in de meeste gevallen afgehouden, *‘maar de deur is wel geopend.’*

Samenwerking is er op brede schaal. Beperken we ons echter tot *financiële* relaties dan zijn subsidies, in vergelijking met Amsterdam en Rotterdam, in Tilburg absoluut en relatief bescheiden. Het MST en het Ronde Tafelhuis ontvangen subsidies en ook de Iftarbijeenkomst krijgt jaarlijks subsidie. En verder zijn er eenmalige subsidies verleend voor zaken als de interreligieuze/interculturele dag Samen Tilburgers en is tijdelijke huisvesting voor de Marokkaanse moskee geregeld.

Uit onderzoek en uitspraken van politici en beleidsmakers blijken verschillende redenen voor overheden om samen te willen werken. Ook in Tilburg keren die terug in de afwegingen.

Dit zijn allereerst inhoudelijke overwegingen. Men werkt samen om de volgende redenen.

- Vanuit waardering voor maatschappelijke inzet door de levensbeschouwelijke organisaties in zijn algemeenheid.
- Om *feeling* houden met bepaalde delen van de samenleving die bereikt kunnen worden via deze organisaties.
- Vanwege de bijdrage die de organisaties leveren aan dialoog in de stad tussen (etnische) groepen en religies.
- Vanuit een erkenning van de kwaliteit van de dienstverlening door deze organisaties. Om met hulp van deze organisaties effectiever de eigen doelen te kunnen bereiken: beter bereik van en onder bepaalde groepen burgers (kerken en moskeeën als vindplaats) en betere dienstverlening.

Daarnaast vallen er meer pragmatische argumenten te beluisteren.

- Religieus geïnspireerde vrijwilligers zijn vasthoudender.
- Zij zijn gemiddeld meer uren per week actief dan andere vrijwilligers.
- De inzet door levensbeschouwelijke organisaties is relatief 'goedkoop'.
- Samenwerking met het private initiatief 'scoort': het kan gemeentelijke plannen extra aantrekkelijk maken voor investeerders (Rijk, bedrijven, wooncorporaties).

6.3 Samenwerking vanuit het perspectief van de levensbeschouwelijke organisaties

De positie van de gemeente Tilburg is duidelijk. Maar wat verwachten de levensbeschouwelijke organisaties van de overheid? En wat zijn hun afwegingen om wel of niet samen te werken?

Gelijkwaardige relatie en waardering

Levensbeschouwelijke organisaties ontmoeten in Tilburg naar eigen zeggen een uitnodigende overheid. Bijna alle geïnterviewden vinden de gemeente Tilburg een actieve en betrouwbare overheid. De voorzitter van Masjid El-Feth: *'Het is een gelijkwaardig contact, in Tilburg hebben ze niet de houding 'wij zijn de gemeente en jullie moeten luisteren'.'* Ook de coördina-

tor van het Ronde Tafelhuis is te spreken over het enthousiasme en de betrokkenheid van de wethouders, die met enige regelmaat over de vloer komen. Bijna alle organisaties hebben in het interview genoemd dat zij tevreden zijn over de betrokkenheid van de gemeente in het algemeen en van de wethouders in het bijzonder. Die hebben de inzet van de organisaties goed op het netvlies. De organisaties waarderen de inzet van de gemeente in hun richting dus positiever dan de gemeente dat zelf doet. De meeste organisaties zien die waardering voor hun werk ook toenemen in de tijd. De Turkse moskee ziet duidelijk *'een verandering in belangstelling van eerst 'jullie zijn een moskee, Nederland is een seculiere staat, en wat jullie doen is van de moskee en daar hebben wij dus niets mee te maken.' De laatste jaren begint men wel anders naar ons te kijken. Dat is misschien ook een beetje uit nood geboren, maar aan de andere kant zien zij ons al decennia lang actief.'* Wel zou de overheid nog meer *bottom-up* kunnen werken, aldus de voorzitter van de moskee.

Zelfstandigheid

Hoewel de financiële middelen van de meeste levensbeschouwelijke organisaties in Tilburg erg beperkt zijn overheerst toch de gedachte van het 'zelf doen'. Deels heeft de terughoudendheid van de kleinere organisaties te maken met het feit dat ze opzien tegen de bureaucratie, maar de levensbeschouwelijke organisaties willen ook werken vanuit hun eigen visie en hun eigen bronnen en mogelijkheden. En in de kringen van de 'nieuwe Nederlanders' overheerst 'we lossen het in principe eerst zelf op, voor we naar de gemeente of overheid gaan'. *'De gemeente kan meer doen, maar wij moeten ook meer doen. Je moet naar elkaar toe groeien. Het draait te vaak om geld, geld als drijfveer om inzet te geven'*, stelt New Song. Ook de Protestantse Gemeente onderstreept het belang van zelfstandigheid. De kerk moet de overheid kunnen aanspreken op eventuele misstanden. Het is niet altijd wenselijk dat erkenning van de rol van levensbeschouwelijke organisaties in de samenleving ook resulteert in verdere uitbreiding van die rol. *'De overheid blijft verantwoordelijk voor alle burgers'*.

Kritiek

Toch heeft de Liberaal Joodse Gemeente het gevoel dat de houding van de Tilburgse overheid ten opzichte van de financiering van levensbeschouwelijke organisaties te star is. *'Voor het geven van subsidies moet gekeken worden naar het doel.'* Het kan volgens haar niet de bedoeling zijn om via omwegen een stichting op te zetten om zo wel in aanmerking kunnen komen voor subsidie.

Er bestaat ook enige wrevel over activiteiten die algemene instellingen slechter, maar wel gesubsidieerd zouden verrichten en waarbij de inzet van de godsdienstig geïnspireerde instellingen wat over het hoofd wordt gezien. Ook de ‘monopoliepositie’ van de grote welzijnsorganisatie in de stad wordt daarbij gememoreerd.

Ook over de duurzaamheid van de inzet van de overheid, maar ook van andere partijen, leven zorgen. Stichting De Vonk benadrukt dat het een blijvend probleem is dat in projecten wordt gedacht. *‘Daar gaat heel veel geld aan verloren. Je bent bezig, je bouwt kennis van zaken op en dan loopt het en moet je na drie jaar weer stoppen.’*

Goede relaties vergen inzet

Goede relaties komen niet uit de lucht vallen. Dat vergt inzet. Zo zorgt het MST voor een goed netwerk bij de overheid en denkt ook met de overheid mee: *‘Het MST denkt niet ‘dat moet de overheid maar doen’.*’ Als het MST vindt dat er iets moet gebeuren aan een sociaal probleem, dan doet het dat ook en maakt dat zichtbaar. Of zoals de vertegenwoordiger van de Trinity Chapel het verwoordt:

‘Zolang je iets doet om Tilburg vooruit te helpen dan helpen ze jou. Als je een kerk wil beginnen, dan krijg je dat niet voor elkaar. We moeten het omdraaien. (...) Het plan is dat als je meewerkt, jij je pand wel krijgt. Als je laat zien dat je serieus bezig bent voor de Tilburgers, voor de moslims in Tilburg dan heb je zo een pand. (...) Het moet omgedraaid, je moet laten zien wat je doet en kunt voor je iets krijgt. Eerst initiatief nemen. Iemand moet je eerst herkennen, wat je doet, dan pas krijg je de erkenning. Wij willen altijd die erkenning eerst en dan pas iets laten zien, dat is te laat.’

Een ander voorbeeld is het armoedebeluid. De levensbeschouwelijke organisaties zijn positief over de veranderingen in het armoedebeluid van de stad als het gaat om de behandeling van cliënten en de samenwerking met initiatieven uit het maatschappelijk middenveld. De Vonk:

‘Elders in het land wordt wel gezegd ‘In Tilburg kan alles’. Maar dat was niet zo, dat hebben we bereikt. We hebben in Tilburg een beter armoedebeluid gekregen. De klanten zijn er werkelijk op vooruitgegaan. Klanten worden vriendelijker behandeld op Sociale Zaken en er wordt ruimhartiger Bijzondere Bijstand verleend. De samenwerking tussen verschillende hulpverleners is beter geworden. Dat hebben we met elkaar bevochten door te

laten zien hoe nodig het was. Hard werken en zoeken naar de juiste verhoudingen heeft geresulteerd in deze verbeterde situatie. Het is allemaal handwerk geweest.'

De redenen vanuit de levensbeschouwelijke organisaties voor het aangaan van relaties met de overheid zijn alles overziend:

- Wens tot erkenning door de overheid.
- Drempels verlagen en contact tussen achterban en overheid versterken.
- Invloed op het beleid van de overheid ten opzichte van de doelgroep/achterban door goede relaties met politiek en bestuur.
- Mogelijkheid om financiële steun van overheid te verwerven en zo meer activiteiten te kunnen ontplooiën.

Terughoudendheid bij samenwerking met de overheid kan voortkomen uit:

- Wens om zo vrij mogelijk activiteiten op te zetten en doelgroepen te benaderen naar eigen goeddunken.
- Gedachte dat via protest het beleid kan worden bijgestuurd en dat dit afstand tot de overheid vereist.
- Vrees voor bureaucratische verplichtingen als samenwerking met de overheid intensiever wordt.
- Vrees voor medeverantwoordelijkheid voor de uitvoering van *top-down* beleid.

6.4 Afsluiting en discussie: Functies & Insiders en Outsiders

Houden de Tilburgse organisaties vooral afstand van de overheid of zoeken zij graag haar nabijheid? En valt er wel wat te kiezen voor deze organisaties? Nee, niet altijd. Het gaat immers steeds om de positie die organisaties zelf (willen) innemen én om de plek die ze toebedeeld krijgen door de overheid. Maar ook *goodwill* en vertrouwen bij andere partijen in de stad, zoals de welzijns- en zorgaanbieders speelt een rol. En vanzelfsprekend ook wat deze organisaties al voor hun rekening nemen. Zijn er gaten in het aanbod waar de levensbeschouwelijke organisaties in kunnen of willen springen? Ook de specifieke historische ontwikkeling van organisaties en keuzes van de overheid in het verleden voor bepaalde aanbieders van welzijns- en zorgdiensten, spelen een rol. Maar uiteindelijk draait het toch ook telkens om afwegingen van beide kanten. En tot wisselende posities in de lokale

netwerken waar overheid en organisaties elkaar treffen. Op bepaalde functies nemen organisaties de positie van *outsider* in, op andere die van *insider*. Tilburg kent geen pure *outsiders*, noch organisaties die geheel en al op samenwerking met de overheid koersen.

Wij lopen ter illustratie de functies uit hoofdstuk 3 nog eens langs.

- *Onder regie van de overheid*: in Tilburg is dat heel weinig aan de orde: het betreft een deel van het werk van het MST (taallessen, sociale activering).
- *Buiten bereik en blikveld van de overheid*: organisaties bieden de hulp die de overheid niet kan, wil of mag bieden; deze functie is meer aan de orde in Tilburg. De overheid waardeert bepaalde activiteiten rond armoedebestrijding, vluchtelingen, het bereiken van sommigen ouderen en ontspoorde jongeren en geeft hier beperkt subsidie voor.
- *Informeel georganiseerde hulp*: dit vinden de organisaties een zaak voor henzelf en geen zaak van de overheid.
- *Ondersteuning en activering van vrijwilligers*: hiervoor is bijna geen overheidssteun aan religieus geïnspireerde instellingen in Tilburg. Levensbeschouwelijke organisaties vragen meer erkenning van hun inzet op dit vlak.
- *Gemeenschapsopbouw en empowerment eigen leden*: hiervoor is de financiële steun van de overheid ook beperkt. Uitzondering vormt het Ronde Tafelhuis. Indirect ondersteunt de overheid wel, via algemene organisaties die aangemoedigd worden om met religieuze gemeenschappen of religieus gemotiveerde organisaties samen te werken.
- *Belangenbehartiging*: deze functie zien levensbeschouwelijke organisaties als hun eigen zaak. Ze willen de vrijheid behouden om dingen aan te kaarten en kritiek te geven op de overheid en andere instanties.
- *Brugfunctie*: levensbeschouwelijke organisaties werken in Tilburg met de overheid samen in het Religieus Beraad. Daarnaast zijn er voorlichtingsbijeenkomsten in samenwerking met de gemeente en algemene organisaties in moskeeën en kerken.

7 *Kansen en bedreigingen voor de toekomst*

Aan alle geïnterviewden van de levensbeschouwelijke organisaties is gevraagd welke kansen en bedreigingen zij in de toekomst voor hun organisatie zien. In dit hoofdstuk zullen we de genoemde kansen en bedreigingen bespreken. Deze toekomstbeelden en -visies voeden samen met de andere onderzoeksbevindingen vervolgens de aanbevelingen in het slothoofdstuk.

7.1 *Kansen voor de toekomst*

Werk genoeg

Een veel gehoord antwoord op de vraag wat de kansen voor de toekomst zijn, is dat er altijd mensen buiten de boot zullen vallen en dat levensbeschouwelijke organisaties altijd voor deze groepen zullen moeten blijven opkomen. Op een wrange manier zijn de kansen van levensbeschouwelijke organisaties dus verbonden aan de problemen waar mensen mee kampen; en die verdwijnen voorlopig niet. Mensen krabbelen vaak genoeg weer op en groepen stijgen op de maatschappelijke ladder, maar er zullen altijd weer nieuwe mensen en groepen voor in de plaats komen.

Hoewel sommige geïnterviewden aangeven dat de overheid hierin meer haar verantwoordelijkheid zou moeten nemen, zien alle organisaties ook een blijvende taak weggelegd voor particuliere, levensbeschouwelijke organisaties. Uiteindelijk gaat het steeds om het bewerkstelligen of herstellen van aansluiting: de overheid moet betere maatregelen treffen en zorgen dat ze de mensen die steun nodig hebben ook écht weet te bereiken. Indien nodig door bemiddeling van of met de levensbeschouwelijke organisaties als vooruitgeschoven post.

Uitbreiding op bescheiden schaal

Veel levensbeschouwelijke organisaties geven aan door te willen gaan met hun activiteiten in de toekomst en deze waar mogelijk uit te breiden. Vaak genoemd worden binnen de grotere noemers van integratie en participatie: activiteiten voor kinderen en jongeren (Majid El-Feth), dialoog (bijvoorbeeld op scholen door de Liberaal Joodse Gemeente), taallessen (Majid El-Feth),

kunst en culturele activiteiten (Süleymaniye Moskee), het met elkaar in contact brengen van geslaagden en minder geslaagden (New Song, MST), solidariteit tussen generaties (Süleymaniye Moskee), het bereiken van nieuwe doelgroepen (zoals MST zich gaat richten op Roemenen en Roma's) en praktische ondersteuning van mensen. De Protestantse Gemeente te Tilburg en omstreken blijft streven naar verdieping en verbreding van de activiteiten, maar geen *'oude antwoorden op oude vragen, maar nieuwe antwoorden op nieuwe vragen'*. De wensen voor de toekomst zijn onder andere extra aandacht voor het studentenpastoraat, het ouderenpastoraat en de opbouw van de gemeente. Dat zal echter vooral door de kerk zelf moeten worden gerealiseerd en of dat lukt is gezien de financiën onzeker.

Een grote uitbreiding (en professionalisering) of veel nauwere banden met de overheid streven de Tilburgse organisaties niet na. Er worden wel kansen gezien in samenwerking met de overheid in termen van subsidie. Zo heeft De Vonk mede namens de Protestantse Gemeente te Tilburg en omstreken en enkele parochies wel de gemeente om een formele uitspraak gevraagd over het kunnen meedingen door levensbeschouwelijke organisaties naar Wmo-gelden.

Een cruciaal punt is dat, ook al worden de subsidie-ingangen duidelijker opengesteld voor de organisaties, er maar weinig levensbeschouwelijke organisaties in Tilburg zijn –niet uitzonderlijk voor steden buiten de G4 – die in de gaten kunnen springen en projecten kunnen indienen voor bijvoorbeeld zorg- en welzijnsdiensten binnen het Wmo-kader. De overheid blijft daardoor werken met de huidige aanbieders of zal eerder zaken doen met levensbeschouwelijke organisaties van buiten (veel nieuwe innovatieve landelijke aanbieders presenteren zich de laatste tijd aan gemeenten), terwijl die waarschijnlijk veel minder goed in de 'haarvaten' van de stad zitten.

Meer samenwerking onderling

Voor samenwerking zoeken organisaties de kansen dicht bij huis, in eigen kring. De meeste geïnterviewden zien in dat je door middel van samenwerking meer kunt bereiken. Activiteiten van verschillende organisaties kunnen beter worden gecoördineerd en organisaties kunnen elkaar helpen. Zo zouden New Song en de Trinity Chapel graag zien dat er betere samenwerking komt tussen de evangelische gemeenschappen. Een grote inspiratiebron is volgens New Song de samenwerking die te zien is bij kerken op Curaçao.

7.2 *Bedreigingen*

Naast kansen zien de geïnterviewden ook bedreigingen voor hun organisatie in de toekomst.

Opdrogen geldbronnen

De kans die levensbeschouwelijke organisaties zien in de samenwerking met de overheid, komt voor een groot deel voort uit zorgen om een tekort aan financiële middelen in de toekomst. Oorspronkelijke geldbronnen, zoals religieuze fondsen, drogen langzaam op en vaak is de achterban niet in staat veel bij te dragen, omdat zij zelf in een kwetsbare positie verkeren.

Verlies van onafhankelijkheid

Een risico van subsidierelaties is echter weer dat levensbeschouwelijke organisaties (gedeeltelijk) afhankelijk worden van de overheid. Degene die betaalt kan ook gaan bepalen wat er gebeurt. Levensbeschouwelijke organisaties willen echter kunnen blijven doen wat ze doen en vooral ook een kritische stem kunnen blijven voor de achterban. Daarnaast moeten subsidies elk jaar opnieuw worden aangevraagd, waardoor levensbeschouwelijke organisaties in hun meerjarenplanning niet kunnen rekenen op structurele steun van de overheid. *‘De vooruitzichten zijn moeilijk te duiden. Welke kant het op gaat is afhankelijk van de overheid (bezuinigingen), van het reguliere welzijnswerk en van sponsors. Het is afwachten wat er gebeurt en hoe daar op in moet (en kan) worden gespeeld.’*

Probleemmoeheid en cynisme

Volgens De Vonk zal armoede wel een steeds groter probleem worden en dat kan volgens haar twee kanten opgaan. *‘Of we krijgen meer aandacht en daarbij geld vrij of er kan een soort moeheid optreden. Dat op een gegeven moment mensen het gevoel hebben: ‘is het nou nog niet opgelost, daar geef ik geen geld meer aan’.’*

Afhoudende achterban

De vereniging Masjid El-Feth verkeert in een overgangsperiode: ze ontwikkelt meer openheid naar de buitenwereld en het bestuur zoekt hiervoor ondersteuning van de achterban. De wens veranderingen door te voeren is op de nodige weerstand gestuit binnen de gemeenschap. De kleine groep die de verandering wil doorvoeren heeft mogelijkheden gecreëerd, maar realiseert zich tegelijkertijd ook dat de balans kwetsbaar is.

Vrijwillige inzet onder druk

Eigenlijk alle levensbeschouwelijke organisaties maken in hun werk veelvuldig gebruik van vrijwilligers. Dit maakt het werk sterk maar ook kwetsbaar, omdat vrijwilligers niet gebonden zijn aan een officieel contract en in principe elk moment kunnen afhaken. Er is ook een grens aan de tijdsinspanning en verantwoordelijkheden die je aan hen kunt vragen. Zo geeft de Süleymaniye Moskee aan mensen in de toekomst vaker te willen gaan betalen, uit eigen middelen. *‘Want we geloven niet in het vrijwillige traject, dan krijg je niet de kwaliteit die je wilt.’* De Liberaal Joodse Gemeente heeft het probleem dat vrijwilligers vaak te ver weg wonen om reguliere activiteiten, zoals rondleidingen, draaiende te houden. De sterke kanten liggen in de vaak jarenlange betrokkenheid (vrijwilligers blijven vaak langer dan beroepskrachten actief voor een groep of binnen een kerk of buurt) en in het feit dat zij niet gebonden zijn aan bijvoorbeeld prestatienormen en aantallen contacturen.

Veel levensbeschouwelijke organisaties kampen met een tekort aan vrijwilligers. Dit heeft verschillende oorzaken. Bij traditionele organisaties zorgen vergrijzing en de secularisering voor een krimpende achterban en daarmee voor minder beschikbare vrijwilligers. Bij andere organisaties, zoals migrantenkerken, lijkt de achterban juist te groeien en te verjongen. Maar omdat de vrijwilligers hier juist de jonge mensen zijn en geen gepensioneerden, moet het vrijwilligerswerk gedaan worden naast het betaalde werk en het gezinsleven. Daarin ziet Masjid El-Feth ook *individualisering* als een knelpunt; ambitieuze mensen met de betere banen zijn vaak lastig te porren voor vrijwilligerswerk, ze zijn teveel bezig met hun eigen carrière.

7.3 Afsluiting: biedt de economische crisis kansen?

De voorbereidingen voor het Europese onderzoek, waarvan deze publicatie deel uitmaakt, begonnen ruim voor het uitbreken van de financiële crisis (die al snel overging in een wereldwijde economische crisis). Tijdens de interviews met vertegenwoordigers van de levensbeschouwelijke organisaties en de gemeente Tilburg in de tweede helft van 2009, kwam de economische crisis veelvuldig aan de orde. En met het afronden van het onderzoek in Tilburg is er geen ontkomen meer aan: de economische crisis zal nog jaren het leven van heel veel mensen beïnvloeden. Amerikaanse toestanden

- semi-permanente tentenkampen met honderden dakloze families, volledig afhankelijk van hulp van solidariteits- of liefdadigheidsorganisaties - zullen hier uitblijven. Maar ook in Tilburg zullen juist mensen die de afgelopen jaren al met vormen van sociale uitsluiting kampten, de gevolgen aan den lijve ondervinden. Meer mensen lopen het risico werkloos te worden, meer mensen zullen moeite hebben financieel rond te komen, en het aantal kinderen dat opgroeit in armoede zal - zonder extra inspanningen - stijgen. En net als alle andere lokale overheden zal de gemeente Tilburg met fors minder financiële middelen toe moeten. Dat betekent dat ook speciale gemeentelijke voorzieningen voor groepen die het minder getroffen hebben onder druk komen te staan. En dat de mogelijkheden voor ondersteuning vanuit de gemeente van vrijwillige en professionele particuliere initiatieven gericht op deze groepen eerder kleiner dan groter worden.

Dit vooruitzicht is dus niet positief. Ook in Tilburg maken de levensbeschouwelijke organisaties zich zorgen. Kunnen zij de vragen van mensen die op hun pad komen straks nog wel aan? Wat gebeurt er met mensen die nu nog net hun hoofd boven water kunnen houden? En wat zijn de consequenties van de bezuinigingsmaatregelen bij de gemeente voor de opstelling van de Tilburgse overheid?

De Tilburgse levensbeschouwelijke 'sector' heeft nooit heel sterk geleund op de overheid. Maar de actieve aandacht en ondersteuning door de gemeente Tilburg motiveerde en enthousiasmeerde in de afgelopen jaren wel het particuliere initiatief, zo veel veelvuldig te beluisterden. Met als voorbeelden de aandacht voor particuliere organisaties in de armoedebestrijding, de inschakeling in lokale netwerken, het koppelen van initiatieven in de stad via het stadhuis en de praktische ondersteuning van het Religieus Beraad. Dát zou behouden moeten blijven vinden de organisaties.

Het nieuwe coalitie akkoord 2010 - 2014 van Tilburg toont de uitgangspunten voor de komende jaren en de lijnen van de vorige periode worden doorgetrokken, maar wel voorzien van (nog) meer nadruk op zelfredzaamheid en op het prikkelen van mensen en hen *'uit te dagen om de eigen situatie te veranderen. Wij willen activeren, niet compenseren. De overheid kan en moet problemen van burgers niet overnemen. Natuurlijk, mensen die echt niet zonder hulp en ondersteuning kunnen, krijgen die onvoorwaardelijk. Anderen*

kunnen op steun rekenen, maar in ruil daarvoor moeten ze elk op hun eigen wijze hun steentje bijdragen aan de stad.’ Het armoedebeleid wordt voortgezet en werken aan ‘sociale stijging’ vormt de leidraad op sociaal gebied: ‘Leren en werken zijn de sleutels voor sociale stijging. Die dragen bij uitstek en zeer betekenisvol bij aan de sociale en economische emancipatie van mensen. Wat ‘vooruitkomen’ of ‘sociale stijging’ is, verschilt per persoon. Sociale stijging is meer dan economische stijging. Regie over het eigen leven, zelfontplooiing en maatschappelijke zekerheid: daar gaat het om.’ Effectiviteit en efficiency vormen sleutelwoorden: de opeenstapeling van maatregelen, voorzieningen en regelingen en de projectencarrousel wordt tegengegaan als het aan de gemeente ligt.

Het coalitieakkoord biedt uitgangspunten, maar nog niet al te veel duidelijkheid. Het zal afhangen van de concrete invulling. En van goed lokaal leiderschap, dat toeziet op een goed evenwicht tussen enerzijds eisen aan maatschappelijke (levensbeschouwelijke) organisaties, en ruimte voor het eigen initiatief anderzijds. Ondertussen zijn de doelen en afspraken rond het bestrijden van sociale uitsluiting en het bevorderen van integratie en participatie stevig verankerd in Tilburg, en, zoals uit dit onderzoek blijkt, zeker geen zaak van de lokale overheid alléén. De laagdrempeligheid van ondersteuning (Leergeld, Voedselbank), de diversiteit aan ingangen in het lokale integratiebeleid, de breedte en variatie in de lokale netwerken van mensen op de ‘werkvloer’ en de makers van beleid, kunnen het nodige vertrouwen geven dat er een serieuze basis is gelegd voor de magere jaren die komen.

8 *Conclusies*

In dit onderzoek stond de rol van levensbeschouwelijke organisaties bij de bestrijding van vormen van sociale uitsluiting in Tilburg centraal. Het onderzoek vormde de eerste uitgebreide verkenning naar de rol van godsdienstige groeperingen op dit terrein in deze gemeente. Dit rapport heeft tot doel de inzichten die zijn opgedaan in Tilburg te presenteren. Het in Tilburg verzamelde onderzoeksmateriaal vormt echter een belangrijke bron van informatie voor verdere analyse, zoals een vergelijking met de gegevens uit Rotterdam en Amsterdam en met die uit andere Europese steden binnen het FACIT-project. Hierover zal in andere publicaties geschreven worden.

Ter afsluiting van dit rapport ten behoeve van de Tilburgse (levensbeschouwelijke) organisaties en de gemeente presenteren wij onze belangrijkste conclusies. Dat doen wij aan de hand van de verschillende onderzoeksvragen.

1. *Welke activiteiten voeren religieus geïnspireerde organisaties in Tilburg uit voor kwetsbare groepen en gericht op het bestrijden van sociale uitsluiting? Zijn daar in de afgelopen jaren veranderingen in opgetreden?*

Spreeken over dé activiteiten van dé Tilburgse levensbeschouwelijke organisaties is niet mogelijk. Daar is de variatie aan activiteiten te groot voor. Nemen we de organisaties als geheel en kijken we naar hun activiteiten, dan tekent zich een aantal zwaartepunten af. Deze liggen op de terreinen van integratie, participatie (activering tot vrijwilligerswerk, educatie) en armoedebestrijding (financiële en overige hulp, doorverwijzing, belangenbehartiging). Op het terrein van de opvang van (groepen) mensen, bijvoorbeeld dak- en thuislozen of slachtoffers van geweld in afhankelijkheidsrelaties, is de rol van godsdienstige organisaties in Tilburg kleiner. Dat heeft deels te maken met de aard van de lokale nood – groter rond armoede dan rond dakloosheid – maar de verschillen blijven ook bestaan als we de levensbeschouwelijke

organisaties afzetten tegen wat de andere, algemene organisaties doen. Ook de inzet in georganiseerd verband op de terreinen van de wijkaanpak en de Wmo wat betreft voorzieningen rond zorg en welzijn, is kleiner. De informele hulp op het laatste terrein is echter aanzienlijk.

De maatschappelijke rol van levensbeschouwelijke organisaties rond *empowerment* van kwetsbare groepen en het opkomen voor het 'zwakste belang' is alles overziend over de laatste tien jaar niet afgenomen. Het relatieve belang van de religieus geïnspireerde maatschappelijke activiteiten voor de Tilburgse samenleving is gelijk gebleven. De inzet is wel veranderd. Zo is er sprake van een langzame afname van inzet vanuit de wijkverbanden van de grotere traditionele kerken, door afnemende ledentallen en slinkende eigen financiële middelen. Deze teruggang wordt echter deels goedgemaakt. Allereerst door vernieuwingen in het werk van de oude organisaties zelf en door nieuwe verbanden tussen levensbeschouwelijke organisaties, fondsen met een levensbeschouwelijke achtergrond, algemene organisaties en de overheid. Dit leidt tot minder 'eigen' en meer gezamenlijke projecten, waarin de geloofsinspiratie nieuwe gestalte krijgt. 'Religie' speelt soms meer op de achtergrond een rol (Voedselbank, Leergeld, diverse activiteiten MST), maar treedt ook in verbinding met andere identiteiten juist weer op de voorgrond (Ronde Tafelhuis, Religieus Beraad). Ten tweede is de rol van de 'nieuwe' religieuze gemeenschappen groeiende, zij het niet altijd even zichtbaar. Zij doen veel voor de eigen leden of voor mensen uit de eigen etnische kring. De maatschappelijke positie van een gedeelte van deze 'achterbannen' – in termen van gebrek aan geld, lage scholing, gebrekkige integratie – vraagt daar volgens de vertegenwoordigers van deze gemeenschappen ook om. Zij werken in toenemende mate samen met andere organisaties en de overheid om de eigen leden beter van dienst te kunnen zijn, te kunnen doorverwijzen, enzovoort.

Er is nog een derde ontwikkeling die, zij het indirect, de maatschappelijke bijdrage van levensbeschouwelijke organisaties aan bestrijding van sociale uitsluiting van nieuwe impulsen voorziet. Dat is de groei van de interreligieuze dialoog. Waar eerder de noodzaak hiervan met de mond beleden werd, stappen nu mensen uit de verschillende gemeenschappen op elkaar af. Er is beduidend meer contact tussen bijvoorbeeld evangelische en traditionele kerken en tussen moskeeorganisaties en kerken. Ook de kleine Joodse gemeenschap toont zich heel actief op dit vlak. Dat laat onverlet dat de

dialogoog – en zeker verdergaande samenwerking – vaak afhankelijk is van enkele personen. In enkele van de geïnterviewde nieuwe christelijke gemeenschappen en moskeeën eisen de eigen interne zaken vrijwel alle aandacht op. Ook is er in sommige achterbannen sprake van scepsis jegens samenwerking met andere organisaties. Vooroplopende, openheid nastrevende vertegenwoordigers van de organisaties zijn zich bewust van hun kwetsbare positie in dezen.

2. Welke functies vervullen deze organisaties in het brede stedelijke sociaal beleid?

Als eerste springen de grote verschillen in functie, ontstaansgeschiedenis en fasen van ontwikkeling van de organisaties in het oog. In de meest beknopte samenvatting: de meeste Tilburgse organisaties zijn allereerst religieuze gemeenschappen die in een aantal gevallen tevens maatschappelijke activiteiten ontplooiën. Enkele andere opereren, vanuit hun religieuze en andere inspiratiebronnen, als ‘gewone’ maatschappelijke dienstverleners, met duidelijke eigen accenten.

In hoofdstuk 3 onderscheidden wij zeven functies die de organisaties in het brede sociale domein vervullen. De eerste is het verlenen van professionele diensten aan specifieke – vaak nauw omschreven – doelgroepen binnen de kaders van de verzorgingsstaat. Deze diensten worden meestal onder overheidsregie verricht en worden vaak ook grotendeels door de overheid gefinancierd. In Tilburg wordt deze functie nauwelijks vervuld. Voor de andere zes functies ligt dat anders. Om te beginnen met de tweede functie die wij onderscheidden: vrijwel alle levensbeschouwelijke organisaties bieden deels vrijwillige, deels professionele hulp, begeleiding en ondersteuning aan kwetsbare personen en groepen die buiten het bereik en/of blikveld van de officiële, dragende instanties van de verzorgingsstaat vallen. Het gaat om hulp die de overheid niet kan, wil of mag bieden. Het bieden van informele hulp en onderlinge steun – de derde functie – door leden van geloofsgemeenschappen, meestal zonder structureel karakter en vaak als hulp in stilte, gebeurt vooral door levensbeschouwelijke organisaties die zichzelf in de eerste plaats zien als religieuze gemeenschap. Een klein aantal organisaties houdt zich specifiek bezig met het werven, activeren en begeleiden van vrijwilligers uit specifieke geloofsgemeenschappen ten behoeve van activiteiten gericht op kwetsbare individuen en groepen. Alle

organisaties dragen, hoe bescheiden soms ook, bij aan gemeenschapsofbouw en *empowerment* van de eigen of andere – achtergestelde – groepen. Politiek-maatschappelijke belangenbehartiging ten behoeve van de eigen groep of van andere ‘uitgesloten’ ten slotte, vloeit geleidelijk en min of meer vanzelfsprekend uit activiteiten voort. Soms is deze functie ook verbonden aan de functie als orgaan van een bepaalde gemeenschap of is er sprake van een bewust gekozen positie als ‘stemversterker’ voor groepen die anders onvoldoende gehoord zouden worden. Ten slotte vervullen vrijwel alle geïnterviewde organisaties een brugfunctie tussen moeilijk bereikbare groepen/personen en reguliere instanties. Ze leggen contacten en geven voorlichting.

3. Wat is de rol van religie in de maatschappelijke activiteiten?

In dit onderzoek is de rol van religie in de maatschappelijke activiteiten onderzocht aan de hand van de volgende aspecten: motivatie van beroepskrachten en vrijwilligers, identiteit en publiek profiel van de organisatie, rol in selectie en werving van (vrijwillige) medewerkers, doorwerking van geloof in de inhoud van de activiteiten en de rol van religie in de selectie van cliënten en bezoekers.

Elkaar tot steun zijn behoort tot de pijlers van elke religieuze gemeenschap: inzet voor medegemeenteleden of anderen die het minder getroffen hebben is een belangrijke motivatie. In het algemeen geven de geïnterviewden aan dat het geloof mensen inspireert (en soms zelfs verplicht) om zich te bekommeren om de kwetsbare medemens.

Behalve in de motivatie van vrijwilligers en beroepskrachten, speelt het geloof vaak een rol in de identiteit en het publieke profiel van levensbeschouwelijke organisaties. Op welke wijze dat gebeurt verschilt sterk. Organisaties die in de eerste plaats moskee, gemeente of parochie zijn, hebben een duidelijk godsdienstig profiel. Voor organisaties die zijn ontstaan uit een dergelijke religieuze gemeenschap en er vaak nog sterk aan verbonden zijn, geldt dat ook. Voor organisaties die in de eerste plaats zijn opgericht als dienstverlenende organisaties met een maatschappelijk doel ligt dat onder de geïnterviewde organisaties in Tilburg anders. Ze profileren zich veeleer als levensbeschouwelijk *geïnspireerd*.

De meeste levensbeschouwelijke organisaties selecteren leden van hun bestuur, beroepskrachten en vrijwilligers op basis van hun geloofsovertuiging. Voor religieuze gemeenschappen of nauw daaraan gelieerde organisaties is dat al gauw een uitgemaakte zaak: je bent of wordt lid vanuit of vanwege je geloof en wordt van daaruit eventueel maatschappelijk actief. Voor zelfstandige organisaties ligt dat soms anders. In de Tilburgse voorbeelden van deze organisaties wordt van beroepskrachten wel duidelijke affiniteit met de religieuze achtergrond van de organisatie gevraagd, maar staat dat in de werving van vrijwilligers niet op de voorgrond. Men verwelkomt juist diverse motivaties en levensbeschouwelijke achtergronden, ook met het oog op de pluriforme 'klantenkring'.

Als we kijken naar de mate waarin het geloof de inhoud van de activiteiten beïnvloedt, dan kunnen we vaststellen dat vrijwel alle onderzochte organisaties in Tilburg een duidelijk onderscheid aanbrengen tussen hun religieuze en maatschappelijke activiteiten. In de maatschappelijke activiteiten komen geloofszaken niet aan de orde, of wordt aandacht voor geloof of zingeving aangeboden afhankelijk van de behoefte van de cliënt. Deze moet daar dan zelf voor kiezen. Een van de onderzochte organisaties geeft daarentegen aan moeilijk onderscheid te kunnen maken tussen religieuze en maatschappelijke activiteiten, aangezien in haar visie ondersteuning op het sociale vlak samen moet gaan met groei in het geloof. In haar visie maakt de geloofsfactor de activiteiten juist effectief. Organisaties die zich ook op ondersteuning van mensen buiten de eigen geloofsgemeenschap richten - in de praktijk vooral christelijke organisaties - sluiten geen cliënten uit op basis van hun geloof. De andere organisaties beperken zich (vooralsnog) tot hulp of begeleiding aan mensen uit de eigen kring.

4. Wat is de positie van maatschappelijk actieve levensbeschouwelijke organisaties in stedelijke netwerken?

Levensbeschouwelijke organisaties zijn zowel onderdeel van verticale (lokale organisatie als onderdeel van een landelijke/internationale organisatie) als horizontale netwerken (met andere organisaties in de stad). We zijn in dit onderzoek ingegaan op de tweede vorm.

De Tilburgse levensbeschouwelijke organisaties hebben een stevige positie in de lokale netwerken rond armoede, interculturele en interreligi-

euze dialoog, integratie nieuwkomers, inburgering, begeleiding van asielzoekers en vluchtelingen, zowel in de praktijk als op beleidsniveau. Rond praktische hulp, concrete belangenbehartiging en het aandragen van knelpunten in de reguliere voorzieningen, heeft de levensbeschouwelijke ‘sector’ – via haar rol in de opbouw van voorzieningen als Voedselbank, Leergeld en hulp aan asielzoekers – een duidelijke reputatie opgebouwd. De algemene welzijnsaanbieders en hulpverlenende instanties, maar ook ambtenaren weten deze initiatieven te vinden. Het Platform Sociale Zekerheid wordt mede gedragen door levensbeschouwelijke organisaties. Veel van deze voorzieningen hebben een neutrale identiteit, in andere komt de geloofsinspiratie wel duidelijk naar voren. In veel gevallen werken algemene, neutrale instellingen met het particuliere religieus geïnspireerde initiatief samen.

Levensbeschouwelijke organisaties zijn in Tilburg veel minder in beeld op de terreinen van zorg en welzijn (wel als ‘vindplaats’ voor zorg- en welzijnsorganisaties) en opvang. De samenwerking met andere levensbeschouwelijke en neutrale organisaties is vaak informeel en praktisch. Ze vloeit voort uit individuele contacten, een gedeelde context zoals de wijk en uit bepaalde activiteiten en projecten (de ‘klus’). Tilburg kent onder andere de volgende samenwerkingsverbanden/platforms waar levensbeschouwelijke organisaties in deelnemen:

- Platform sociale zekerheid
- Ronde Tafelhuis
- Religieus beraad Tilburg
- Dialoogprojecten

5. Hoe worden de actieve levensbeschouwelijke organisaties benaderd door de overheid?

De Tilburgse levensbeschouwelijke organisaties weten de gemeente steeds beter te vinden. De lijnen zijn korter, de organisaties weten wie bij welke dienst aangesproken kan worden. Alle geïnterviewden vinden de gemeente Tilburg een actieve en betrouwbare overheid. Bijna alle organisaties hebben in het interview genoemd dat zij tevreden zijn over de betrokkenheid van de gemeente in het algemeen en van de wethouders in het bijzonder. De wethouders hebben de inzet van de organisaties goed op het netvlies. Een enkele organisatie klaagt over bureaucratie als er snel hulp nodig is, bijvoorbeeld voor mensen met grote financiële problemen. Andere organisaties

benadrukken op dat vlak de verbeteringen in de dienstverlening. Uit officiële gemeentelijke documenten valt niet altijd direct op te maken dat de gemeente de religieuze organisaties ook weet te vinden. Met betrekking tot de wijkaanpak en zorg en welzijn worden levensbeschouwelijke organisaties nog maar beperkt aangesproken als deel van de *civil society*, als mogelijke partners van de overheid. Rond het armoedebestrijd en het integratiebeleid ligt dat anders. Hierin wordt de meerwaarde van levensbeschouwelijke organisaties (laagdrempelig, sterk in het bereiken van 'moeilijke' groepen, lage kosten) duidelijk erkend. De samenwerking met de levensbeschouwelijke organisaties past bovendien in de 'diversificatiestrategie' van de gemeente: extra aanspreekpunten – meer informeel ook – in de samenleving naast klassieke kanalen als bijvoorbeeld professionele zelforganisaties en advies- en cliëntenraden.

De overheid ziet dat de levensbeschouwelijke organisaties in Tilburg behoorlijk actief zijn op het brede sociale terrein en hecht waarde aan het kennen van de organisaties. Tegelijkertijd valt te beluisteren – ook aan gemeentelijke zijde zelf – dat het binnen de gemeentelijke diensten nog niet altijd helder is wat de mogelijke bijdrage van religieus geïnspireerde organisaties aan de gemeentelijke doelen kan zijn en hoe zij betrokken zouden kunnen worden. Hierbij speelt de behoefte aan verduidelijking mee van voor- en nadelen van samenwerking, als uitvloeisel van de discussie over de invulling van de scheiding van kerk en staat en de neutraliteit van de overheid.

Er is in toenemende mate contact en samenwerking, maar veel subsidies worden er in Tilburg niet verstrekt aan levensbeschouwelijke organisaties. Waar er wel wordt gesubsidieerd, gebeurt dat met het oog op de creatie van nieuwe verbindingen én het betrekken van wat er al is. Overtuigd gaat de gemeente in enkele gevallen ook een *commitment* voor de lange termijn aan. Bijzondere initiatieven die er uitspringen zijn het Huis van de Wereld en het Ronde Tafelhuis.

6. Hoe schatten levensbeschouwelijke organisaties toekomstige ontwikkelingen in (kansen en bedreigingen)?

Veel Tilburgse levensbeschouwelijke organisaties geven aan door te willen gaan met hun activiteiten in de toekomst en deze waar mogelijk op bescheiden schaal uit te breiden. Volgens hen zullen er altijd mensen buiten de boot blijven vallen. Bij de uitbreiding wordt vooral gedacht aan activiteiten ten behoeve van integratie en participatie. Ook geven veel organisaties aan meer te willen gaan samenwerken met andere levensbeschouwelijke organisaties en met 'neutrale' organisaties die zich richten op dezelfde problemen of doelgroepen. De meeste geïnterviewden stellen dat je door middel van samenwerken meer kunt bereiken.

Het is niet reëel te verwachten dat de huidige in Tilburg actieve levensbeschouwelijke organisaties op grote schaal nieuwe activiteiten gaan ontwikkelen. Ze hebben niet de menskracht en de financiële middelen daarvoor en ambiëren ook niet om dat op basis van overheidssubsidies te doen, als dat al mogelijk zou zijn. Een kleine groei, die aansluit bij de 'kleinschalige' en vaak persoonlijke manier van werken, wordt wel nagestreefd.

Voor de toekomst zien de organisaties ook een aantal bedreigingen. Zo dreigt een tekort aan financiën omdat oorspronkelijke geldbronnen, zoals religieuze fondsen, langzaam opdrogen. Dit is ook de reden dat organisaties steeds meer geïnteresseerd zijn in subsidierelaties met de overheid.

Als mogelijk risico van een subsidierelatie wordt een te grote afhankelijkheid van de overheid gezien. Een andere bedreiging die wordt genoemd is het tekort aan vrijwilligers door vergrijzing en secularisering. 'Nieuwe' levensbeschouwelijke organisaties melden ook de invloed van individualisering en de druk op jonge mensen door werk en gezin. Tot slot worden meningsverschillen met de achterban over de zin van bepaalde activiteiten en moeheid/cynisme over het armoedeprobleem in de samenleving ('is het nou nog niet opgelost, daar geef ik geen geld meer aan') genoemd als mogelijke bedreigingen voor de toekomst.

Bijlage 1 Literatuur

Bernts, T., Jong, G. de, & Yar, H. (2006). Een religieuze atlas van Nederland. In: W.B.H.J. van de Donk, A.P. Jonkers, G.J. Kronjee, & R. J. J. M. Plum (red.), *Geloven in het publieke domein: Verkenningen van een dubbele transformatie* (pp. 89-138). Amsterdam: Amsterdam University Press / Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR).

Bijsterveld, S.C. van. (2008). *Overheid en godsdienst: Herijking van een onderlinge relatie*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.

Bijsterveld, S.C. van. (2006). Nederlandse Grondwet kan van Europese Grondwet leren. *Bestuurswetenschappen*, 2(60), 156-158.

Boer, N. de, & Duyvendak, J.W. (2004). Welzijn. In: H. Dijkstra, P.L. Meurs, & E.K. Schrijvers, *Maatschappelijke dienstverlening: Een onderzoek naar vijf sectoren* (pp. 17-64). Amsterdam: Amsterdam University Press.

Burg, W. van der. (2009). *Het ideaal van de neutrale staat: Inclusieve, exclusieve en compenserende visies op godsdienst en cultuur* (Inaugurale rede Erasmus Universiteit Rotterdam). Den Haag: Boom Juridische uitgevers.

Canatan, K., Oudijk, C. H., & Ljamai, A. (2003). *De maatschappelijke rol van de Rotterdamse moskeeën*. Rotterdam: Centrum voor Onderzoek en Statistiek.

Canatan, K., Popovic, M., & Edinga, R. (2005). *Maatschappelijk actief in moskeeverband: Een verkennend onderzoek naar de maatschappelijke activiteiten van, en het vrijwilligerswerk binnen moskeeorganisaties en het gemeentelijk beleid ten aanzien van moskeeorganisaties*. 's-Hertogenbosch: IHSAN.

Castillo Guerra, J., Glashouwer, M., & Kregting, J. (2008). *Tel je zegeningen: Het maatschappelijk rendement van christelijke kerken in Rotterdam en hun bijdrage aan sociale cohesie*. Nijmegen: NIM.

Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). (2009). *Gemeente op Maat 09: Tilburg*. Den Haag: CBS.

Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). (2009). *Religie aan het begin van de 21ste eeuw*. Den Haag: CBS.

Cliteur, P.B. (2004). *De neutrale staat, het bijzonder onderwijs en de multiculturele samenleving*. (Oratie Reeks). Leiden: Universiteit Leiden.

Dautzenberg, M., & Westerlaak, M. van. (2007). *Kerken en moskeeën onder de WMO: Een verkennend onderzoek naar kansen en bedreigingen*. Amsterdam: DSP-groep.

Davelaar, M., & Smits van Waesberghe, E. (2010, te verschijnen) *Tussen principes en pragmatisme. Een onderzoek onder Nederlandse gemeenten naar de subsidiëring van levensbeschouwelijke organisaties*. Utrecht: FORUM.

Davelaar, M., Witte, N. de, Swinnen, H., & Beaumont, J. (2009). FBO's and Social Exclusion in The Netherlands. In: D. Dierckx, J. Vranken, & W. Kerstens (Eds.), *Faith-based organisations and social exclusion in European cities: National context reports (FACIT)* (pp. 197-246). Leuven: Acco.

Dekker, P., & Hart, J. de. (2006). Kerkgangers, investeerders in de civil society. In: P. Schnabel (red.), *Investeren in Sociaal vermogen: Sociaal en cultureel rapport 2006* (pp. 317-338). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).

Dekker-Van Bijsterveld, S.C. den. (1988). *De verhouding tussen kerk en staat in het licht van de grondrechten* (Proefschrift Katholieke Universiteit Brabant). Zwolle: Tjeenk Willink.

Dierckx, D., Vranken, J., & Kerstens, W.(eds.) (2009). *Faith-based organisations and social exclusion in European cities: National context reports (FACIT)*. Leuven: Acco.

Donk, W.B.H.J. van de, Jonkers, A. P., Kronjee, G. J., & Plum, R. J. J. (Red.) (2006). *Geloven in het publieke domein: Verkenning van een dubbele transformatie*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR).

Driessen, D., Werf, M. van der, & Boulal, A. (2004). *Laat het van twee kanten komen: Eindrapportage van een (quick scan) van de maatschappelijke rol van moskeeën in Amsterdam*. Amsterdam: Nieuwe Maan Communicatie Adviesgroep.

Ebaugh, H.R., J.S. Chafetz, & P.F. Pipes. 2006. 'Where's the Faith in Faith-Based Organizations? Measures and Correlates of Religiosity in Faith-Based Social Service Coalitions.' *Social Forces*, 84, 2259-2272.

Europese commissie (2008). *Strategisch kaderdocument: Europees Jaar van de bestrijding van armoede en sociale uitsluiting (2010); Prioriteiten en richtsnoeren voor de activiteiten in het kader van het Europees Jaar 2010*. Brussel: Europese Commissie.

Euser, H., Goossen, K., Vries, M. de, & Wartena, S. (2006). *Migranten in Mokum: De betekenis van migrantenkerken voor de stad Amsterdam*. Amsterdam: VU drukkerij.

Grevel, S. (2009). *Zwakke als Kracht: Religieus sociaal-maatschappelijke activiteiten in prachtwijken. Een kwalitatief onderzoek in zes steden*. (rapport nr. 592). Nijmegen: Kaski.

Hart, J. de, & Dekker, P. (2009). Maatschappelijke en politieke participatie en Betrokkenheid. In R. Bijl, J. Boelhouwer, E. Pommer, & P. Schyns (red.). *De sociale staat van Nederland* (pp. 239 - 272). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).

Hart, J. de. (2008). Religieuze groepen en sociale cohesie. In P. Schnabel, J. de Hart, & R. Bijl (red.), *Sociaal en cultureel rapport 2008* (pp. 389-418). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).

Hart, J. de, & Dekker, P. (2006). Kerken in de Nederlandse civil society: institutionele grondslag en individuele inspiratiebron. In: W.B.H.J. van de Donk, A. P. Jonkers, G. J. Kronjee, & R. J. J. M. Plum (red.), *Geloven in het publieke domein: Verkenningen van een dubbele transformatie* (pp. 139-169). Amsterdam: Amsterdam University Press / Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR).

Heelsum, A. van. (2004). *Migrantenorganisaties in Nederland. Deel 1: Aantal en soort organisaties en ontwikkelingen*. Utrecht: FORUM.

Heelsum, A. van. (2004). *Migrantenorganisaties in Nederland. Deel 2: Functioneren van de organisaties*. Utrecht: FORUM.

Huygen, A., Dongen, M.C. van, & Bultink, D. (2010). *Samen voor succes in armoedebestrijding: Tilburg; onderzoek en advies in het kader van de Nederlandse Stedenestafette 2010*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

- Kennedy, J., & Valenta, M. (2006). Religious pluralism and the Dutch state: Reflections on the future of article 23. In: W.B.H.J. van de Donk, A. P. Jonkers, G. J. Kronjee, & R. J. J. M. Plum (red.), *Geloven in het publieke domein: Verkenningen van een dubbele transformatie*. Amsterdam: Amsterdam University Press / Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR).
- Kennedy, J.C. (2005). Recent Dutch religious history and the limits of secularization. In: E. Sengers (ed.), *The Dutch and their Gods. Secularization and transformation of religion in the Netherlands since 1950* (pp. 27-42). Hilversum: Uitgeverij Verloren.
- Maussen, M. (2006). *Ruimte voor de Islam? Stedelijk beleid, voorzieningen, organisaties*. Apeldoorn/ Antwerpen: Het Spinhuis.
- Missionair servicecentrum Tilburg (2009). *Jaarbeeld 2008*. Tilburg: MST
- Moors, H., & Jacobs, M. (2009). *Aan de hand van de imam. Integratie en participatie van orthodoxe moslims in Tilburg-Noord*. Tilburg: IVA beleidsonderzoek en advies.
- Nickolson, L. (2008). *Met Recht Geloven: Religie en maatschappij in wet en debat* (Forum, Reeks Religie en Samenleving). Amsterdam: Aksant.
- Punter, S. (2010). Ik werk altijd gewoon door. Interview met 'broodpater' Gerrit Poels uit Tilburg. *S-Magazine*, 2010(14). Eindhoven: Startfoundation.
- Raad van Kerken in Tilburg en Goirle (2009). *Hoofdpunten van beleid*. RvK in Tilburg en Goirle.
- Riel, E. van. (2007). 'Ik ben van de school van Cohen': De participatiemaatschappij in de praktijk (2). Interview met Burgermeester Vreeman (Tilburg). In: *SER-bulletin*, 2007 (6).
- Samen bouwen aan kleurrijk Noord. Multifunctioneel servicecomplex en multireligieus centrum*. (Innovatieprogramma stedelijke vernieuwing (VROM)). Gevonden op: http://www.project.vrom.nl/project.asp?code_prjt=10609&code_prgm=1
- Sar, J. van der, & Visser, R. (2006). *Gratis en waardevol: Rol, positie en maatschappelijk rendement van migrantenkerken in Den Haag*. Den Haag: Stichting Oikos, in opdracht van SKIN (Samen Kerk In Nederland, Amersfoort) en Stek (voor Stad en kerk, Den Haag).

Sider, R. J., & Unruh, H.R. (2008). Typology of Religious Characteristics of Social Service and Educational Organizations and Programs. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 33(1), 109-134.

Steenssens, K., & Regenmortel, T. van. (2007). *Empowerment Barometer: Procesevaluatie van empowerment in buurtgebonden activeringsprojecten*. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven.

Steketee, M., Mak, J., & Tierolf, B. (red.) (2010). *Kinderen in Tel: Databoek 2010*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Taylor, C. (2007). *A Secular Age*. Cambridge, MA, Harvard University Press: The Belknap Press of Harvard University Press.

Vranken, J., Campaert, G., Dierckx, D., & Haarlem, A. van. (2009). *Armoede en sociale uitsluiting; jaarboek 2009*. Leuven: Uitgeverij Acco.

Gemeentelijke documenten:

Gemeente Tilburg. (2010). *Coalitieakkoord Tilburg 2010 -2014*. Tilburg: gemeente Tilburg.

Gemeente Tilburg. (2009). *Verslag debat Religie en Samenleving, 13 mei 2009*, Stadhuis. Tilburg: gemeente Tilburg.

Gemeente Tilburg. (2008). *Burgerjaarverslag 2008*.

Gemeente Tilburg. (2008). *Jaarstukken 2008*. Tilburg: gemeente Tilburg.

Gemeente Tilburg. (2007). *Actieve burgers, ondersteunende stad - Meerjarenbeleidskader Wmo 2008-2011*, oktober 2007. Tilburg: gemeente Tilburg.

Gemeente Tilburg. (2005). *Aankondiging en uitnodiging oprichtingsbijeenkomst Tilburgs Religieus Beraad woensdag 28 september 2005*. Gemeente Tilburg: College Burgemeester en Wethouders.

Gemeente Tilburg. (2006 - 2009). *Notulen van de halfjaarlijkse bijeenkomsten van het Religieus Beraad Tilburg*. Afdeling beleidsontwikkeling / maatschappelijke ontwikkeling.

Gemeente Tilburg. (2009). *Doorstart de Cirkel Doorbreken. Raadsbesluit 20 april 2009*. Tilburg: gemeente Tilburg.

Gemeente Tilburg. (2006). *Voorstel inzake Actieprogramma Armoedebeleid naar aanleiding van 'De cirkel doorbreken'*. Tilburg: gemeente Tilburg.

Gemeente Tilburg. (2006). *De cirkel doorbreken. Bevindingen van de Taskforce Armoede (2006)*. Tilburg: gemeente Tilburg.

Gemeente Tilburg. (2005). *Allemaal Tilburgers; kaderstellende notitie Integratie en Participatie*. Tilburg: Gemeente Tilburg.

Dongen, D. van, & Vugt, F. van. (2010). *Allemaal Tilburgers: een divers beeld. Een onderzoek naar de doeltreffendheid en doelmatigheid van het integratie- en participatiebeleid van de gemeente Tilburg vanaf 2005*. Tilburg: gemeente Tilburg, Concernstaf/afdeling Beleidscontrol en Instrumentatie.

Websites:

Geïnterviewde organisaties:

<http://www.el-feth.nl/>

<http://www.rondetafelhuistilburg.nl/>

<http://www.rooihart.nl/>

<http://www.trinitychapel.nl/>

<http://www.newsong.net/>

<http://www.ljgbrabant.nl/>

<http://www.pkn-tilburg.nl/>

<http://www.stichtingdevonk.nl/>

<http://www.Süleymaniye.nl/nl.htm>

Overige websites:

http://www.europa-nu.nl/id/viampkl72oqs/europees_jaar_van_het_vrijwilligerswerk#p1

<http://www.2010againstopoverty.eu/about/?langid=en>

<http://www.voedselhulp.org/>

<http://www.parochiehq.nl/>

<http://www.devuurhaard.nl/>

Bijlage 2 Lijst geïnterviewden Tilburg

Informanten van levensbeschouwelijke organisaties

- Abdelkader Barkane, Marokkaanse vereniging Masjid El-Feth
- Thea Blitterswijk, het Ronde Tafelhuis
- Bic Driessen, Missionair Servicecentrum Tilburg
- Ramon Chumman, Trinity Chapel en de Tilburgse Voedselbank
- Edsel Conradus, New Song
- Marlien Groeneveld, Liberaal Joodse Gemeente Brabant
- Dick Penninkhof, Protestantse Gemeente te Tilburg en omstreken, en Raad van Kerken Tilburg en Goirle
- Marja Wittenbols, Stichting De Vonk en Stichting Leergeld
- Burhanettin Yilmaz, Islamitische Stichting Nederland Süleymaniye Moskee

Vertegenwoordigers van de gemeente

- Jacques Lemmen, senior beleidsmedewerker integratie
- Moniek IJzermans, beleidsmedewerker diversiteit
- Lex Schoonen, programmamanager zorg en welzijn
- Karin Smeets, programmamanager armoedebeleid

Bijlage 3 Deelnemers stakeholder bijeenkomst

Stakeholder bijeenkomst, 2 december 2009, stadhuis Tilburg

Deelnemers

- Tine Ansems, Stichting De Vonk
- Edsel Conradus, New Song
- Milaika Martha, New Song
- Otwin Cordillia, New Song
- Rob van der Zwan, Missionair Servicecentrum Tilburg (MST)
- Bic Driessen, Missionair Servicecentrum Tilburg (MST)
- Dick Penninkhof, Protestantse Gemeente te Tilburg en omstreken (PKN)
en Raad van Kerken Tilburg en Goirle
- Marlien Groeneveld, Liberaal Joodse gemeente Brabant

Toehoorders

- Jacques Lemmen, gemeente Tilburg
- Moniek IJzermans, gemeente Tilburg

Verwey-Jonker Instituut

- Hugo Swinnen, voorzitter
- Maarten Davelaar, onderzoeker
- Roos van Veen, verslaglegging

Bijlage 4 Kort overzicht levensbeschouwelijke organisaties

Missionair Servicecentrum Tilburg

Het Missionair Servicecentrum Tilburg is een organisatie waarvan de belangrijkste maatschappelijke activiteiten centreren rondom de drie pijlers 'gastvrijheid, informeel leren, participatie en ondersteuning'. De organisatie heeft een huiskamer (inloop), een taalhuis, het digitaal trapveld, verscheidene andere cursussen, het Ombudsteam (hulp bij praktische zaken), VLOT (vluchtelingen opvang) en Inzet (activeringswerk). In de verschillende projecten zijn zo'n 150 vrijwilligers actief.

Stichting de Vonk

Stichting de Vonk is een instelling voor Katholiek Maatschappelijk Activeringswerk. De stichting wil bijdragen aan de participatie van mensen in de samenleving en heeft daarbij speciale aandacht voor armoede, sociale uitsluiting en het effect daarvan op kinderen. De Vonk voert praktische en onderzoeksmatige projecten uit en ondersteunt kerken en vrijwilligers.

Het Ronde Tafelhuis

Het Ronde Tafelhuis is een interreligieus ontmoetingscentrum in Tilburg Noord. In de organisatie is één beroepskracht werkzaam, verder wordt alles door vrijwilligers gedaan. Het belangrijkste doel van de organisatie is het bevorderen van de sociale cohesie door middel van het in contact brengen van verschillende religieuze en culturele groeperingen: elkaar leren kennen en plezier beleven aan de ontmoetingen. In dit contact wordt ook geprobeerd steun en hulp bij elkaar te vinden.

Protestantse Gemeente Tilburg en omstreken

De Protestantse Gemeente Tilburg en omstreken is een protestants-christelijke gemeente met 3000 geregistreerde leden. Haar belangrijkste *maatschappelijke* activiteiten zijn het bezoekwerk door wijkteams, het opsporen en ondersteunen van gemeenteleden in nood, financiële ondersteuning van plaatselijke organisaties en projecten, zendingswerk, ontwikkelingshulp en werelddiaconaat.

Trinity Chapel

De Trinity Chapel is een evangelische gemeenschap en heeft als belangrijkste sociale activiteiten geestelijke nazorg, counseling bij problemen (zoals huwelijksproblemen), en het doorverwijzen naar de juiste instanties, zoals maatschappelijk werk en gezinscoaches. De gemeenschap telt ongeveer 300 leden. De grote Tilburgse Voedselbank is een initiatief van enkele leden van de Trinity Chapel. Inmiddels is het een zelfstandige voorziening, waaraan 25 - 40 vrijwilligers en een maatschappelijk werker verbonden zijn. De Voedselbank werkt intensief samen met de gemeente Tilburg.

Antilliaanse Gemeente New Song Tilburg

New Song is een evangelische christengemeente met 150 volwassen leden (inclusief kinderen ongeveer 200-210 leden). De maatschappelijke activiteiten zijn gericht op het bereiken en begeleiden van in problemen geraakte mensen uit de Antilliaanse gemeenschap en door preventief optreden deze te voorkomen. Het gaat om het betrekken van de doelgroep bij de New Song gemeenschap, het aanleren van sociale vaardigheden, het organiseren van informatieavonden over financiële en maatschappelijke kwesties en het wegwijs maken binnen instanties. Daarnaast worden ook sportactiviteiten georganiseerd en verrichten leden van de gemeente gevangenisbezoeken.

Islamitische Stichting Nederland Süleymaniye Moskee Tilburg

De Süleymaniye moskee organiseert activiteiten op het gebied van educatie, kunst en cultuur, ontmoeting en participatie en functioneert daarin als laagdrempelige voorziening voor alle leden van de Turkse gemeenschap. Zorg en welzijnsorganisaties houden spreekuren in het multifunctionele Moskee-centrum. Daarnaast treedt het bestuur op als belangenbehartiger voor de omvangrijke Turkse gemeenschap in contacten met de politiek.

Marokkaanse vereniging Masjid El-Feth

Masjid El-Feth is een Marokkaans Islamitische vereniging (moskee) die wil werken aan de openheid vanuit de vereniging naar de buitenwereld, en op de langere duur aan het organiseren van activiteiten op het punt van onderwijs en participatie voor de eigen gemeenschap. De vereniging telt ongeveer 30 vrijwilligers en 350 leden.

Liberaal Joodse Gemeente

De activiteiten van de Liberaal Joodse Gemeente zijn in de eerste plaats op de synagoge geconcentreerd en op het mogelijk maken en levend houden van het Joodse leven. Daarnaast werkt men actief aan het naar buiten treden van de Joodse gemeenschap en aan sociale cohesie door het organiseren van en deelnemen aan activiteiten die mensen van verschillende religies en culturen bij elkaar brengen. Zo wordt actief deelgenomen aan interreligieuze ontmoetingen en verzorgt de Joodse Gemeente rondleidingen en voorlichtingen. De leden van de kleine gemeenschap wonen in een groot gedeelte van Noord-Brabant.

Colofon

Opdrachtgever/financier	Europese Commissie Co-financiering gemeente Tilburg
Auteurs	Drs. M. Davelaar R. van Veen Drs. J. van den Toorn
Omslag	Grafitall, Valkenswaard
Foto omslag	Jan Haen en anderen (wandschildering in Huis van de Wereld)
Uitgave	Verwey-Jonker Instituut Kromme Nieuwegracht 6 3512 HG Utrecht T (030) 230 07 99 F (030) 230 06 83 E secr@verwey-jonker.nl Website www.verwey-jonker.nl

De publicatie

De publicatie kan gedownload en/of besteld worden via onze website: <http://www.verwey-jonker.nl>

ISBN 978-90-5830-390-5

© Verwey-Jonker Instituut, Utrecht 2010.

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het Verwey-Jonker Instituut.

Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

The copyright of this publication rests with the Verwey-Jonker Institute.

Partial reproduction of the text is allowed, on condition that the source is mentioned.

